

UNIA EUROPEJSKA
- PERSPEKTYWY SPOŁECZNO-EKONOMICZNE
ROCZNIK NAUKOWY 2/2010

ROCZNIK NAUKOWY POŚWIĘCONY ZAGADNIENIOM
EUROPEJSKIEGO ROKU WALKI Z UBÓSTWEM
I WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM
POD REDAKCJĄ DR MARZENY SOBCZAK-MICHAŁOWSKIEJ
I DR KAROLINY MARCHLEWSKIEJ

PUBLIKACJA PRZYGOTOWANA PRZY WSPÓŁPRACY
PUNKTU INFORMACYJNEGO KOMISJI EUROPEJSKIEJ
EUROPE DIRECT – INOWROCŁAW
ORAZ WYDZIAŁU EKONOMICZNO-SPOŁECZNEGO
WYŻSZEJ SZKOŁY GOSPODARKI

RECENZENT:

Prof. zw. dr hab. Ryszard Borowicz

REDAKCJA NAUKOWA:

Dr Marzena Sobczak-Michałowska i dr Karolina Marchlewska

RADA NAUKOWA:

Prof. dr hab. Roman Bäcker – Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Prof. dr hab. Ryszard Borowicz – Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Prof. dr hab. Zdzisław Mach – Uniwersytet Jagielloński

Prof. dr hab. Krystyna Michałowska-Gorywoda – Szkoła Główna Handlowa

Prof. dr hab. Andrzej Kaleta – Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Prof. Aleksander Kozlov – Saint Petersburg State Polytechnical University

Prof. dr hab. Wielisława Warzywoda-Kruszyńska – Uniwersytet Łódzki

Prof. dr hab. Grażyna Ulicka – Uniwersytet Warszawski

Prof. dr hab. Andrzej Szahaj – Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Prof. dr hab. Zenon Wiśniewski – Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Prof. dr hab. Ryszard Zięba – Uniwersytet Warszawski

Dr hab. Zbigniew Czachór, prof. UAM – Uniwersytet im. Adam Mickiewicza

Dr hab. Krzysztof Piątek, prof. UMK – Uniwersytet Mikołaja Kopernika

ZESPÓŁ REDAKCYJNY:

Mgr Dagmara Taflńska, mgr Marta Tybura

TŁUMACZENIE TEKSTÓW:

Mgr Dominika Goltz-Wasiucioneck – język angielski

Korekta: dr Małgorzata Zamojska

Skład komputerowy: Agnieszka Obaid

Projekt okładki: **Studio Grafiki WSG**

ISBN 978-83-61036-11-1

Bydgoszcz 2010

UNIA EUROPEJSKA
– PERSPEKTYWY SPOŁECZNO-EKONOMICZNE
ROCZNIK NAUKOWY 2/2010

PRZYGOTOWANY PRZY WSPÓŁPRACY PUNKTU INFORMACYJNEGO
KOMISJI EUROPEJSKIEJ EUROPE DIRECT – INOWROCŁAW
ORAZ WYDZIAŁU EKONOMICZNO-SPOŁECZNEGO
WYŻSZEJ SZKOŁY GOSPODARKI

POŚWIĘCONY ZAGADNIENIOM EUROPEJSKIEGO ROKU WALKI
Z UBÓSTWEM I WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM
POD REDAKCJĄ DR MARZENY SOBCZAK-MICHAŁOWSKIEJ
I DR KAROLINY MARCHLEWSKIEJ

PUBLIKACJA OPATRZONA ZOSTAŁA PATRONATEM KRAJOWEGO
KOORDYNATORA EUROPEJSKIEGO ROKU WALKI Z UBÓSTWEM
I WYKLUCZENIEM SPOŁECZNYM – PANA JAROSŁAWA DUDY,
SEKRETARZA STANU W MINISTERSTWIE
PRACY I POLITYKI SPOŁECZNEJ

PROJEKT WSPÓŁFINANSOWANY PRZEZ KOMISJĘ EUROPEJSKĄ

ARTYKUŁY

MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA, KAROLINA MARCHLEWSKA Wykluczenie – wielowymiarowe zjawisko	9
HANNA SOLARCZYK-SZWEC Edukacja jako czynnik inkluzji i ekskluzji społecznej	13
ANNA PLUSKOTA-LEWANDOWSKA Uczenie się przez całe życie szansą dla zmarginalizowanych – problemy i ograniczenia implementacji idei w praktyce inkluzyjnej	31
MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA Europejski Rok Wykluczenia Społecznego – Polska Strategia Antywykluczeniowa	45
KATARZYNA GĘBAROWSKA Ubóstwo i wykluczenie społeczne – perspektywa genderowa	57
KAROLINA MARCHLEWSKA Proces kształtowania polityki społecznej w Wielkiej Brytanii z perspektywy ubóstwa i wykluczenia społecznego	65

KOMUNIKATY Z BADAŃ

BEATA JURKOWSKA Dyskryminacja kobiet na rynku pracy w Polsce	83
DOROTA DOKTÓR Kryterium minimum socjalnego – teoria a rzeczywistość	97
KRZYSZTOF WASILEWSKI Sport jako narzędzie do minimalizowania skutków wykluczenia społecznego	103
RAFAŁ WILLA Dziesiąty Europejski Fundusz Rozwoju jako jeden z instrumentów pomocowych Unii Europejskiej skierowanych do państw trzecich	111
IWONA PIETRZYKOWSKA Osobowościowe uwarunkowania adaptacji kulturowej Polaków żyjących w Wielkiej Brytanii i Irlandii	123

RECENZJE

JUSTYNA M. KRZYŻANIAK Recenzja książki Katarzyny Zawalińskiej „ <i>In- strumenty i efekty wsparcia Unii Europejskiej dla regionalnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce</i> ” (Wydawnictwo Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2009).	137
AFILIACJE	141
PUNKTY INFORMACYJNE KOMISJI EUROPEJSKIEJ EUROPE DIRECT W POLSCE	149

EUROPEAN UNION – SOCIO-ECONOMIC PROSPECTS
2/2010

PREPARED BY THE EUROPEAN INFORMATION RELAY EUROPE DIRECT – INOWROCLAW IN COOPERATION WITH THE SOCIO-ECONOMIC FACULTY OF THE UNIVERSITY OF ECONOMY

DEDICATED TO THE ISSUES OF EUROPEAN YEAR FOR COMBATING
POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION EDITED
BY MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA, PH.D.
AND KAROLINA MARCHLEWSKA, PH.D.

PUBLICATION UNDER AUSPICES OF NATIONAL COORDINATOR
OF THE EUROPEAN YEAR OF COMBATING POVERTY
AND SOCIAL EXCLUSION MR. JAROSŁAW DUDA,
SECRETARY OF STATE IN THE MINISTRY OF LABOUR
AND SOCIAL POLICY

PROJECT CO-FINANCED BY THE EUROPEAN COMMISSION

ARTICLES

MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA, KAROLINA MARCHLEWSKA Exclusion – multidimensional phenomenon	9
HANNA SOLARCZYK-SZWEC Education as a factor of social inclusion and exclusion	13
ANNA PLUSKOTA-LEWANDOWSKA Lifelong learning as the chance for living at the social margins – problems and restrictions of the implementation of the idea within the practice of inclusion	31
MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA European Year of Social Exclusion – Polish anti-exclusion	45
KATARZYNA GĘBAROWSKA Poverty and Social exclusion – gender perspective	57
KAROLINA MARCHLEWSKA European strategies for combating poverty and social exclusion versus Polish social policy	65

RESEARCH STATEMENTS

BEATA JURKOWSKA The discrimination of women at the Polish job market	83
DOROTA DOKTÓR The criterion of social minimum – theory versus reality	97
KRZYSZTOF WASILEWSKI Sport as a tool for minimizing the effects of social exclusion	103
RAFAŁ WILLA The 10th European Development Fund as one of the EU instruments of help for the third countries	111
IWONA PIETRZYKOWSKA Personal traits as determinants of cultural adaptation of the Polish living in Great Britain and Ireland	123

PUBLISHING REVIEWS

JUSTYNA M. KRZYŻANIAK – REVIEW OF A BOOK BY Katarzyna Zawalińska „ <i>Instruments and effects of European Union support for the regional development of rural areas in Poland</i> ” (Wydawnictwo Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warsaw 2009).	137
AFFILIATIONS	141
THE EUROPEAN INFORMATION RELAY EUROPE DIRECT IN POLAND	149

MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA

WYDZIAŁ SPOŁECZNO-EKONOMICZNY, WYŻSZA SZKOŁA GOSPODARKI
W BYDGOSZCZY

KAROLINA MARCHLEWSKA

PUNKTY INFORMACYJNE KOMISJI EUROPEJSKIEJ
EUROPE DIRECT – BYDGOSZCZ I INOWROCŁAW
PRZY WYŻSZEJ SZKOLE GOSPODARKI/
CENTRUM EUROPEJSKIE IM. ROBERTA SCHUMANA

Wykluczenie – wielowymiarowe zjawisko

Unia Europejska (UE) jest jednym z najbogatszych regionów na świecie. Nie zmienia to jednak faktu, że 17% Europejczyków nie jest w stanie zaspokoić swoich podstawowych potrzeb życiowych¹. Dlatego też Decyzją Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1098/2008/WE z dnia 22 października 2008² rok 2010 ogłoszony został Europejskim Rokiem Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym (European Year for Combating Poverty and Social Exclusion), co stanowić ma uzupełnienie działań podejmowanych w ramach otwartej metody koordynacji w obszarze zabezpieczenia społecznego i integracji społecznej. Zgodnie z przewidywaniami w trakcie 2010 roku podjęte zostaną inicjatywy, których celem będzie zwrócenie uwagi opinii publicznej na zjawisko ubóstwa i wykluczenia społecznego, które dotyczą obecnie 84 mln Europejczyków³, w tym 2 mln Polaków. A problem jest wyjątkowo trudny i złożony, ponieważ bieda jest różna i ma różne oblicza. Czasami przybiera ona postać dziecka, czasami bezrobotnego, często dotyka osoby starsze. Ma ona wymiar wiejski,

¹ Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=pl&catId=637>, 13.12.2010.

² Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1098/2008/WE z dnia 22 października 2008 r., [Online], dostępne: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:298:0020:0029:PL:PDF>, 24.08.2010.

³ Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=pl&catId=637>, 12.08.2010.

często miejski, zaś czasami określana jest także „blokowiskiem”⁴.

W Polsce, w ramach Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym podjęte zostaną działania, których głównym celem będzie zwrócenie uwagi i uwrażliwienie społeczeństwa na te problemy. Ważne znaczenie będzie miała więc informacja, edukacja i inicjatywy, nie tylko w wymiarze ogólnopolskim, ale także odbywające się w lokalnych środowiskach. Do aktywności tej postanowiliśmy dołączyć także i my, oddając do rąk Czytelnika rocznik naukowy „Unia Europejska – Perspektywy Społeczno-Ekonomiczne” – nr 2⁵, który poświęcony został zagadnieniom roku 2010. Kolejny numer książki, która skupia się na przedstawianiu różnych aspektów funkcjonowania unii, ze szczególnym uwzględnieniem społecznego i ekonomicznego wymiaru integracji oraz polskich konsekwencji uczestnictwa w tym procesie, podzielony został na trzy części. Pierwszą z nich – naukową – otwiera artykuł dr hab. Hanny Solarczyk-Szwec pt. *Edukacja jako czynnik inkluzji i ekskluzji społecznej*, w którym to autorka wskazuje na fakt, iż odpowiednie wykształcenie jest nie tylko szansą na dobre życie, ale przede wszystkim jest to sposób na uniknięcie wykluczenia społecznego. Z kolei tekst dr Anny Pluskoty-Lewandowskiej: *Uczenie się przez całe życie szansą dla zmarginalizowanych – problemy i ograniczenia implementacji idei w praktyce inkluzyjnej* uznać należy za próbę oceny wpływu edukacji całościowej na integrację zmarginalizowanych oraz zapobieganie wykluczeniu społecznemu grup.

W artykule *Europejski Rok Wykluczenia Społecznego – Polska Strategia Antywykluczeniowa* dr Marzena Sobczak-Michałowska dowodzi, że jednostka bezrobotna, starsza czy niepełnosprawna nie musi być skazana na wykluczenie, jeśli będzie miała świadomość, że także i ona może być pełnoprawnym uczestnikiem życia społecznego. Autorka tekstu wskazuje, że podstawową rolę do odegrania ma tutaj edukacja oraz pozytywne perspektywy, zaś Centra i Kluby Integracji Społecznej uznać należy za miejsca pierwszego kontaktu, w których to osoby wykluczone lub którym wykluczenie grozi - mają szansę uzyskać niezbędne wsparcie i pomoc.

Ważny aspekt omawianego problemu przedstawiła mgr Katarzyna Gębarowska, która w artykule *Ubóstwo i wykluczenie społeczne – perspektywa genderowa* wskazała, iż jedną z charakterystycznych cech ubóstwa we współczesnym świecie jest jego feminizacja. W podobnym tonie wypowiedziała się mgr Beata Jurkowska, która w tekście *Dyskryminacja kobiet na rynku pracy w Polsce* podjęła się przybliżenia tego problemu. Z kolei mgr Dorota Doktor w artykule *Kryterium minimum socjalnego – teoria a rzeczywistość* podjęła się przybliżenia Czytelnikowi pojęć niezbędnych dla zrozumienia systemu pomocy społecznej w Polsce oraz korelacji pomiędzy rzeczywistością a przepisami prawa. Z nieco innej perspektywy na omawiane problemy spojrzął mgr Krzysztof Wasilewski, który w artykule *Sport jako narzędzie do minimalizowania skutków wykluczenia społecznego* wskazał na jego uniwersalne zasady, które sprzyjają

⁴ M. Lelonkiewicz, *Wystartował Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, [Online], dostępne: <http://pomocspoleczna.ngo.pl/x/513340>, 13.12.2010.

⁵ W wyniku zapisów Traktatu z Lizbony dotyczących terminu „Wspólnota” wraz z numerem 2. rocznika naukowego zmieniona została jego nazwa z „Unia Europejska – Społeczno-Ekonomiczne Studia nad Przyszłością Wspólnoty”, na „Unia Europejska – Perspektywy Społeczno-Ekonomiczne”.

procesom integracyjnym w zróżnicowanych pod względem etnicznym, religijnym czy majątkowym zbiorowościach.

Z kolei przykład powstawania sfery socjalnej i zmagania z biedą przedstawiła dr Karolina Marchlewska, która w artykule *Proces kształtowania polityki społecznej w Wielkiej Brytanii z perspektywy ubóstwa i wykluczenia społecznego* podjęła się prześledzenia działań, które uznać należy za jedne z najstarszych na kontynencie.

Za podsumowanie części naukowej publikacji uznać należy rozważania mające wymiar międzynarodowy, na które złożył się tekst dr. Rafała Willi pt. *Dziesiąty Europejski Fundusz Rozwoju jako jeden z instrumentów pomocowych Unii Europejskiej skierowanych do państw trzecich*. W artykule autor podjął się przedstawienia działań pomocowych unii, które kierowane są do państw Afryki, Karaibów i Pacyfiku w zakresie przeciwdziałania problemom społecznym.

Dwoma kolejnymi częściami naszego rocznika naukowego „Unia Europejska – Perspektywy Społeczno-Ekonomiczne” są: debiuty i recenzje. Na pierwszą z nich złożył się artykuł mgr Iwony Pietrzykowskiej *Osobowościowe uwarunkowania adaptacji kulturowej Polaków żyjących w Wielkiej Brytanii i Irlandii*, która jest laureatką konkursu na najlepszą pracę magisterską i licencjacką z zakresu współczesnych stosunków międzynarodowych Unii Europejskiej (edycja I) zorganizowanego przez Punkt Informacyjny Komisji Europejskiej Europe Direct – Bydgoszcz oraz Wyższą Szkołę Gospodarki. Autorka tekstu dokonała w nim analizy cech osobowościowych Polaków w kontekście adaptacji do życia w nowym otoczeniu społeczno-kulturowym, co często jest trudnym i nie zawsze kończącym się sukcesem procesem.

Z kolei w części trzeciej przedstawiona została recenzja mgr Justyny M. Krzyżaniak, która dotyczy książki Katarzyny Zawalińskiej *Instrumenty i efekty wsparcia Unii Europejskiej dla regionalnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, odnoszącej się do oceny realizacji programów UE, ze szczególnym uwzględnieniem aspektów regionalnych.

W ocenie redaktorek numeru 2. rocznika naukowego, publikacja „Unia Europejska – Perspektywy Społeczno-Ekonomiczne” to zbiór rozpraw, których celem stało się zabranie głosu w jakże ważnej dyskusji nad problemami, które dotknąć mogą przecież każdego z nas. Zdajemy sobie sprawę, że poruszone przez autorów numeru tematy nie wyczerpały jego złożoności, co zresztą nie było naszym zamierzeniem. Niemniej jednak stanowią one próbą zabrania głosu w dyskusji, która wraz z zakończeniem Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym nie powinna zostać zapomniana. Wręcz przeciwnie. Rok 2010 powinien stać się punktem zwrotnym w działaniach Unii Europejskiej, której dobrobyt i pomyślności ekonomiczna zależy także od tego, w jaki sposób poradzi sobie z trudnymi kwestiami społecznymi, wśród których ubóstwo i wykluczenie społeczne zajmują członowe miejsce.

Literatura:

Najważniejsze dokumenty:

- Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1098/2008/WE z dnia 22 października 2008 r., [Online], dostępne: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:298:0020:0029:PL:PDF>, 24.08.2010.
- Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=pl&catId=637>, 13.12.2010.
- Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=pl&catId=637>, 12.08.2010.
- Lelonkiewicz M., *Wystartował Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, [Online], dostępne: <http://pomocspoleczna.ngo.pl/x/513340>, 13.12.2010.

HANNA SOLARCZYK-SZWEC

WYDZIAŁ NAUK PEDAGOGICZNYCH,
UNIwersytet MIKOŁAJA KOPERNIKA

Edukacja jako czynnik inkluzji i ekskluzji społecznej

Zarys treści: Dobre wykształcenie jest szansą na życie w głównym nurcie społecznym, natomiast kwalifikacje nieadekwatne do potrzeb rynku pracy mogą stać się przyczyną wykluczenia społecznego. Aby wnikać głębiej w te zależności, autorka artykułu odwołuje się w tekście do danych empirycznych na temat: wartości kapitału intelektualnego różnych pokoleń Polaków na tle 16 państw europejskich oraz stopnia upowszechnienia kluczowych poziomów kształcenia: edukacji przedszkolnej, szkolnictwa wyższego i edukacji dorosłych, wartości wykształcenia na rynku pracy, zależności między poziomem alfabetyzacji w dzieciństwie a jakością życia w dorosłości. Artykuł autorka kończy wnioskami i rekomendacjami.

W ciągu ostatnich 20 lat wykształcenie awansowało do rangi kapitału człowieka, w który warto inwestować, ponieważ decyduje, bardziej niż kiedyś, o jakości życia oraz pozycji społecznej. Warto przypomnieć w ramach Europejskiego Roku Ubóstwa i Wykluczenia Społecznego, że dobre wykształcenie jest szansą na życie w głównym nurcie społecznym, natomiast kwalifikacje nieadekwatne wobec potrzeb rynku pracy mogą stać się przyczyną społecznej marginalizacji. Aby wnikać głębiej w te zależności, autorka artykułu proponuje zwrócić uwagę na:

- Wartości kapitału intelektualnego różnych pokoleń Polaków na tle innych krajów europejskich;
- Stopień upowszechnienia kluczowych poziomów kształcenia: edukacji przedszkolnej, szkolnictwa wyższego i edukacji dorosłych;
- Wartość wykształcenia na rynku pracy;
- Zależność między poziomem alfabetyzacji w dzieciństwie a jakością życia w dorosłości.

Kapitał intelektualny Polski

Wykształcenie jest istotnym składnikiem kapitału intelektualnego Polski (Wykres 1.). Zasoby zawarte w kapitale ludzkim, strukturalnym, społecznym i relacyjnym mogą być źródłem obecnego i przyszłego dobrostanu państwa.

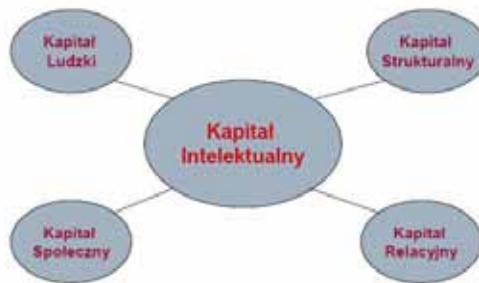
WYKRES 1: KOMPONENTY KAPITAŁU INTELEKTUALNEGO

Kapitał ludzki: potencjał zgromadzony we wszystkich Polakach wyrażający się w ich wykształceniu, doświadczeniu życiowym, postawach i umiejętnościach.

Kapitał strukturalny: potencjał zgromadzony w infrastrukturze systemu edukacji i innowacji – placówkach oświatowych, naukowych, badawczych, teleinformatyce i własności intelektualnej.

Kapitał społeczny: potencjał zgromadzony w polskim społeczeństwie pod postacią norm postępowania, zaufania i zaangażowania.

Kapitał relacyjny: potencjał związany z wizerunkiem Polski na zewnątrz, poziomem integracji z globalną gospodarką, atrakcyjnością dla jej zagranicznych „klientów” – partnerów handlowych, inwestorów, turystów.

Źródło: Opracowanie na podstawie: *Raport o Kapitale Intelektualnym Polski*, [Online], dostępne: www.innowacyjnosc.gpw.pl/kip, 05.02.2010.

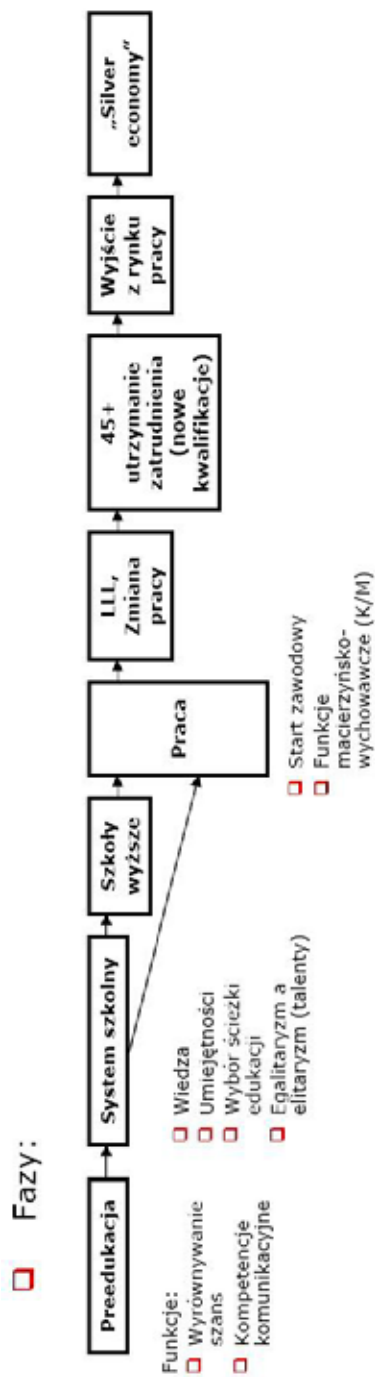
Uwzględniając wartości wszystkich komponentów kapitału intelektualnego poszczególne generacje Polaków plasują się na dalekich pozycjach w porównaniu z 16 państwami europejskimi:

- Na 13. miejscu pokolenie dzieci i młodzieży;
- Na 14. miejscu pokolenie studentów;
- Na 15. miejscu pokolenie dorosłych;
- Na 16. miejscu pokolenie seniorów¹.

To oznacza, że dystans, jaki dzieli nasze państwo od najbardziej rozwiniętych podmiotów europejskich, jest wciąż istotny. Do niedawna nie było to przeszkodą, ponieważ konkurencyjność polskiej gospodarki opierała się na takich przewagach, jak: niskie koszty pracy, duży rynek, lokalizacja w centrum Europy. Społeczeństwo i gospodarka oparte na wiedzy wymagają wzmocnienia kapitału intelektualnego. Podstawą tego procesu jest inwestowanie w wykształcenie, które determinuje przebieg kariery zawodowej i traktowanie obu tych aktywności jako całozyciowego przedsięwzięcia (Wykres 2.).

¹ *Raport o Kapitale Intelektualnym Polski*, [Online], dostępne: www.innowacyjnosc.gpw.pl/kip, 05.02.2010.

WYKRES 2. CYKL KARIERY ZAWODOWEJ A CYKL ŻYCIA

Źródło: Opracowanie na podstawie: M. Boni, *Edukacja a rynek pracy*, [Online], dostępne: www.zds.kprm.gov.pl/userfiles/Berlin_Edukacja_6_12_08.pdf, 05.02.2010.

Wzrost znaczenia wykształcenia spowodował w latach 1970-2000 wydłużenie cyklu edukacji w Europie średnio o 3 lata. W tym samym okresie skróceniu uległ czas pracy, stąd bilans wzrostu czasu wolnego pozostał na niezmiennym poziomie i jest porównywalny z okresem z początku XX w. Wydłużona edukacja oznacza późniejszy start, a współcześnie także zmienną karierę edukacyjną, dlatego absolwenci powinni być przygotowani do:

- Planowania karier edukacyjnych i zawodowych przez całe życie;
- Zarządzania własną karierą edukacyjną i zawodową przez całe życie;
- Mobilności zawodowej i przestrzennej;
- Uczenia się przez całe życie;
- Uczestnictwa w „silver economy”².

Skolaryzacja na kluczowych poziomach kształcenia – efekty, zależności i prognozy

Kluczowymi poziomami edukacji, które decydują o stanie i jakości wykształcenia jednostek i społeczeństwa, są współcześnie:

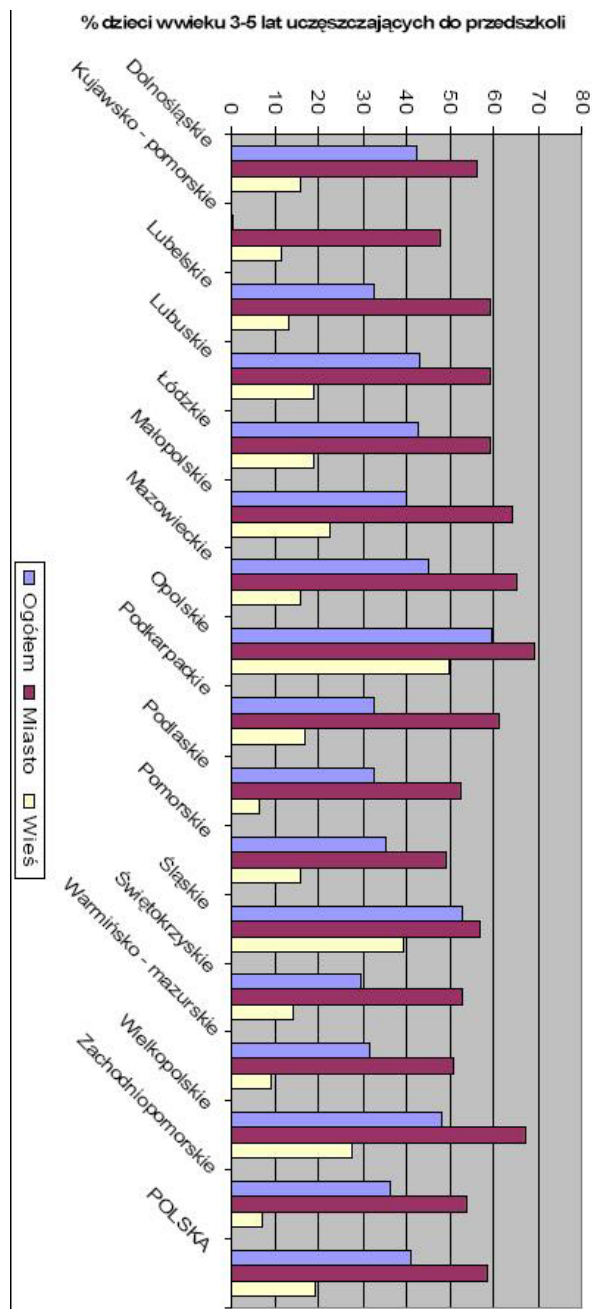
- Wychowanie przedszkolne;
- Szkolnictwo wyższe;
- Edukacja dorosłych.

Na poziomie edukacji przedszkolnej, która, jak pokazuje wiele badań międzynarodowych – w tym dotyczących Polski, ma ogromne znaczenie dla perspektyw dalszego kształcenia, szczególnie grup defaworyzowanych, występują znaczne różnice między miastem i wsią oraz między województwami.

Diagnoza społeczno-ekonomiczna towarzysząca Programowi Operacyjnemu Kapitał Ludzki wykazuje, że około 41% dzieci w wieku 3–5 lat uczęszcza do przedszkola, podczas gdy w większości państw Unii Europejskiej wskaźnik ten przekracza 70%. Występuje przy tym ogromne zróżnicowanie między miastami, gdzie w roku 2005/2006 do przedszkoli chodziło ok. 58% dzieci w wieku 3-5 lat, a terenami wiejskimi, gdzie było to ok. 19%. Na poziomie dostępności edukacji przedszkolnej wyraźnie widoczne są różnice pomiędzy województwami. Województwo kujawsko-pomorskie pod względem upowszechnienia tego poziomu kształcenia znajduje się na ostatnim miejscu.

² Srebrna ekonomia („silver economy”) – system ekonomiczny ukierunkowany na wykorzystanie potencjału osób starszych i uwzględniającego ich potrzeby.

WYKRES 3. UPOWSZECHNIENIE EDUKACJI PRZEDSZKOLNEJ W WOJEWÓDZ-
TWACH W ROKU SZKOLNYM 2005/2006

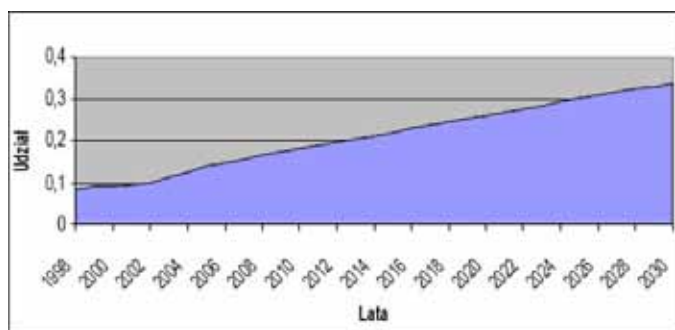

Źródło: Opracowanie na podstawie: *Program Operacyjny Kapitał Ludzki „Człowiek – najlepsza inwestycja” na lata 2007-2013*, s. 67, [Online], dostępne: www.efs.gov.pl/Dokumenty/.../POKL_zatwierdzony_7092007.pdf, 05.02.2010.

Dotyka to głównie dzieci gorzej wykształconych rodziców, które rozpoczynają edukację znacznie później, zwykle od szkoły podstawowej. Taka sytuacja najprawdopodobniej wzmacnia mechanizm dziedziczenia statusu społecznego rodziców. Wiele wskazuje więc na to, że różnicowanie szans edukacyjnych zaczyna się już w wieku 3-5 lat i powinno być postrzegane jako istotny czynnik społecznego włączania lub wyłączenia.

Boom edukacyjny ostatniej dekady objął przede wszystkim **kształcenie na poziomie wyższym**. Pomiędzy 1990/1991 r. a 2004/2005 r. liczba studentów zwiększyła się niemal pięciokrotnie i obejmuje aktualnie ok. 50% absolwentów szkół średnich. Jak widać na poniższym wykresie prognozuje się stały wzrost osób z wyższym wykształceniem w populacji pracujących Polaków (Wykres 3.).

WYKRES 4. UDZIAŁ OSÓB Z WYŻSZYM WYKSZTAŁCENIEM W WIEKU 15-54 (FAKTY I PROGNOZY)

Źródło: Opracowanie na podstawie: M. Boni, *Edukacja a rynek pracy*, [Online], dostępne: www.zds.kprm.gov.pl/userfiles/Berlin_Edukacja_6_12_08.pdf, 05.02.2010.

Niemal 1/3 studentów studiuje w ok. 300 uczelniach niepublicznych. Część z nich powstała w mniejszych miastach, otwierając się na potrzeby lokalnej społeczności. Mimo to, za istotne zjawisko należy uznać koncentrację ludności z wykształceniem wyższym w dużych miastach. Bariernymi ograniczającymi podejmowanie studiów przez osoby wywodzące się ze środowisk zagrożonych marginalizacją pozostają: powielanie pozycji społecznej rodziców, brak wsparcia środowiska, świadomość braków w wykształceniu ogólnym, czynniki ekonomiczne. Wskazane problemy w mniejszym stopniu dotyczą już obszarów wiejskich, w większym natomiast – wiejskich obszarów popegeerowskich i ubogich środowisk miejskich.

Uczestnictwo w edukacji dorosłych ma zasadnicze znaczenie dla promocji zatrudnienia, aktywnego obywatelstwa, zwalczania marginalizacji społecznej i rozwoju osobistego – czytamy w Deklaracji Kopenhaskiej³. Mimo ogólnego wzrostu poziomu aspiracji edukacyjnych polskiego społeczeństwa, problemem pozostaje stosunek osób powyżej 40. roku życia oraz gorzej wykształconych do podnoszenia własnych kwalifikacji. W raporcie GUS „Kształcenie dorosłych” (2009 r.) przeczytać możemy, że ponad 64% osób w wieku 25-64 lat nie uczestniczyło w żadnych formach kształcenia.

³ Deklaracja Europejskich Ministrów ds. Kształcenia Zawodowego i Szkoleń oraz Komisji Europejskiej, uzgodniona w Kopenhadze w dniach 29-30.11.2002 w sprawie zwiększonej współpracy europejskiej w dziedzinie kształcenia zawodowego i szkoleń.

WYKRES 5. OSOBY W WIEKU 25-64 LATA WG UCZESTNICTWA W KSZTAŁCENIU DOROSŁYCH

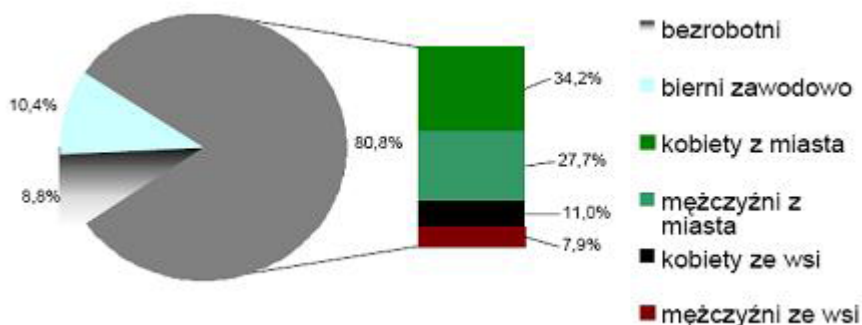

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: GUS, *Kształcenie dorosłych*, Warszawa 2009, [Online], dostępne: www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_WZ_ksztalcenie_doroslych.pdf, 07.02.2010, s. 88.

Jedynie co trzecia badana osoba (35,8%) podjęła lub kontynuowała swoje kształcenie: 5,5% uczestniczyło w kształceniu formalnym (szkolnym), 18,6% badanych dokończyło się na kursach, 25,4% respondentów zadeklarowało uprawianie samokształcenia.

Swój poziom wykształcenia podnosiło 80,8% pracujących zawodowo, 8,8% bezrobotnych i 10,4% biernych zawodowo (np. uczących się), co ilustruje Wykres 6.

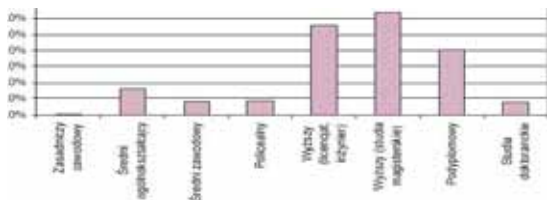
WYKRES 6. PRACUJĄCY RESPONDENCI UCZESTNICZĄCY W KSZTAŁCENIU FORMALNYM

Źródło: Opracowanie na podstawie: GUS, *Kształcenie dorosłych*, Warszawa 2009, s. 32, [Online], dostępne: www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_WZ_ksztalcenie_doroslych.pdf, 07.02.2010.

Najczęściej dokończyły się osoby, które pracowały lub prowadziły działalność gospodarczą w dziedzinach: edukacja (19,9%), administracja publiczna i obrona narodowa (14,7%), przetwórstwo przemysłowe (12,9%) oraz ochrona zdrowia i pomoc społeczna (11,1%). Oto jak rozkładały się preferencje badanych co do wyboru poziomu dalszego kształcenia się (Wykres 7.).

WYKRES 7. NAJCZĘŚCIEJ WYBIERANY PRZEZ RESPONDENTÓW POZIOM AKTUALNEGO WYKSZTAŁCENIA

Źródło: Opracowanie na podstawie: GUS, *Kształcenie dorosłych*, Warszawa 2009, s. 35, [Online], dostępne: www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_WZ_ksztalcenie_doroslych.pdf, 07.02.2010.

Dokształcanie w systemie pozaformalnym (kursowym) podejmują w większości osoby pracujące, wysoko wykwalifikowane, posiadające konkretny zawód, dla których podnoszenie kwalifikacji jest sposobem na przyspieszenie kariery zawodowej i awans zawodowy. Edukacja dorosłych nie jest więc wykorzystywana jako strategia wychodzenia ze strefy wykluczenia społecznego (Tabela 1.).

TABELA 1. UCZESTNICY EDUKACJI POZAFORMALNEJ WEDŁUG POZIOMU WYKSZTAŁCENIA I STATUSU NA RYNKU PRACY

Wyszczególnienie	Ogółem	Wyższe	Średnie zawodowe w tym policealne	Średnie ogólnokształcące	Zasadnicze zawodowe	Gimnazjum
%						
Pracujący	100,0	49,9	26,9	5,9	15,0	2,4
Bezrobotni	100,0	29,8	30,5	9,2	22,7	7,8
Bierni zawodowo	100,0	36,5	25,1	19,8	9,0	9,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: GUS, *Kształcenie dorosłych*, Warszawa 2009, s. 35, [Online], dostępne: www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_WZ_ksztalcenie_doroslych.pdf, 07.02.2010.

Osoby nieuczestniczące w żadnych formach edukacji dorosłych to w jednakowym stopniu kobiety i mężczyźni. Różnica występuje natomiast w populacjach wyróżnionych ze względu na miejsce zamieszkania, wiek, poziom wykształcenia oraz status na rynku pracy. Ponad połowa mieszkańców miast (58,2%) i aż ¾ (74,7%) mieszkańców wsi nie uczestniczy w żadnej formie edukacji. Im starsze osoby, tym rzadziej korzystają z możliwości kształcenia – ponad ¾ osób powyżej 55. roku życia nie podejmuje żadnej aktywności edukacyjnej. Największy odsetek nieuczestniczących w edukacji dorosłych dotyczył osób o wykształceniu niższym niż średnie – ok. 80%. W całej zbiorowości nieuczestniczących w jakiegokolwiek formie kształcenia ponad połowę stanowiły osoby pracujące. Spośród bezrobotnych nie dokształca się 73% osób. Wśród przyczyn niepodjęcia edukacji wymieniano najczęściej: brak osobistej

potrzeby (43,4%), brak takiej potrzeby w pracy zawodowej (43,4%), brak motywacji do wznowienia nauki (40,5%), koszty kształcenia oraz problemy zdrowotne (po 32,8%), a także brak czasu z powodów rodzinnych (24,9%).

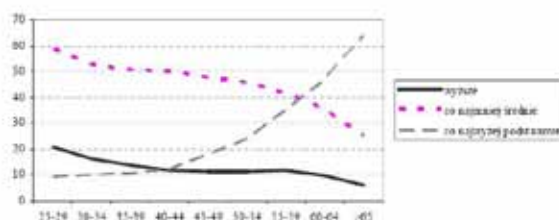
Edukacja dorosłych pełni w społeczeństwie funkcję katalizatora zmian otwierających powszechny dostęp do edukacji: w latach 60. i 70. XX w. do instytucji szkolnictwa średniego, współcześnie do szkolnictwa wyższego. To spowodowało przesunięcia w strukturze społecznej: od klasy robotniczej do średniej i od średniej do wyższej, ale nie przyniosło równości społecznej, ponieważ powstaje coraz większa przepaść między nieliczną grupą doksztalających się, a dużą grupą pozostających z dala od edukacji. Potwierdzają to także prognozy OECD: *Dla tych, którzy mają pomyslnie doświadczenia edukacyjne, i którzy postrzegają siebie jako zdolnych, ciągłe uczenie się jest wzbogacającym doświadczeniem, które wzmacnia poczucie kontroli nad własnym życiem i własnym otoczeniem. Jednakże dla tych, którzy są wykluczeni z tego procesu lub którzy wolą w nim nie uczestniczyć, upowszechnienie całożyciowego uczenia się może mieć jedynie efekt pogłębiającej się izolacji od świata „bogaty w wiedzę”. Powoduje to konsekwencje ekonomiczne, polegające na niepełnym wykorzystaniu ludzkich możliwości i wzroście wydatków na pomoc socjalną, a także konsekwencje społeczne w postaci alienacji i podupadającej infrastruktury społecznej*⁴.

W kontekście konieczności kilkukrotnej zmiany pracy i zawodu w toku życia, nie tyle poziom wykształcenia, co postawa wobec edukacji dorosłych, będzie decydować o włączeniu lub wyłączeniu społecznym.

Podsumowując należy podkreślić, że poziom wykształcenia jest współcześnie silnie związany z wiekiem i miejscem zamieszkania oraz statusem na rynku pracy oraz w niektórych dziedzinach - z płcią.

Relacje między wiekiem a poziomem wykształcenia prezentuje wykres 6. W przyszłości zależność ta będzie traciła na znaczeniu. Powstaje pytanie, czy proporcjonalnie do tego będzie rosło zainteresowanie udziałem w edukacji dorosłych. Póki co dorośli powyżej 40. roku życia i gorzej wykwalifikowani wprawdzie rozumieją konieczność zdobywania wiedzy przez ich dzieci, ale w niewielkim stopniu są skłonni uczyć się sami.

WYKRES 8. POZIOM WYKSZTAŁCENIA RÓŻNYCH GRUP WIEKOWYCH W 2002 ROKU (%)

Źródło: GUS (2004a).

Źródło: Opracowanie na podstawie: Głównego Urzędu Statystycznego, 2004.

⁴ OECD, *What Works in Innovation in Education. Combating Exclusion through Adult Learning*, Paris 1997, s. 185.

Miejsce zamieszkania nadal w dużym stopniu decyduje o dostępności do edukacji i możliwości zdobycia wykształcenia. Im dalej od ośrodków miejskich, tym mniejsze są szanse na zdobycie dobrego wykształcenia.

Kobiety w Polsce są statystycznie lepiej wykształcone niż mężczyźni, w przeszłości dotyczyło to istotnej przewagi na poziomie wykształcenia średniego, obecnie jest o 600 tys. kobiet więcej z wykształceniem wyższym niż mężczyzn. Nie ma natomiast istotnej różnicy między płciami w zakresie motywacji do dalszego uczenia się. Niestety kobiety częściej dotyka bezrobocie, a pracujące kobiety zarabiają statystycznie mniej niż mężczyźni na tych samych stanowiskach.

Wykształcenie a rynek pracy

Większy wpływ na aktywność zawodową niż wiek, płeć i miejsce zamieszkania ma wykształcenie. Zależności między poziomem wykształcenia oraz płcią a aktywnością zawodową w latach 1995-2005 prezentuje tabela 2.

TABELA 2. AKTYWNOŚĆ ZAWODOWA WEDŁUG WYKSZTAŁCENIA I PŁCI W LATACH 1995 I 2005 DLA POPULACJI W WIEKU 15-64 LAT

wykształcenie	1995			2005			Różnica 2005/1995 w %		
	ko-biety	męż-czyźni	razem	ko-biety	męż-czyźni	razem	kobie-ty	męż-czyźni	razem
wyższe	85,1	89,3	87,2	84,8	89,4	86,7	-0,3	0,2	-0,5
policealne	84,6	86,1	84,9	71,9	82,0	74,2	-15,0	-4,8	-12,6
średnie zawodowe	76,1	83,7	79,6	67,7	79,6	73,6	-10,9	-4,9	-7,6
średnie ogólne	58,5	57,4	58,2	47,8	53,1	49,4	-18,3	-7,5	-15,1
zasadnicze zawodowe	70,3	85,9	79,9	60,7	79,0	71,8	-13,7	-8,0	-10,1
podstawowe	38,3	50,3	43,8	25,7	36,9	31,2	-32,7	-26,6	-28,7
niepełne podstawowe	16,1	18,6	17,3	10,9	13,9	12,6	-32,3	-25,4	-27,4
razem	59,1	72,4	65,9	56,9	69,1	62,8	-4,8	-4,6	-4,7

Źródło: Opracowanie na podstawie: *Edukacja dla pracy. Raport o rozwoju społecznym Polska 2007*, Warszawa 2007, s. 130, [Online], dostępne: www.unic.un.org.pl/nhdr/nhdr2007/Edukacja_dla_pracy.pdf, 05.02.2010.

Wyższe kwalifikacje to nie tylko większe prawdopodobieństwo stabilnego zatrudnienia, ale także przeciętnie wyższe wynagrodzenia. W roku 1998 premia z tytułu posiadania wykształcenia wyższego była ponad dwukrotnie wyższa niż premia z tytułu wykształcenia średniego, oraz ponad trzykrotnie wyższa od premii z tytułu zasadniczego wykształcenia. Tempo wzrostu przewag płacowych zostało jednak wyhamowane w kolejnej dekadzie.

TABELA 3. PREMIA Z TYTUŁU WYKSZTAŁCENIA

Wykształcenie	1994	1995	1996	1997	1998
Wyższe	61,9%	53,3%	56,9%	66,5%	69,2%
Policealne	22,8%	18,4%	21,9%	24,3%	24,8%
Średnie zawodowe	30,0%	24,9%	25,5%	33,1%	29,4%
Średni ogólnokształcące	20,9%	22,4%	21,9%	27,4%	27,9%
Zasadnicze zawodowe	18,0%	13,8%	11,1%	20,7%	17,3%
Podstawowe	kategoria bazowa				

Źródło: Opracowanie na podstawie: Polskie Forum Strategii Lizbońskiej, *Kształcenie ustawiczne w Polsce*, Gdańsk 2003, s. 29, [Online], dostępne: <http://d52.rp.pl/nk/niebieskaVIII-light.pdf>, 05.02.2010.

W ostatnich 10 latach bezrobocie wśród osób z wyższym wykształcenia wzrosło o 148% (dla osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym i średnim zawodowym odpowiednio o 28% i 34%), mimo tego stopa bezrobocia wśród osób z wyższym wykształceniem jest w sumie najniższa (Tabela 4.), ale coraz więcej osób, jak wynika z obserwacji, pracuje na stanowiskach poniżej swoich rzeczywistych kwalifikacji, za coraz mniejsze pieniądze. Niestety wiedza na temat struktury kwalifikacji Polaków jest bardzo uboga. Podobnie minimalna jest wiedza o szczegółowej charakterystyce wymagań pracodawców.

TABELA 4. STOPY BEZROBOCIA WEDŁUG WYKSZTAŁCENIA W OKRESIE 1995-2005 (W POPULACJI 15 LAT I WIĘCEJ)

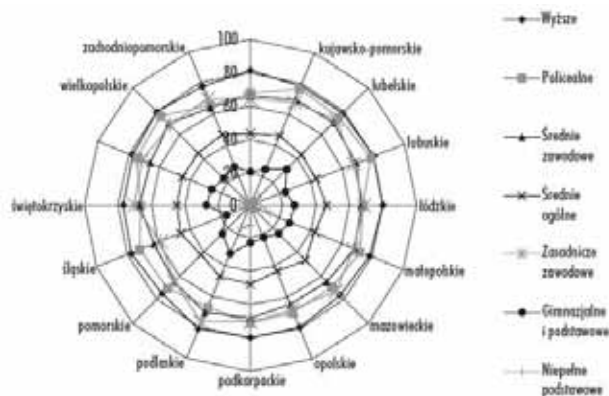
Wykształcenie	1995	2000	2005	Relacja 2005/1995
Wyższe	3,2	5,4	7,9	2,48
Policealne	9,5	13,6	16,2	1,71
Średnie zawodowe	13,6	16,3	18,3	1,34
Średnie ogólne	17,1	24,2	27,0	1,58
Zasadnicze zawodowe	19,6	23,5	25,1	1,28
Podstawowe	16,1	23,8	30,2	1,88
Niepełne podstawowe	3,0	5,6	9,8	3,21
Przeciętnie	15,0	57,6	20,7	1,38

Źródło: Opracowanie na podstawie: *Edukacja dla pracy. Raport o rozwoju społecznym Polska 2007*, Warszawa 2007, s. 141, [Online], dostępne: [www.unic.un.org.pl/nhdr/nhdr2007/Edukacja dla pracy.pdf](http://www.unic.un.org.pl/nhdr/nhdr2007/Edukacja%20dla%20pracy.pdf), 05.02.2010.

Bezrobocie wśród osób z wyższym wykształceniem wynikać może z nadmiernej aktywności edukacyjnej na tym poziomie i towarzyszącej temu niskiej jakości kształcenia, co przynosi ze sobą m.in. zjawisko dewaluacji dyplomów. Innym powodem jest zbyt powolny przyrost miejsc pracy dla osób z wyższym wykształceniem, a także niedopasowanie kwalifikacji zawodowych do potrzeb rynku pracy.

Dysponowanie zawodem jest atutem, który kompensuje w pewnym stopniu niższy poziom wykształcenia, co potwierdzają dane dotyczące aktywności osób z zasadniczym wykształceniem zawodowym, które były dla nich znacznie korzystniejsze niż dla osób z wykształceniem średnim ogólnokształcącym. Zależności, o których mowa, potwierdzają też dane dotyczące poszczególnych województw. Na tym tle kujawsko-pomorskie różni się od innych województw (Wykres 7.) tym, że na tym samym poziomie aktywności zawodowej pozostają osoby z wyższym i policealnym wykształceniem (na poziomie ok. 80%) oraz z wykształceniem zasadniczym i średnim zawodowym (na poziomie ok. 70%) przy ok. 45% aktywności zawodowej osób z wykształceniem średnim ogólnokształcącym.

WYKRES 9. AKTYWNOŚĆ ZAWODOWA POWYŻEJ 15. ROKU ŻYCIA, WEDŁUG WOJEWÓDZTW I POZIOMU WYKSZTAŁCENIA

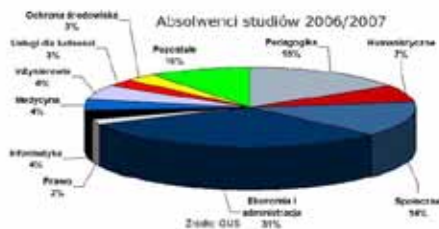
Źródło: Opracowanie na podstawie: *Edukacja dla pracy. Raport o rozwoju społecznym Polska 2007*, Warszawa 2007, s. 130, [Online], dostępne: [www.unic.un.org.pl/nhdr/nhdr2007/Edukacja dla pracy.pdf](http://www.unic.un.org.pl/nhdr/nhdr2007/Edukacja_dla_pracy.pdf), 05.02.2010.

Im wyższe wykształcenie, tym mniejsze znaczenie mają: miejsce zamieszkania, płeć oraz wiek pracowników. W przypadku wykształcenia wyższego te różnice prawie zanikają.

Mylny jest jednak wniosek, że poziom wykształcenia, nawet najwyższy, gwarantuje stabilne miejsce na rynku pracy. O tym decyduje w większym stopniu posiadanie kwalifikacji zgodnych z potrzebami rynku pracy.

W gospodarce opartej na wiedzy ważną rolę odgrywają absolwenci nauk ścisłych i technicznych. Zarówno pod względem liczby studentów, jak i doktorów w tych dziedzinach Polska znacznie odbiega od średniej krajów Unii Europejskiej.

WYKRES 10. ABSOLWENCI STUDIÓW WYŻSZYCH W ROKU AKADEMICKIM 2006/2007

Źródło: Opracowanie na podstawie: M. Boni, *Edukacja a rynek pracy*, [Online], dostępne: www.zds.kprm.gov.pl/userfiles/Berlin_Edukacja_6_12_8.pdf, 06.12.2010.

Struktura absolwentów szkół wyższych jest niekompatybilna z potrzebami gospodarki opartej na wiedzy, w kierunku której Polska zmierza, o czym świadczy przyrost zatrudnienia w poszczególnych jej sektorach (Tabela 3.).

TABELA 5. PRZYROST ZATRUDNIENIA W LATACH 2001-2005

Sektory	Przyrost zatrudnienia 2010-2025 w tys. osób	% całego przyrostu zatrudnienia
Usługi komputerowe	700	28,1
Służba zdrowia	620	24,9
Gastronomia i bary	345	13,9
Doradztwo w zarządzaniu	220	8,4
Przemysł wysokiej techniki	200	7,7
Nauka i B+R	170	6,8
Hotele	160	6,4
Szkolnictwo dla dorosłych	150	6,0
Reklama i marketing	125	5,0

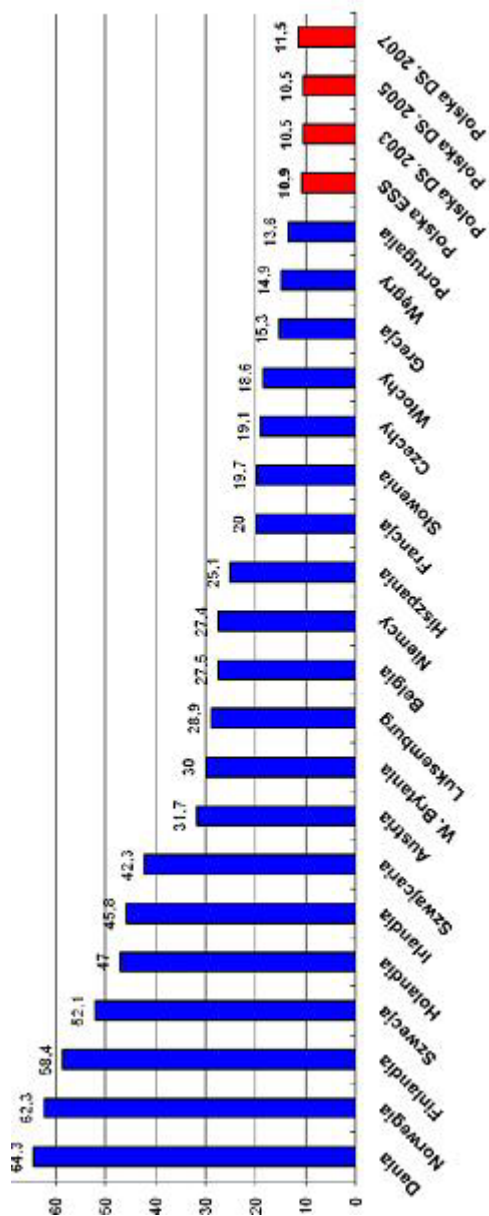
Źródło: Opracowanie na podstawie: A. Karpiński, *Rynek pracy. Ewolucja popytu na kwalifikacje*, Warszawa 2006, s. 125.

Na rynku pracy istnieje zapotrzebowanie także na pracowników o zasadniczym i średnim wykształceniu zawodowym, a ostatnie lata pokazały, że zapotrzebowanie to może nawet okresowo wzrastać. Jak pokazują prognozy rynku pracy w Unii Europejskiej do roku 2020 obserwowany będzie stały wzrost liczby miejsc pracy w sektorze usług, stabilizacja liczby miejsc pracy w budownictwie i spadek w przemyśle. Biorąc pod uwagę potrzeby zastąpienia pracowników z powojennego wyżu demograficznego, należy się spodziewać stałego zapotrzebowania na nowych pracowników w tych sektorach gospodarki.

Obok twardych (zawodowych) kwalifikacji zdobywanych na różnych poziomach kształcenia w gospodarce opartej na wiedzy istotną rolę niezależnie od poziomu wykształcenia odgrywają kwalifikacje miękkie takie, jak: elastyczność, mobilność, otwartość na innych, kreatywność.

Tylko 29% Polaków uważa, że zmiana pracy co kilka lat jest dobra dla człowieka – to znacznie poniżej średniej europejskiej (40%) i państw wiodących – Szwecji i Danii (ok. 70%). Otwartość na różnorodność oraz ogólnie pojęte zaufanie dotyczą niemalże wszystkich wymiarów życia. Pomagają zarówno w codziennym funkcjonowaniu (np. ułatwiają współpracę, nawiązywanie kontaktów), jak i przyczyniają się do pozyskiwania korzyści biznesowych. Niestety także pod tym względem Polacy wypadają niekorzystnie na tle innych krajów (Wykres 9.).

WYKRES 11. ODSETEK OSÓB W WIEKU 18+ UFAJĄCY INNYM

Źródło: Opracowanie na podstawie: *European Social Survey 2004*.

Potencjał kreatywności zależy od krążenia wysoce mobilnej „klasy kreatywnej” wykonującej zawody wymagające rozwiązywania kompleksowych problemów, podejmowania niezależnych decyzji oraz wysokich poziomów zdobytej edukacji bądź kapitału ludzkiego. W Polsce ciągle nie ma warunków bazowych do rozwoju tego potencjału: atrakcyjnych i innowacyjnych miejsc pracy, usług decydujących o jakości i atrakcyjności życia („lifestyle’ owych”), wysokiego poziomu tolerancyjności i różnorodności społeczeństwa.

Pętla odtwarzania? O zależności między poziomem alfabetyzacji w dzieciństwie a jakością życia w dorosłości

Badania podłużne, prowadzone w latach 1972-1998⁵ nad związkami między poziomem alfabetyzacji mierzonym umiejętnością czytania ze zrozumieniem pod koniec szkoły podstawowej a poziomem i jakością życia w dorosłości, potwierdzają wysokie prawdopodobieństwo procesów dziedziczenia społecznego, ale zarazem dużą możliwość wyjścia poza system uwarunkowań zewnętrznych lub wewnętrznych, kiedy któryś z poniższych czynników okaże się na tyle silny, że pozwoli pokonać pozostałe ograniczenia:

- Przymioty wewnętrzne: inteligencja, motywacja;
- Okoliczności socjalizacyjne: aspiracje rodziców, wzory w rodzinie i sąsiedztwie, zachęta i wsparcie nauczycieli;
- Kapitał społeczny rodziny: znajomości, możliwości wsparcia;
- Uwarunkowania instytucjonalne (bliskość dobrej szkoły, wysoka jakość kształcenia);
- Zmiany otoczenia: przymus dostosowania się do zmian na rynku pracy, nowe możliwości karier.

„Spirala” reprodukcji edukacyjnej jest półotwarta. Jest zasadniczo drogą odtwarzania losu rodzinnego, ale ze znaczną możliwością jego modyfikacji⁶.

Podsumowanie i rekomendacje

O wykluczeniu społecznym decyduje współcześnie nie tyle poziom wykształcenia, co kwalifikacje nieadekwatne wobec potrzeb rynku pracy oraz bierna postawa wobec edukacji dorosłych.

Za błędne uznać należy założenie, że wyższe wykształcenie gwarantuje stałe miejsce na rynku pracy. Coraz większe znaczenie mają konkretne umiejętności, np. znajomość języka obcego, stopień opanowania *high-tech* oraz kwalifikacje miękkie takie, jak: elastyczność, mobilność, otwartość na innych, kreatywność jako wartość dodana każdego poziomu kształcenia.

Spółeczeństwo i gospodarka oparte na wiedzy stawiają wysokie wymagania jed-

⁵ Z. Kwieciński, *Funkcje alfabetyzacji w dorosłości*, Toruń-Olsztyn 2002, s. 34.

⁶ *Ibidem*, s. 110.

nostce, często pozostawiając ją samą ze swoimi problemami. Brutalne mechanizmy ekonomiczne podsuwają sceptyczną wizję przyszłego scenariusza takiego społeczeństwa: niewielką większością „wygranych”, ale z „wyrokiem dożywocia” skazującym na uczenie się oraz rosnącą mniejszością „przeigranych”, którzy nigdy nie mieli szans edukacyjnych lub dobrowolnie uchylili się od konieczności dożywotniego nabywania i sprzedaży swojej wiedzy⁷. Stwarza to konieczność poszukiwania nowych rozwiązań, by wykształcenie nie zmieniło swojej funkcji jako siły demokratyzującej i na „korzyść” różnicującej współczesne społeczeństwo.

Całociągowe uczenie się nie może być rozumiane jako inwestowanie w krótkotrwałe, możliwe do wykorzystania kapitał ekonomiczny, lecz także jako inwestycja w „społeczny kapitał”, objawiający się w tym, jak traktujemy rodzinę, sąsiadów, współpracowników. Skurczenie się tego kapitału, mierzone zaufaniem do innych, przynosi negatywne skutki społeczne i ekonomiczne⁸.

Nowe oczekiwania wobec kwalifikacji potrzebnych na rynku pracy wymagają nowego porządku edukacyjnego: szkoły muszą działać w kooperacji ze wspólnotą, z którą są związane, z firmami, stowarzyszeniami, kościołami oraz organizacjami aktywnymi na danym obszarze, rodzinami dzieci i młodzieży pozostających pod ich opieką. Muszą one odkryć nowe miejsca uczenia się i stworzyć nowe środowiska uczenia się. To wymaga wysokiego stopnia instytucjonalnej „autorefleksyjności”, ewoluowania placówek oświatowych w kierunku uczących się organizacji.

⁷ Ibidem, s. 63.

⁸ P. Alheit, „Podwójne oblicze” całociągowego uczenia się: dwie analityczne perspektywy cichej rewolucji, „Terazniejszość. Człowiek. Edukacja” 2002, nr 2, s. 64.

Literatura:

Najważniejsze dokumenty:

- Deklaracja Europejskich Ministrów ds. Kształcenia Zawodowego i Szkoleń oraz Komisji Europejskiej, uzgodniona w Kopenhadze w dniach 29-30.11.2002 w sprawie zwiększonej współpracy europejskiej w dziedzinie kształcenia zawodowego i szkoleń.
- GUS, *Kształcenie dorosłych*, Warszawa 2009, [Online], dostępne: www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_WZ_ksztalcenie_doroslych.pdf, 07.02.2010.
- OECD, *What Works in Innovation in Education. Combating Exclusion through Adult Learning*, Paris 1997.
- Program Operacyjny Kapitał Ludzki „Człowiek – najlepsza inwestycja” na lata 2007-2013, [Online], dostępne: www.efs.gov.pl/Dokumenty/.../POKL_zatwierdzony_7092007.pdf, 05.02.2010.
- *Raport o Kapitale Intelektualnym Polski*, [Online], dostępne: www.innowacyjnos.gov.pl/kip, 05.02.2010.

Druki zwarte:

- *Edukacja dla pracy. Raport o rozwoju społecznym Polska 2007*, Warszawa 2007, [Online], dostępne: www.unic.un.org.pl/nhdr/nhdr2007/EdukacjaDlaPracy.pdf, 05.02.2010.
- Karpiński A., *Rynek pracy. Ewolucja popytu na kwalifikacje*, Warszawa 2006.
- Kwieciński Z., *Funkcje alfabetyzacji w dorosłości*, Toruń-Olsztyn 2002.
- Polskie Forum Strategii Lizbońskiej, *Kształcenie ustawiczne w Polsce*, Gdańsk 2003, [Online], dostępne: <http://d52.rp.pl/nk/niebieskaVIII-light.pdf>, 05.02.2010.

Artykuły:

- Alheit P., „Podwójne oblicze” całożyciowego uczenia się: dwie analityczne perspektywy cichej rewolucji, „Teraźniejszość. Człowiek. Edukacja” 2002, nr 2.
- Boni M., *Edukacja a rynek pracy*, [Online], dostępne: www.zds.kprm.gov.pl/userfiles/Berlin_Edukacja_6_12_08.pdf, 05.02.2010.

ANNA PLUSKOTA-LEWANDOWSKA

INSTYTUT SOCJOLOGII,
UNIwersytet MIKOŁAJA KOPERNIKA

Uczenie się przez całe życie szansą dla zmarginalizowanych – problemy i ograniczenia implementacji idei w praktyce inkluzyjnej

Zarys treści: Celem poniższego artykułu jest rozpoznanie oraz wskazanie źródeł trudności, ograniczeń implementacji polityki inkluzyjnej opartej o edukację całożyciową na obszarach wiejskich. Pytanie o relację pomiędzy teorią, ambitnymi planami działania (założeniami polityki inkluzyjnej opartej na zakładanych możliwościach, potencjale uczenia się i nauczania przez całe życie) a praktyką (ich implementacją) wydaje się szczególnie zasadne w kontekście zakończonego Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym. Jakkolwiek bowiem dane empiryczne, które stanowiły podstawę zaprezentowanego poniżej artykułu, do najnowszych nie należą (rok 2007), to ustalenia poczynione na ich podstawie wydają się być jak najbardziej aktualne (okazuje się, iż wskazane problemy i bariery nadal stanowią istotne ograniczenie w działalności inkluzyjnej opartej o edukację całożyciową).

Jednym z priorytetów polityki inkluzyjnej Unii Europejskiej jest *uczenie się przez całe życie (lifelong learning)*. Można odnieść wrażenie, iż ta nie nowa, ale na nowo „odkryta” idea często traktowana bywa w kategoriach swoistego remedium na marginalizację i wykluczenie społeczne. Mamy zatem do czynienia z ogromnym zaangażowaniem zarówno zasobów finansowych, jak i ludzkich w projekty i programy zakładające inkluzję społeczną przy wykorzystaniu możliwości, jakie niesie ze sobą *uczenie się przez całe życie*. W tym kontekście zasadne i konieczne wydaje się być rozważenie problemów i ograniczeń (diagnoza oraz próba wskazania ich źródeł) związanych z implementacją polityki inkluzyjnej opartej na zakładanych możliwościach, potencjale *uczenia się (i nauczania) przez całe życie*. Jest to pytanie o relację pomiędzy teorią, skrzętnie tworzonymi planami działania a praktyką. Niniejszy artykuł jest próbą przyjrzenia się owej relacji, jego podstawę stanowią ustalenia zebrane w ramach międzynarodowego programu badawczego *The impact of Lifelong Learning policies on the inclusion of vulnerable groups* DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities; Project Agreement Number: VS/2005/0688. Celem programu była ocena wpływu edukacji całożyciowej na integrację zmarginalizowanych oraz zapobieganie wykluczeniu społecznemu grup na nią narażonych. Program rozpoczął się w grudniu 2005 r. i trwał do lutego 2007 r. Brało w nim udział osiem zespołów badawczych

z Wielkiej Brytanii, Danii, Grecji, Węgier, Niemiec, Szwecji, Hiszpanii i Polski¹. W Danii, Grecji, Niemczech oraz w Szwecji i w Hiszpanii zespoły badawcze przyjęły, iż najbardziej narażeni na wykluczenie i marginalizację społeczną są imigranci. Stąd ewaluacja sprawności polityki inkluzyjnej prowadzonej w oparciu o edukację całościową, której podjęły się zespoły badawcze we wspomnianych państwach, dotyczyła tej kategorii społecznej (grupa docelowa). Z kolei badacze odpowiedzialni za prowadzenie programu w Wielkiej Brytanii, na Węgrzech i w Polsce wskazali, iż wykluczenie i marginalizacja w społeczeństwie szczególnie zagrażają grupom społecznie „upośledzonym” na obszarach wiejskich – w Wielkiej Brytanii za takich uznano słabo wyedukowanych, posiadających niskie kwalifikacje młodych ludzi, na Węgrzech – bezrobotnych, zaś w Polsce – młodych bezrobotnych z obszarów popegeerowskich. W ramach opisywanego programu w każdym z wymienionych państw dokonano audytu Krajowego Planu Działania na rzecz Integracji Społecznej. Zrealizowano także sondaże elektroniczne skierowane do instytucji, których zadaniem jest wsparcie w uzyskiwaniu samodzielności ekonomicznej i społecznej osób jej nieposiadających². Do badań dobierane były przede wszystkim instytucje, które specjalizują się w udzielaniu pomocy grupom docelowym, a ważną formą tej pomocy jest kształcenie, doradztwo, informowanie i organizowanie staży i praktyk. Kolejnym krokiem było zorganizowanie i wykonanie zogniskowanych wywiadów grupowych z przedstawicielami interesujących nas instytucji oraz przeprowadzenie indywidualnych wywiadów pogłębionych z wybranymi osobami odpowiedzialnymi za tworzenie polityki inkluzyjnej w wymienionych państwach.

W niniejszym opracowaniu zostaną przedstawione wnioski wypracowane na podstawie raportów tych zespołów badawczych, które rozpatrywały nośność polityki oraz analizowały działania na rzecz inkluzji „upośledzonych” społecznie na obszarach wiejskich, czyli raportów brytyjskiego, węgierskiego oraz polskiego. Podejmując się próby odpowiedzi na zadane na wstępie tego tekstu pytanie, autorka tego artykułu uznała, iż bazę empiryczną stanowić będzie materiał jakościowy zebrany w ramach zogniskowanych wywiadów grupowych³.

Jakkolwiek zogniskowane wywiady grupowe prowadzone były w oparciu o wypracowany wspólnie przez zespoły badawcze scenariusz, to w każdym z wymienionych państw możliwe były jego zmiany (zmiany te jednakowoż nie powodowały przemian

¹ W pracach polskiego zespołu badawczego uczestniczyli: dr hab. Grzegorz Zabłocki, prof. UMK, dr Anna Pluskota-Lewandowska – Instytut Socjologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz współpracująca z instytutem dr Jolanta Maciąg.

² W dalszej części tekstu na określenie instytucji, których zadaniem jest wsparcie w uzyskiwaniu samodzielności ekonomicznej i społecznej osób jej nieposiadających, posługuję się jedynie sformułowaniem „instytucje”.

³ Materiał empiryczny, uzyskany zarówno z pogłębionych wywiadów indywidualnych oraz z sondażu diagnostycznego, nie stanowi bowiem wystarczających przesłanek dla analiz, których celem jest próba odpowiedzi na pytanie o skuteczność inkluzji społecznej przy wykorzystaniu edukacji całościowej. Z danych z sondażu elektronicznego wynika, iż, zdaniem zdecydowanej większości ankietowanych przedstawicieli instytucji pomocowych, usługi edukacyjne świadczone zagrożonym marginalizacją i wykluczonym społecznie odnoszą spodziewany skutek, są zakończone sukcesem, gdyż beneficjenci tych usług znajdują zatrudnienie na lokalnym rynku pracy.

celu i problemu badawczego). Obok głównego celu dyskusji, jakim była diagnoza i analiza zarówno sukcesów, jak i niepowodzeń aktywności edukacyjnej umożliwiającej inkluzję społeczną, odmienności te dotyczyły dywagacji skupionych wokół zagadnienia ubóstwa i wykluczenia społecznego na obszarach wiejskich i problemów związanych z implementacją polityki inkluzyjnej – Węgry, rozważań dotyczących tego, jakiej pomocy należy udzielić jednostkom i wspólnotom borykającym się z ubóstwem na wsi – Wielka Brytania, czy metod ewaluacji skuteczności instytucji pomocowych działających na rzecz inkluzji społecznej – Polska.

W badaniach wzięli udział przedstawiciele agencji rządowych, które odgrywają kluczową rolę przy formułowaniu i wprowadzaniu w życie różnorodnych form polityki inkluzyjnej, a także jednostki reprezentujące instytucje świadczące bezpośrednio pomoc zmarginalizowanym i zagrożonym marginalizacją społeczną (instytucje, które w swojej działalności wykorzystują różnorodne formy edukacyjne).

Edukacja całościowa – znaczenie pojęcia

W sytuacji wielości sposobów rozumienia interesującego nas pojęcia, zdając sobie równocześnie sprawę z problemów, jakie może stwarzać jego szeroka definicja, badacze zaangażowani w projekt przyjęli, iż *uczenie się przez całe życie* oznacza: każdą aktywność kształceniową/edukacyjną podejmowaną w ciągu całego życia, rozumianą także jako aktywność, której celem jest zdobywanie, poszerzanie wiedzy, umiejętności i kompetencji oraz rozpatrywaną zarówno w perspektywie indywidualnej/jednostkowej, obywatelskiej, społecznej i/lub zawodowej⁴. Ponadto uznano, iż edukacja całościowa swym zasięgiem obejmuje wszystkie dostępne jej formy – edukację formalną, nieformalną i incydentalną. Interesujące wydało się także przyjrzenie się temu, jak *uczenie się przez całe życie* rozumiane jest przez uczestników zogniskowanego wywiadu grupowego. Otóż okazało się, iż koncept *uczenia się przez całe życie* jest definiowany podobnie w każdym z biorących udział w badaniu państw, różnice dotyczą pewnych jego aspektów. Mianowicie w Wielkiej Brytanii w edukacji całościowej respondenci podkreślali znaczenie edukacji formalnej, szczególnie w odniesieniu do grup zmarginalizowanych i wykluczonych na obszarach wiejskich oraz grup na takie niebezpieczeństwo narażonych. Na Węgrzech z kolei akcentowano wszystkie formy nauki po ukończeniu formalnej edukacji, podobnie jak w Polsce, gdzie dodatkowo respondenci uwydatniali te aspekty edukacji całościowej, które odwołują się do edukacji dorosłych.

Respondenci we wszystkich państwach podkreślili, iż rozpatrując możliwości, jakie niesie ze sobą wykorzystanie edukacji całościowej w procesie inkluzji społecznej na obszarach wiejskich, nie można pominąć istotnych kwestii społecznych warunkujących wykluczenie społeczne, które wymagają podejścia skoordynowanego z innymi

⁴Taki sposób ujmowania nauczania całościowego jest tożsamy z definicją przyjętą przez Komisję Europejską – *European Commission: Policy Areas: Lifelong Learning, What is Lifelong Learning?*, [Online], dostępne: http://europa.eu.int/comm/education/policies/life/what_islll_en.html, 02.10.2003.

mechanizmami pomocowymi. Pomimo tego iż za główną przyczynę marginalizacji i wykluczenia społecznego na obszarach wiejskich uznano niski poziom wykształcenia, niskie kwalifikacje, to, zdaniem biorących udział w badaniu, wyposażenie w umiejętności zawodowe nie gwarantuje wejścia na rynek pracy.

Postrzeżenie skuteczności edukacyjnych działań pomocowych

Usiłując odpowiedzieć na pytanie stanowiące główny cel przeprowadzenia zogniskowanych wywiadów grupowych, zaangażowani w projekt badacze zapytali respondentów o sukcesy i porażki podejmowanych w imię inkluzji działań pomocowych. Przedmiotem zainteresowań było to, jak badani reprezentanci instytucji oceniają skuteczność swoich działań skierowanych do klientów. Z badań wynika, iż zdecydowana większość badanych dobrze ocenia działania reprezentowanych przez siebie instytucji. Celują w tym szczególnie respondenci z Wielkiej Brytanii. Polscy i węgierscy badani także postrzegali własną działalność raczej w kategoriach sukcesu niżli porażki – podstawą dla wystawianych ocen było przede wszystkim to, iż badane instytucje pomogły bezrobotnym młodym w znalezieniu pracy. Biorąc pod uwagę wcześniejsze wypowiedzi badanych dotyczące tego, iż dostarczenie umiejętności zawodowych „nieuprzywilejowanym” społecznie mieszkańcom obszarów wiejskich nie gwarantuje wejścia na rynek pracy, dziwi nieco ich ufność w moc i zasadność prowadzonych przez reprezentowane przez nich instytucje działań pomocowych – większość respondentów bowiem wierzy w skuteczność podejmowanej aktywności edukacyjnej. Fakt ten jednak można zinterpretować jako funkcjonalna „obrona” zasady organizującej istnienie i działalność instytucji pomocowych⁵. Owa wiara jednak nie wyklucza artikulacji problemów ograniczających działalność, którym podczas dyskusji respondenci poświęcili sporo uwagi. Przyjrzyjmy się zatem zasygnalizowanym problemom.

Problemy ograniczające edukacyjną działalność pomocową

Celem uporządkowania, nadania struktury ustaleniom w tej części niniejszego artykułu została dokonana klasyfikacja wymienianych przez respondentów trudności. Zatem przyjęto, iż problemy utrudniające działalność pomocową w oparciu o narzędzie, jakim jest edukacja całościowa, zasadzają się na trzech podstawowych kwestiach związanych ze:

- Specyfiką projektów i programów pomocowych;
- Specyfiką działalności pomocowej;
- Specyfiką klientów instytucji (odbiorców pomocy).

Problemy związane ze *specyfiką (konstrukcją) projektów i programów pomocowych* dotyczą utrudnień wynikających ze struktury, zasad finansowania programów, ograniczeń administracyjnych – biurokracja, braku spójnej polityki inkluzyjnej, krótko-

⁵ Wątek ten zostanie rozwnięty w dalszej części artykułu.

terminowości programów oraz ich małej elastyczności, a także z samego charakteru projektów i programów wykorzystujących edukację całożyciową rozumianą głównie jako dostarczanie podstawowych kwalifikacji zawodowych dorosłym, wobec których ma zostać dokonana inkluzja społeczna.

Przeszkody, które sklasyfikowałam jako *specyficzne dla działalności pomocowej* odnoszą się do braku kooperacji między instytucjami dostarczającymi rozwiązań a instytucjami mającymi za zadanie wdrażanie owych rozwiązań, centralizacji programów, charakteru wiejskiego rynku pracy, pomijania „głosu” klientów.

Ograniczenia zasadzające się na *specyfice klientów badanych instytucji* to trudności z dotarciem do grup docelowych (odbiorców pomocy), trudności „odkrycia” ich potrzeb w sytuacji niskiej świadomości tychże (lub zupełnego braku świadomości potrzeb), mała motywacja klientów, by zostać nauczonymi, a tym samym włączonymi do głównego nurtu życia społecznego. W tym miejscu należy przybliżyć wymienione powyżej problemy⁶.

Problemy związane ze specyfiką projektów i programów pomocowych. Trudności wynikające ze *struktury finansowania programów* w sposób istotny ograniczają działalność badanych instytucji. Na te kwestie szczególną uwagę zwracali uczestnicy dyskusji na Węgrzech i w Polsce. Największym problemem jest utrzymanie płynności finansowej przez instytucje, które, związane umową z fundatorem środków pieniężnych na dany program, zobowiązane są rozpocząć działalność w jego ramach, nie posiadając finansów na jego realizację. Badani podkreślają, iż taka sytuacja prowadzi do uprzywilejowania dużych, zasobnych w finanse instytucji, które mogą sobie pozwolić na prefinansowanie projektów. Nietrudno przewidzieć konsekwencje tego faktu – działające na obszarach wiejskich instytucje pomocowe to najczęściej małe organizacje, dysponujące ograniczonymi zasobami ludzkimi i finansowymi, których często nie stać na prefinansowanie własnej działalności. Wynikiem tego jest mniej prężna, ograniczona ilościowo i jakościowo, w porównaniu z obszarami miejskimi, aktywność edukacyjna instytucji pomocowych skierowana do ludności wiejskiej (szczególnie takiej, która zamieszkuje obszary usytuowane w sporej odległości od miast).

W Wielkiej Brytanii polityka inkluzyjna prowadzona w oparciu o edukację całożyciową skupiona jest na dostarczaniu zmarginalizowanym i narażonym na marginalizację jednostkom podstawowych umiejętności edukacyjnych i kwalifikacji zawodowych. Ich brak lub niski poziom wśród mieszkańców wsi zdiagnozowany został przez rząd w Wielkiej Brytanii jako najbardziej „palący” problem na obszarach wiejskich. Z tego powodu pierwszeństwo w finansowaniu mają te projekty, które zorientowane są na kształcenie owych umiejętności i kwalifikacji. Polityka inkluzyjna realizowana w oparciu o tak nakreślone priorytety nie przyniosła w Wielkiej Brytanii spodziewa-

⁶ W nieco odmienny sposób wyniki prezentowanych w niniejszym artykule badań analizuje Fouli Papageorgiu, która dochodzi do wniosku, iż źródeł zarówno sukcesów, jak i porażek polityki inkluzyjnej prowadzonej w oparciu o nauczanie całożyciowe należy szukać wśród czynników funkcjonujących na trzech poziomach: na poziomie formułowania polityki inkluzyjnej i zarządzania nią, na poziomie dostarczania usług inkluzyjnych oraz na poziomie klientów (F. Papageorgiu, *The Impact of Lifelong Learning Policies on the Inclusion of Vulnerable Groups*, „Eastern European Countryside”, nr 14, 2008, s. 65-67.

nych efektów – pomimo iż na przestrzeni ostatnich piętnastu lat zrealizowano wiele inicjatyw edukacyjnych, trudno jest mówić w tym kontekście o jakichś szczególnych osiągnięciach edukacyjnych narodu⁷.

Tego rodzaju polityka inkluzyjna, która *nota bene* jest także charakterystyczna dla Węgier i Polski, niesie wiele wątpliwości. Sporo zastrzeżeń budzi założenie, iż wykluczonych i narażonych na wykluczenie należy wyposażyć w takie umiejętności zawodowe, które pozwolą na znalezienie pracy. Po pierwsze wykluczenie społeczne jest zjawiskiem złożonym, bezrobocie bywa jednym z jego wskaźników. Zatem jakkolwiek znalezienie stałej pracy przyczynia się niewątpliwie do poprawy warunków materialnych wykluczonego, to niekoniecznie skutkuje włączeniem w nurt życia społecznego w całym jego wymiarze. Zatrudnienie – bezpieczeństwo bytowe, poprawa warunków materialnych – może na przykład zwiększyć konsumpcję klientów instytucji. I nic ponad to. Stąd złudnym wydaje się przekonanie, iż znalezienie zatrudnienia oznacza inkluzję społeczną. Po drugie, nie można też w tym miejscu pominąć słusznego zastrzeżenia samych badanych we wszystkich państwach, iż wyuczenie klientów podstawowych umiejętności edukacyjnych i zawodowych wcale nie gwarantuje ich wejścia na rynek pracy, na którym owe umiejętności i kwalifikacje są oczekiwane w coraz mniejszym stopniu. Ponadto, po trzecie, tak zdefiniowana i zaprojektowana oferta edukacyjna (często odgórnie, bez udziału samych zainteresowanych) bywa nieatrakcyjna dla jej odbiorców, którzy dostrzegają jej nieadekwatność względem własnych oczekiwań oraz dynamicznie zmieniającego się rynku pracy. Po czwarte, należy rozważyć niedostrzegany a niebagatelny fakt, iż wyposażanie w podstawowe umiejętności zawodowe przynieść może, odwrotny do zamierzonych celów, skutek – może pogłębiać marginalizację i wykluczenie społeczne na obszarach wiejskich. Autorka niniejszego artykułu ma tu na myśli niezamierzone „wpychanie” zmarginalizowanych i wykluczonych oraz narażonych na ekskluzję społeczną jednostek w wąskie, ograniczone podstawowymi umiejętnościami trajektorie rozwojowe. Konsekwencją tego, w najlepszym wypadku, jest alokowanie ich na niższych, względem uprzywilejowanych warstw, pozycjach społecznych. Jednak nietrudno sobie wyobrazić, iż na podlegającym przeobrażeniu rynku pracy, który dodatkowo na obszarach wiejskich jest niewielki i nasycony, posiadanie podstawowych umiejętności i kwalifikacji, zdobytych podczas krótkoterminowych kursów i szkoleń, może stanowić poważne ograniczenie. Jak już wcześniej podkreślono, tego typu umiejętności i kwalifikacje zawodowe są w coraz mniejszym stopniu przydatne – sukcesywnie maleje na nie popyt.

Konsekwencją braku ciągłości finansowej są programy zaprojektowane jako *krótkoterminowe*, które nie gwarantują zrównoważonych, długoterminowych a zatem efektywnych (skutkujących trwałą inkluzją) działań pomocowych. Nabywanie kompetencji zawodowych w krótkim czasie jest dyskusyjne, nie tylko z uwagi na ich trwałość oraz przydatność (mianowicie jest to możliwość wyuczenia się ich w postaci określanej mianem kwalifikacji niskich), lecz także z powodu trudności oceny efektywności, zaprojektowanego jako krótkoterminowy, procesu edukacyjnego. Jak

⁷ Fakt ten podkreślali biorący udział w dyskusji przedstawiciele instytucji pomocowych z Wielkiej Brytanii.

można bowiem jednoznacznie stwierdzić, że prowadzona działalność (prowadzona przez krótki odcinek czasu) przyczynia się do integracji społecznej zmarginalizowanych i zagrożonych marginalizacją? Niełatwo jest zmierzyć oddziaływanie jakiejś konkretnej aktywności na dane zjawisko, mając do czynienia z wielością różnorodnych wpływów, które mogą w istotnym stopniu ingerować w proces, jakim jest inkluzja bądź wykluczenie społeczne. Być może na ów fakt miało wpływ wiele innych czynników, które w badaniu nie były brane pod uwagę. Stąd niezwykle trudno jest stwierdzić, iż do inkluzji przyczyniło się zdobycie umiejętności, kwalifikacji zawodowych (nabytych podczas krótkoterminowych kursów), które pozwoliły na otrzymanie zatrudnienia.

Respondenci narzekali także na ograniczenia wynikające ze *struktury administracyjnej i struktury zarządzania* programów, które odbierają jako zbyt skomplikowane. Zdaniem badanych, reguły projektów i programów, szczególnie tych finansowanych ze środków unijnych, są zbyt złożone, zmieniają się ponadto każdego roku, co stwarza konieczność angażowania środków finansowych i zasobów ludzkich w aktywność niezwiązaną bezpośrednio z założonymi celami. Jest to szczególnie ograniczające dla małych instytucji pomocowych, a właśnie tego typu instytucje są związane z obszarami wiejskimi.

Zdaniem respondentów ze wszystkich państw warunkiem powodzenia programów jest elastyczność, możliwość dostosowywania ich do lokalnych warunków (społecznych, ekonomicznych) i specyfiki potrzeb grup docelowych. Biorąc pod uwagę wypowiedzi badanych, należy wysnuć wniosek, iż pole manewru w tym zakresie jest znacząco ograniczone – projekty i programy postrzegane są jako *mało elastyczne*. Bardzo rzadko można dokonać takich zmian, które uwzględniałyby nie tylko wielowymiarowość wykluczenia społecznego, lecz także wszelkie, mające związek z procesem inkluzji społecznej, odmienności regionalne, lokalne, etniczne czy nawet (sygnalizowane przez węgierskich respondentów) zróżnicowanie geograficzne.

Ponadto znaczącym utrudnieniem w aktywności inkluzyjnej wykorzystującej edukację całożyciową jest *niespójna polityka integracyjna*. Trudno w jej ramach funkcjonować szczególnie instytucjom z Polski i Węgier. Nie oznacza to, iż na niespójność polityki nie narzekali respondenci z Wielkiej Brytanii, choć przyznać trzeba, iż czynili to w zdecydowanie mniejszym stopniu. Brak porozumienia na najwyższym, decyzyjnym szczeblu, a nierzadko istniejący konflikt między poszczególnymi działami administracji rządowych, niejasno zdefiniowany podział odpowiedzialności między nimi, skutkuje w praktyce brakiem holistycznej i skoordynowanej strategii integracyjnej.

Problemy związane ze specyfiką działalności pomocowej instytucji. Jak już wcześniej wspomniano, konsekwencją braku spójnej, holistycznej i skoordynowanej polityki integracyjnej są trudności pojawiające się na poziomie jej implementacji – na obszarach wiejskich wiele inicjatyw jest rozproszonych, niezależnych, niepowiązanych ze sobą. Instytucje pomocowe *rzadko współpracują ze sobą* (czemu trudno się dziwić choćby z uwagi na konkursowy charakter projektów), nieczęsto dzielą się doświadczeniami i informacjami. Problemem jest nie tylko niska kooperacja między instytucjami zaangażowanymi bezpośrednio w pomoc zmarginalizowanym, wykluczonym oraz nara-

żonym na marginalizację i wykluczenie społeczne, ale także ograniczona współpraca między instytucjami dostarczającymi rozwiązań pomocowych i instytucjami implementującymi owe rozwiązania.

Rozpatrując kwestie współpracy należy także podjąć watek wykorzystania, włączenia w działalność pomocową „zasobów lokalnych” w postaci znaczących w lokalnej społeczności osób, instytucji. Ten rodzaj współpracy jest szczególnie istotny w kontekście istnienia niskiego zaufania społecznego (szczególnie w Polsce i na Węgrzech)⁸. Mianowicie włączając owe „zasoby lokalne” w obszar własnej aktywności, nierzadko zewnętrzne instytucje pomocowe stają się mniej obce, bardziej wiarygodne, zyskują większą akceptację, tym samym zwiększając szanse na skuteczność. Analizując wypowiedzi respondentów, należy przyjąć wniosek, iż potencjał „zasobów lokalnych” jest wykorzystywany w niewielkim stopniu – na tego typu deficyt zwrócili uwagę zarówno węgierscy, jak i polscy dyskutanci (a więc badani z państw, gdzie poziom zaufania społecznego jest niski). Przedstawiciele brytyjskich instytucji pomocowych nie sygnalizowali tego typu problemów, podkreślając, iż inicjatywy pozyskiwania „zasobów lokalnych” dla działań pomocowych są podejmowane i realizowane.

Kilkakrotnie w niniejszym artykule zostało już podkreślone, iż instytucje, które kierują swoją aktywność pomocową na obszary wiejskie, to nierzadko małe organizacje, dysponujące ograniczonymi zasobami ludzkimi oraz finansowymi, a często także mniejszym doświadczeniem. Przewagę nad nimi mają instytucje związane z dużymi ośrodkami miejskimi, na których terenie (lub w bliższej okolicy) działają. Posiadają one najczęściej wysoko wykwalifikowany, doświadczony zespół profesjonalistów, są one dodatkowo zasobne w finanse oraz inne środki usprawniające realizację programów (wyposażenie materialne, dostęp do informacji, szerokie kontakty, itp.). Konsekwencją tego jest (podkreślana szczególnie przez respondentów z Węgier) *centralizacja programów*. Dzieje się tak w odniesieniu do programów uzyskujących środki finansowe na drodze konkursu, który wygrywają najczęściej instytucje związane z dużymi aglomeracjami miejskimi. Dochodzi do paradoksalnej sytuacji, w której do grup najbardziej zagrożonych wykluczeniem i marginalizacją społeczną oraz grup jej doświadczających (mieszkańców wsi, szczególnie tych znajdujących się w większej odległości od dużych miast) pomoc dociera w ograniczonym zakresie. Marginalność geograficzna posiada zatem niebagatelny związek z marginalizacją i wykluczeniem społecznym, co w konsekwencji prowadzi nierzadko do podwójnej – społecznej i geograficznej marginalizacji⁹.

⁸ Tezę o niskim zaufaniu społecznym opieram na wynikach Drugiego Europejskiego Badania Jakości Życia z 2009 roku, *Drugie Europejskie Badanie Jakości Życia z 2009 roku*, s. 54-56, [Online], dostępne: <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0902.htm>, 22.11.2009.

⁹ W tym miejscu warto powołać się na obserwacje węgierskich respondentów, którzy, zwracając uwagę na wieloaspektowość marginalizacji i wykluczenia społecznego, podkreślali znaczące zmienne, jakimi są: wiek i pochodzenie etniczne. Mianowicie oddalone od dużych centrów miejskich obszary wiejskie na Węgrzech zamieszkiwane są głównie przez osoby starsze (młodzi wyjechali do miast) oraz przez mniejszości etniczne – głównie przez Romów, doświadczających na co dzień różnych form dyskryminacji społecznej. Z uwagi na centralizację programów oferowana im pomoc jest drastycznie ograniczana, ich marginalizacja i wykluczenie tym samym pogłębia się (podwójna – społeczna i geograficzna marginalizacja).

Ponadto działające na obszarach wiejskich instytucje pomocowe borykają się z ograniczeniami wynikającymi z charakteru wiejskiego rynku pracy. Wiejski rynek pracy jest bowiem mały, nasycony, trudno na nim o nowe miejsca pracy. Jego oferta jest nie tylko ograniczona liczebnie, ale także w niewielkim stopniu zróżnicowana, stąd instytucje pomocowe dostosowując swoje projekty do wymagań wiejskiego rynku pracy mają niewielkie pole manewru, konsekwencją tego jest „uboga” propozycja edukacyjna kierowana do mieszkańców obszarów wiejskich. Warto w tym miejscu także zwrócić uwagę na kolejny, pozostający w związku z sygnalizowanym powyżej ograniczeniem, problem. Mianowicie niezwykle trudno jest stworzyć taki program edukacyjny, w którym zostałyby uwzględnione zarówno potrzeby wiejskiego rynku pracy oraz oczekiwania klientów (potencjalnych i faktycznych odbiorców szkoleń, kursów, staży). Prowadzi to do *„pomijania „głosu” zmarginalizowanych, wykluczonych oraz narażonych na marginalizację i wykluczenie społeczne, dostosowywania działalności głównie do wymagań wiejskiego rynku pracy*¹⁰. Problem ten sygnalizowano we wcześniejszych częściach artykułu, omawiając ograniczenia wynikające ze specyfiki (konstrukcji) projektów i programów pomocowych. Można zatem powiedzieć, iż zmarginalizowani, wykluczeni oraz zagrożeni marginalizacją i wykluczeniem społecznym są nieobecni zarówno na poziomie decyzyjnym – przy konstrukcji ram, struktury projektów i programów pomocowych, jak i na poziomie implementacyjnym. Ich „głos”, oczekiwania, potrzeby są nieuwzględniane lub uwzględniane w niewielkim stopniu. Sytuację tę komplikuje ponadto fakt, iż nawet jeśli prowadzone jest tak zwane rozpoznanie potrzeb szkoleniowych klientów, to ogranicza się ono najczęściej jedynie do wskazywania tychże potrzeb (odbywa się to w dużej mierze na drodze ankietowania klientów, pytania ich wprost o oczekiwania edukacyjne), bez próby ich zrozumienia oraz weryfikacji¹¹. Obecność w programach i projektach pomocowych odbiorców (klientów) nie powinna zasadzać się na ich fizycznym uczestnictwie w szkoleniach, kursach, treningach, itp. czy też sprowadzać się do wskazywania/identyfikacji ich potrzeb, lecz także powinna pociągać za sobą konieczność zrozumienia owych potrzeb oraz zrozumienia samych odbiorców (rozpoznania i uwzględnienia ich specyfiki, „natury”)¹². Wydaje się, iż skuteczna polityka inkluzyjna to taka polityka, w której zagwarantowana jest obecność jej odbiorców, obecność w szerokim tego słowa znaczeniu.

Podjmując kwestie ograniczeń związanych z charakterem wiejskiego rynku pracy

¹⁰ Owo dostosowywanie działań jest ograniczone dodatkowo przez wskazaną wcześniej nieelastyczność programów.

¹¹ Nieco więcej na ten temat nadmieniam przy zagadnieniu niskiej lub braku świadomości własnych potrzeb i oczekiwań edukacyjnych w grupach docelowych.

¹² Wśród bezrobotnych mieszkańców wsi węgierskiej na przykład, inną „naturę” mają bowiem młodzi bezrobotni, inną – starsi, nie mówiąc już o odmiennej „naturze” bezrobotnych Romów. Inną specyfiką charakteryzują się zagrożeni marginalizacją i wykluczeniem społecznym nisko wyedukowani młodzi mieszkańcy obszarów wiejskich w Wielkiej Brytanii, inną – nastoletnie matki na wsi (problem nastoletnich matek był sygnalizowany jako paląca kwestia społeczna w tym kraju). Odmienne działań wymagają młodzi mieszkańcy obszarów popegeerowskich w Polsce, odmienne względem tych, kierowanych do młodych mieszkańców wsi bez popegeerowskiego spadku.

należy także nadmienić, iż sporym utrudnieniem w działalności pomocowej badanych instytucji jest niechętna szkoleniom i kursom postawa pracodawców wiejskich. Na problem ten zwrócili uwagę respondenci z Węgier oraz z Polski – zdarza się niejednokrotnie, iż trudno jest przekonać pracodawców na wsi do korzyści, jakie ich firmom może przynieść szkolenie, podnoszenie kwalifikacji pracowników, szczególnie w sytuacji potrzeby ich zwolnienia (na czas szkolenia) z powierzonych obowiązków.

Problemy związane ze specyfiką klientów instytucji pomocowych. Skuteczność polityki inkluzyjnej, w której klienci są nieobecni lub ich obecność jest niewielka, ograniczana jest także trudnościami z *dotarciem do klientów*. Dotyczy to szczególnie wykluczonych z głównego nurtu życia społecznego – złożoność wykluczenia społecznego determinowana jest między innymi tym, iż osoby, całe grupy społeczne znajdują się w trudnej do przełamania izolacji społecznej. Mianowicie to nie tylko społeczeństwo „zamknęło” się na nich, ale także oni sami w konsekwencji „zamknęli” się na społeczeństwo. Stąd działania mające na celu edukację i reedukację zawodową klientów – próby włączenia ich tym sposobem do życia społecznego (kulturalnego, politycznego, ekonomicznego) mogą okazać się nieskuteczne, gdy trzeba zmierzyć się z problemem automarginalizacji i wyuczzonej bezradności wykluczonych. Jest to bowiem problem niebagatelny, lecz nieczęsto zauważany przez związanych z polityką i praktyką inkluzyjną. Uczestniczący w zogniskowanych wywiadach grupowych wskazywali, iż ich beneficjentami są najczęściej osoby zmotywowane do zmiany własnego położenia społecznego, aktywne. Być może klienci, którzy dotrwali do końca szkoleń, kursów, treningów, wcale nie byli wykluczeni czy też narażeni na wykluczenie. Teza ta opiera się na założeniu, iż transgresja, wyjście poza strukturalne i symboliczne ograniczenia położenia społecznego, wymaga od jednostek specyficznych predyspozycji – aktywnej postawy względem własnego losu, wiary w jego pomyślność, przekonania o możliwości jego kreowania. Samo pragnienie innego świata, innego życia, potrzeba emancypacji, „wyrwania się” nie wystarczy, by zostać włączonymi, trzeba także umieć włączyć się – to pragnienie musi iść w parze z działaniem, reakcją, konsekwencją. Teza ta staje się tym bardziej nurtująca, gdy weźmie się pod uwagę sygnalizowane przez respondentów te przeszkody w działalności pomocowej, które określili mianem niskiej motywacji klientów – wielu uczestników szkoleń, kursów, treningów rezygnuje z pobierania nauki (zwracali na to uwagę szczególnie badani z Polski). Dyskutanci zauważyli, że ograniczanie wykluczania społecznego przez działalność edukacyjną zależy w głównej mierze od motywacji osób z tej działalności korzystających. Pojawiały się nawet opinie, zgodnie z którymi treść i organizacyjna forma szkolenia, kursu nie ma prawie żadnego znaczenia w odniesieniu efektywności tego typu aktywności, gdyż decydujące w tym względzie jest to, jakiego rodzaju osoby stają się ich absolwentami. Uczestnicy szkoleń, kursów przejawiają różne postawy w odniesieniu do procesu kształcenia – zróżnicowany poziom zainteresowania, frekwencji i dyscypliny. W Wielkiej Brytanii na przykład respondenci podkreślali kilkakrotnie, iż trudno jest przekonać potencjalnych klientów (grupy docelowe) do różnego rodzaju ofert edukacyjnych, gdyż w ich świadomości (potencjalnych odbiorców) nie funkcjonuje przeświadczenie o bezpośrednim związku uczestnictwa w szkoleniach, kursach, treningach z tym, iż dzięki takiemu uczestnictwu mogą poprawić się ich warunki mate-

rialne, możliwości ekonomiczne, że wzrośnie ich dochód. Zaangażowanie, motywacja jest niska z powodu małej „wiary” w wartość dodaną, zysk z ukończenia szkolenia, kursu czy treningu (przełożenia tego na wartość, jaką jest pieniądź). Ponadto, jakkolwiek system opieki socjalnej w Wielkiej Brytanii, który ma zapobiegać ubóstwu, jest efektywny, to – z drugiej strony – stanowi dla wielu świadczeniobiorców pułapkę – pułapkę świadczeń socjalnych (*benefit trap*), skutkującą niską motywacją do zmian, do aktywności osób, które w nią wpadają, nierzadko wywołując u nich syndrom wyuczzonej bezradności.

Należy zatem zastanowić się nad ową „niską motywacją” klientów, nad tym, co leży u jej podłoża – system opieki socjalnej ze swoimi pułapkami, automarginalizacja, a może oferta edukacyjna, która jej potencjalnym odbiorcom jawi się jako nieatrakcyjna, nieadekwatna nie tylko względem ich oczekiwań, ale także względem dynamicznie przekształcającego się rynku pracy? Rozważając trudności i bariery w działalności instytucji pomocowych, wynikające ze specyfiki tejsze działalności, postawiłam wniosek o pomijaniu „głosu” zmarginalizowanych, wykluczonych oraz narażonych na marginalizację i wykluczenie społeczne na obszarach wiejskich. Wskazałam, iż są oni nieobecni lub obecni w niewielkim wymiarze zarówno na poziomie decyzyjnym, jak i wdrożeniowym kierowanych do nich programów pomocowych. Pisząc o obecności w niewielkim wymiarze autorka tego artykułu ma na myśli te działania, w których podejmowane są próby diagnozy potrzeb szkoleniowych grup docelowych lub podejmowane z rzadka próby dialogu, porozumienia z nimi. Rozpoznanie potrzeb szkoleniowych odbywa się głównie na podstawie rozmów z klientami oraz na drodze ich ankietowania. Z ekspertyz i badań ekspertów zewnętrznych korzysta niewiele badanych instytucji¹³. Ankietowanie i wywiady z klientami to sposób przydatny, niemniej jednak wątpliwości budzi fakt, iż jest to najczęściej jedyna metoda, na której instytucje opierają swoje propozycje edukacyjne skierowane do zmarginalizowanych, zagrożonych marginalizacją mieszkańców obszarów wiejskich. Czy potrzeby grup docelowych są rozpoznane w sposób rzetelny? Czy programy edukacyjne konstruowane niejako na zamówienie klientów są efektywne? W praktyce takie działania wydają się być mało skuteczne. Mianowicie należy rozważyć w tym miejscu fakt, iż w sytuacji *niskiej lub braku świadomości własnych potrzeb i oczekiwań edukacyjnych* w grupach docelowych, a jest to jeden z aspektów specyfiki, „natury” tychże grup (o pomijaniu, niezrozumieniu „natury” specyfiki pisałam powyżej), niezwykle trudno jest dokonać ich „odkrycia”. Trudno o diagnozę tak zwanych potrzeb szkoleniowych szczególnie drogą ankietowania, rozmów.

Podsumowanie

Zmierzając do celu niniejszego artykułu, którym jest rozpoznanie oraz wskazanie źródeł trudności, przeszkód w implementacji polityki inkluzyjnej opartej o edu-

¹³ Jest to wniosek poparty wynikami badania sondażowego, które było częścią projektu badawczego *The impact of Lifelong Learning policies on the inclusion of vulnerable groups*.

kację całościową na obszarach wiejskich, należy zdać sobie sprawę z ograniczeń przedstawionych dociekań. Prezentowane rozważania zasadały się bowiem jedynie na analizie problemów i barier w działalności pomocowej badanych instytucji, bez przytaczania, rozpatrzenia tego, co można uznać za ich sukcesy. Jest ich zapewne niemało – na wstępie nadmieniałam, iż w zdecydowanej większości przedstawiciele badanych instytucji dobrze oceniają własną skuteczność – większość respondentów wierzy w efektywność podejmowanej aktywności edukacyjnej. Podkreślić należy także, iż przekonanie to można zinterpretować jako funkcjonalna „obrona” zasady organizującej istnienie i aktywność instytucji pomocowych. Instytucje pomocowe bardzo często są zobowiązane do ewaluacji własnej działalności, nietrudno sobie zatem wyobrazić konsekwencje ewaluacji, w której sygnalizowane są problemy, ograniczenia czy też „fakty” zidentyfikowane jako niepowodzenie. Zdecydowanie bezpieczniej jest diagnozować sukcesy. Powodzenie aktywności pomocowej świadczy o skuteczności instytucji, legitymizując tym samym jej działalność, podstawy istnienia. To właśnie takim instytucjom przydzielane są fundusze, takim instytucjom powierza się prowadzenie programów. Stąd diagnozowanie sukcesów, pomijanie ograniczeń czy niepowodzeń jest wysoce funkcjonalne. Prowadzi to do niebezpiecznej sytuacji, w której pojawiające się problemy, ograniczenia w działalności, które przyczyniać się mogą (i nierzadko przyczyniają się) do niepowodzenia, ignoruje się. W konsekwencji uruchamia się mechanizm błędnego koła – taka ewaluacja to sygnał dla decydentów, że nie trzeba niczego zmieniać, że system działa bez zarzutu. Instytucje przyznając się do sukcesów, pomijając tym samym ograniczenia, bariery, wydają się odpowiadać na oczekiwania mocodawców, którzy decydują o podziale środków finansowych na działalność pomocową. W rzeczywistości jednak, co widać chociażby w powyższej prezentacji, istnieje szereg trudności, barier ograniczających działalność, efektywność instytucji pomocowych, szczególnie tych, których aktywność skierowana jest na obszary wiejskie. Interesujące, iż problemy te jednak podczas wywiadu były artykułowane przez przedstawicieli instytucji, które poddając się ewaluacji niejako o nich „zapominają”. Wydaje się, iż instytucje pomocowe funkcjonują w dwóch rzeczywistościach – tej oficjalnej, nieco upiększonej, wygładzonej oraz tej codziennej – mniej przyjemnej, w której zdecydowanie trudniej o sukces. Mechanizm błędnego koła wprowadza w ruch niebezpieczną iluzję. Nazwałabym ją *iluzją dobrej roboty, która wzmacniana jest innymi rodzajami iluzji: iluzji dotyczącej tych, którzy zostali włączeni, iluzji typu „wiemy czego im trzeba” oraz iluzji danych statystycznych*¹⁴. Iluzja dotycząca tych, którzy zostali włączeni, opiera się na wynikach badania, których analiza dostarcza wątpliwości związanych z pytaniem o to, kto w istocie został włączony – czy osoby, które dotrwały do końca szkoleń, kursów, treningów i staży lub stażu, były wykluczone czy też narażone na wykluczenie. Oba rodzaje iluzji uzupełnia kolejna – iluzja typu: „wiemy, czego im trzeba” opierająca się na założeniu, iż wykluczonych i narażonych na wykluczenie należy wyposażać w takie umiejętności zawodowe, które

¹⁴ Więcej na ten temat piszę w artykule zatytułowanym *Inkluzja czy iluzja? Rzecz o uczeniu się przez całe życie jako szansie na integrację zmarginalizowanych*, Por. A. Pluskota-Lewandowska, *Inkluzja czy iluzja? Rzecz o uczeniu się przez całe życie jako szansie na integrację zmarginalizowanych*, [w:] A. Wachowiak (red.), *Socjologia jako społeczna terapia*, Zielona Góra 2008, s. 185-199.

pozwolą na znalezienie pracy. Jak już wcześniej wskazywano, złudnym jest przekonanie, iż znalezienie zatrudnienia oznacza inkluzję. Ponadto wątpliwości budzi „wiedza” oparta na rozmowach z klientami oraz na ankietowaniu, a jest to najczęściej stosowany sposób zdobywania wiedzy dotyczącej potrzeb szkoleniowych odbiorców. Uprzednio już w tym artykule zaznaczono, iż niezwykle trudno jest zbadać wpływ jakiegoś konkretnego działania (szkolenia, kursu, stażu) na proces, jakim jest społeczna integracja, ciężko jest stwierdzić, iż do owej inkluzji przyczyniło się właśnie odpowiednie działanie edukacyjne. Sporo wątpliwości budzą dane empiryczne, którymi posługują się instytucje działające w sferze polityki inkluzyjnej, powstaje bowiem pytanie: czy na ich podstawie można jednoznacznie stwierdzić, że prowadzona aktywność przyczynia się do integracji społecznej zmarginalizowanych? Interesujące i znamienne, iż przedstawiciele badanych instytucji, podczas dyskusji, sami poddali w wątpliwość wiarygodność danych, którymi na co dzień się posługują przy ewaluacji wyników swojej pracy (dyskutanci polscy), choć podobne głosy, jakkolwiek był to temat zbyt drażliwy i niechętnie podejmowany, pojawiały się w dyskusji na Węgrzech. Uczestnicy zogniskowanych wywiadów grupowych w wymienionych państwach podkreślili, iż przy ewaluacji działalności pomocowej dużą trudność sprawia im interpretacja uzyskanych wyników. Za niereprezentatywne uznawali ankiety wypełniane przez absolwentów kursów i szkoleń, z którymi udaje się utrzymać kontakt po zakończeniu kształcenia. Są oni bowiem osobami posiadającymi pozytywny stosunek do instytucji, dzięki której podwyższyły, uzyskały swoje kwalifikacje zawodowe, co - zdaniem przedstawicieli tych instytucji - nie pozwala na uznanie wyników badań za miarodajne. Ponadto badania te to najczęściej sam fakt udzielonej przez instytucje pomocy w znalezieniu zatrudnienia oraz uzyskiwana od beneficjentów informacja zwrotna o tym, iż otrzymali pracę. Bywa, iż dowodzeniu własnej skuteczności służy także bardzo często przewrotny zabieg manipulacji danymi obrazującymi dynamikę przemian na lokalnym rynku pracy. Mianowicie spadek liczby bezrobotnych traktowany jest jako potwierdzenie wysokiej skuteczności działań edukacyjnych prowadzonych przez badane instytucje, zaś stabilizacja oraz wzrost bezrobocia wyjaśniane są złą sytuacją na lokalnym i ponadlokalnym rynku pracy (także złą koniunkturą gospodarczą). Z uwagi na takie wnioski, autorka tego artykułu przyjęła tezę o iluzji danych statystycznych. Iluzja jest nie tylko oczekiwana i w konsekwencji kreowana, ale także, co wydaje się najbardziej niebezpieczne w skutkach, włączana (inkludowana) w obszar działań pomocowych. Stąd w świetle poczynionych rozważań postawiona została teza zarówno o *iluzji inkluzji*, jak i *inkluzji iluzji*.

Jak zatem jest? Czy zamysł wykorzystania edukacji całożyciowej do integracji społecznej wykluczonych i zmarginalizowanych oraz zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym jest chybiony, czy być może nadzieje związane z edukacją całożyciową są zbyt wygórowane? Co powoduje, iż implementacja tej idei w praktyce bywa trudna do realizacji? Dlaczego, pomimo tego iż zaangażowani w implementację wspomnianej idei na obszarach wiejskich dostrzegają szereg trudności i ograniczeń w swojej aktywności pomocowej, nie są w stanie skutecznie sobie z nimi radzić – zapobiegać i rozwiązywać? Biorąc pod uwagę ustalenia poczynione w ramach analizowanego badania, skłaniam się ku tezie, iż przyczyna tego tkwi w nieumiejętności,

niemożności wyrwania się z błędnego koła, które wprowadza w ruch i jest zarazem napędzany wspomnianą iluzją (jej kilkoma wymiarami). Iluzji inkluzji oraz inkluzji iluzji „produkowanej” przez opisane w niniejszym artykule problemy i ograniczenia polityki i działalności inkluzyjnej.

Niemniej jednak, zwracając uwagę na to, iż wiele z instytucji pomocowych wykorzystujących edukację funkcjonuje i porusza się w obszarze niebezpiecznej iluzji, autorka niniejszego artykułu daleka jest od podważania możliwości, potencjału samej idei edukacji całościowej. Wydaje się, iż konieczne w tym kontekście stają się przedsięwzięcia zmierzające w kierunku zmiany polityki inkluzyjnej, szczególnie w samej konstrukcji projektów pomocowych¹⁵.

Literatura:

Najważniejsze dokumenty:

- European Commission: Policy Areas: *Lifelong Learning, What is Lifelong Learning?*, [Online], dostępne: http://europa.eu.int/comm/education/policies/l3l/life/what_isl3l_en.html, 02.10.2003.
- *Krajowy Plan Działania na rzecz Integracji Społecznej na lata 2004-2006*, [Online], dostępne: <http://www.mps.gov.pl/integracja/index.php?mleft=4&submenu=4>, 20.10.2007.
- *Narodowa Strategia Integracji Społecznej*, [Online], dostępne: <http://www.mps.gov.pl/integracja/index.php?mleft=6>, 20.10.2007.
- *Drugie Europejskie Badanie Jakości Życia z 2009 roku*, [Online], dostępne: <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0902.htm>, 22.11.2009.
- *The Impact of Lifelong Learning Policies on the Inclusion of Vulnerable Groups, Survey Reports Hungary*, [Online], dostępne: <http://www.l3l4inclusion.net>, 15.10.2008.
- *The Impact of Lifelong Learning Policies on the Inclusion of Vulnerable Groups, Survey Reports Poland*, [Online], dostępne: <http://www.l3l4inclusion.net>, 15.10.2008.
- *The Impact of Lifelong Learning Policies on the Inclusion of Vulnerable Groups, Survey Reports United Kingdom*, [Online], dostępne: <http://www.l3l4inclusion.net>, 15.10.2008.

Druki zwarte:

- F. Papageorgiou, *Learn to Coexist - Learn to Thrive: The Impact of Lifelong Learning Policies on the Inclusion of Vulnerable Groups*, Athens 2007.

Najważniejsze artykuły:

- F. Papageorgiou, *The Impact of Lifelong Learning Policies on the Inclusion of Vulnerable Groups*, „Eastern European Countryside”, nr 14, 2008.
- A. Pluskota-Lewandowska, *Inkluzja czy iluzja? Rzecz o uczeniu się przez całe życie jako szansie na integrację zmarginalizowanych*, [w:] A. Wachowiak (red.), *Socjologia jako społeczna terapia*, Zielona Góra 2008.

¹⁵ Ze specyfiki (konstrukcji) projektów i programów pomocowych bowiem wynika szereg ograniczeń, które w istotnym stopniu przyczyniają się do powstania trudności z implementacją polityki inkluzyjnej.

MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA

WYDZIAŁ SPOŁECZNO-EKONOMICZNY,
WYŻSZA SZKOŁA GOSPODARKI W BYDGOSZCZY

Europejski Rok Wykluczenia Społecznego – Polska Strategia Antywykluczeniowa

Zarys treści: Ponad 80 milionów osób, czyli co szósty obywatel Unii Europejskiej, żyje poniżej progu ubóstwa. Rok 2010 został ustanowiony Europejskim Rokiem Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym¹. Podstawowym zadaniem unii w roku 2010 jest uświadomienie społeczeństwom, rządów oraz opinii publicznej problemu ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz zainspirowanie wszystkich obywateli Europy oraz partnerów społecznych, aby zaangażowali się w walkę z tym poważnym problemem. Zadaniem europejskiego roku jest również walka ze stereotypami, tzn. zbiorowym odbieraniem ubóstwa. Opierając się na unijnych zasadach solidarności i partnerstwa, rok 2010 nawołuje do zdecydowanej walki z przyczynami ubóstwa, aby wszyscy członkowie społeczeństwa mogli odgrywać w nim pełną i aktywną rolę. Bieda jest bardzo różna i ma bardzo różne oblicza, ma twarz dziecka, starszej osoby, czasem jest to bieda wiejska, czasem miejska, czasem tak zwane blokowisko. Bieda bywa widoczna gołym okiem na dworcach, ale jest też taka bieda, której nie widać, o której ludzie wstydzą się mówić – zapewnia Małgorzata Lelonkiewicz z Federacji Polskich Banków Żywności i Polskiego Komitetu EAPN². Ważne, żeby edukować takie osoby, ponieważ, jak się okazuje, wiele osób nie wie, gdzie się może zgłosić, jaką pomoc może uzyskać, wielu jest bezradnych. Chodzi więc o pokazanie im ścieżki, pozytywnej perspektywy. Jednostka bezrobotna, starsza czy niepełnosprawna nie musi być skazana na wykluczenie, jeśli będzie miała świadomość, że może być pełnoprawnym uczestnikiem życia społecznego. I takie propozycje pomocy instytucjonalnej przedstawiam w poniższym artykule z nadzieją, że wiedza o nich trafi do osób zainteresowanych i chociażby w niewielkim stopniu przyczyni się do zmiany trudnej sytuacji.

Problem wykluczenia dotyczy wszystkich współczesnych społeczeństw. W Polsce staje się on czytelny w kontekście intensywnych przemian społecznych. Doświadczenie realnego socjalizmu wiązało się z brakiem promowania indywidualnej inicjatywy. Interwencjonizm państwowy jest postrzegany jako jedna z przyczyn wyuczonej bezradności. Postawy ukształtowane w tym okresie okazały się zupełnie nieprzydatne w nowej rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Prywatyzacja uprzednio upaństwowionych gałęzi przemysłu stworzyła korzystne warunki dla inwestorów należących do uprzywilejowanych warstw społecznych. Równocześnie zarobki wielu pracowników

¹ 2010: *Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, [Online], dostępne: <http://www.niepelnospawni.pl/ledge/x/57787>, 12.02.2010.

² Ibidem.

fizycznych, w tym robotników niewykwalifikowanych, relatywnie się zmniejszyły. Za sprawą odejścia od modelu pełnego zatrudnienia wiele osób znalazło się bez pracy.

W latach 2003-2006 w polskim ustawodawstwie zaszło wiele zmian, które łączą się z antywykluczeniową strategią Unii Europejskiej. Jednym z celów strategicznych nowej polityki społecznej Unii Europejskiej jest osiągnięcie stanu pełnego zatrudnienia. Jest to możliwe przez koordynowanie polityki zatrudnienia, modernizację osłon socjalnych, umożliwienie równego udziału w życiu gospodarczym i społecznym wszystkim kategoriom obywateli, w szczególności tym, którzy dotychczas byli wykluczeni³.

Krajowe Plany Integracyjne

Krajowy Plan Działań (KPI) na rzecz integracji społecznej można uznać za główny dokument w ramach unijnej strategii walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Od 2004 r. przyjęto w Polsce dwa integracyjne Krajowe Plany Działania, a 26 sierpnia 2008 r. zakończył się proces konsultacji projektu trzeciego z nich⁴. Główne priorytety i cele działania zawarte w kolejnych planach prezentuje tabela 1.

TABELA 1. CELE DZIAŁANIA W KOLEJNYCH KPD/INTEGRACJA

KPD/INTEGRACJA 2004-2006	KPD/INTEGRACJA 2006-2008	KPD/INTEGRACJA 2008-2010 (PROJEKT)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Działania edukacyjne, socjalne, zdrowotne zapobiegające wykluczeniu oraz wspierające równy start dzieci i młodzieży. 2. Budowa sieci bezpieczeństwa socjalnego i przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu. 3. Aktywizacja i integracja grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. 4. Rozwój służb społecznych oraz instytucjonalny rozwój usług społecznych i ich koordynacji. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wsparcie rodzin z dziećmi. 2. Integracja przez aktywizację. 3. Mobilizacja i partnerstwo. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Przeciwdziałanie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu dzieci. 2. Integracja przez aktywizację. 3. Dostęp do wysokiej jakości usług społecznych.
Liczba głównych celów: 4 Liczba celów instrumentalnych („działania”): 22	Liczba głównych celów: 3 Liczba celów instrumentalnych („działania”): 8	Liczba głównych celów: 3 Liczba celów instrumentalnych („działania”): 11

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: „Praca Socjalna”, styczeń-luty 2009, s. 96.

³ W. Anioł, *Europejska Polityka Społeczna*, Warszawa 2003, s. 25.

⁴ R. Szarfenberg, *Europejska Polityka antywykluczeniowa w Polsce*, „Praca Socjalna”, styczeń-luty 2009, s. 86-112.

Porównanie priorytetów oraz celów działania kolejnych planów pozwala na stwierdzenie, że pierwszy z nich (KPD/integracja 2004–2006) był najbogatszym dokumentem w ujęciu ilościowym. Bardziej rozbudowane było sformułowanie celów głównych oraz celów instrumentalnych, jednocześnie został uwidoczniiony sposób interpretowania na poziomie krajowym celów strategicznych w zakresie integracji społecznej Unii Europejskiej. Analiza zadań i działań w trzech kolejnych planach wskazuje, że głównych instrumentów przeciwdziałania wykluczeniu upatruje się w instrumentarium aktywizacji zawodowej. Warto w tym miejscu przytoczyć jedno z zadań zawartych w pierwszym polskim planie na rzecz zatrudnienia na rok 2005 „Ograniczenie pułapek bierności i uzależnienia” w ramach wytycznej I „Aktywne i zapobiegawcze działania dla osób bezrobotnych i biernych zawodowo”⁵, gdzie wskazuje się, iż świadczenia socjalne nie są rozwiązaniem problemu wykluczenia społecznego, a wręcz przyczyniają się do niego. Zalecanym rozwiązaniem jest realizowanie programów aktywizacji zawodowej. Biorąc pod uwagę fakt, iż Unia Europejska pracę traktuje jako główne medium integracyjne, priorytet posiada aktywizacja zawodowa przed bezpieczeństwem socjalnym. Można zakładać, że praca dobrej jakości zapewnia je lepiej niż świadczenia pieniężne. Widać to również w idei aktywnej polityki społecznej lub aktywnej integracji, które opierają się na przekonaniu, że klasyczna polityka socjalna i pomoc społeczna same stanowią część uwarunkowań problemu wykluczenia społecznego.

Partnerstwo lokalne na rzecz reintegracji społecznej i zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem

Publiczne służby zatrudnienia i instytucje pomocy społecznej to główne podmioty państwa, ich podstawowym zadaniem jest prowadzenie aktywnej polityki społecznej zorientowanej na reintegrację zawodową i społeczną, której celem jest wyzwolenie potencjału tkwiącego w osobach i społecznościach określanych jako defaworyzowane.

W związku z wejściem Polski do Unii Europejskiej pojawiły się przed samorządami lokalnymi nowe zadania z zakresu polityki społecznej. Wynikają one z polityki regionalnej Unii Europejskiej. Nowa ustawa o pomocy społecznej, która weszła w życie z dniem 1 maja 2004 r. przeniosła nas z „rozdawniczego” charakteru pomocy społecznej do pomocy nastawionej na wzmocnienie postaw aktywnych. Cytowana ustawa definiuje pomoc społeczną jako *instytucję polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwycięzenie trudnych sytuacji życiowych, których nie są w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości*⁶. Pomoc społeczna polega w szczególności na: przyznawaniu i wypłacaniu świadczeń, pracy socjalnej, prowadzeniu i rozwoju niezbędnej infrastruktury socjalnej, analizie i ocenie zjawisk rodzących zapotrzebowanie na świadczenia z pomocy społecznej, re-

⁵ Ibidem.

⁶ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, [Online], dostępne: isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU20040640593&type=3, 12.03.2010.

alizacji zadań wynikających z rozeznaczonych potrzeb społecznych, rozwijaniu nowych form pomocy społecznej i samopomocy w ramach zidentyfikowanych potrzeb. Natomiast główne cele pomocy społecznej sprowadzają się przede wszystkim do:

- Wspierania osób i rodzin w przezwyciężeniu trudnej sytuacji życiowej, doprowadzenia – w miarę możliwości – do ich życiowego usamodzielniania i umożliwienie im życia w warunkach odpowiadających godności człowieka;
- Zapewnienia dochodu na poziomie interwencji socjalnej – dla osób nieposiadających dochodu lub o niskich dochodach, w wieku poprodukcyjnym i osobom niepełnosprawnym;
- Zapewnienia dochodu do wysokości poziomu interwencji socjalnej osobom i rodzinom o niskich dochodach, które wymagają okresowego wsparcia;
- Zapewnienia profesjonalnej pomocy rodzinom dotkniętym skutkami patologii społecznej, w tym przemocą w rodzinie;
- Integracji ze środowiskiem osób wykluczonych społecznie;
- Stworzenia sieci usług socjalnych adekwatnych do potrzeb w tym zakresie.

Liczba osób długotrwale bezrobotnych bądź zagrożonych wykluczeniem społecznym o niskiej aktywności zawodowej jest bardzo zróżnicowana pod względem przyczyn pozostawania bez pracy, jak i potrzeb w zakresie reintegracji społeczno-zawodowej. Grupy wykluczone i o obniżonej zdolności do pracy to w dużym stopniu równocześnie najuboższa część ludności. Grupy te cechuje ubóstwo materialne, długookresowe i wielokrotne pozostawanie poza rynkiem pracy, a także długotrwały brak dostępu do szkolenia zawodowego. Mniejszą szansę na pracę mają również osoby z tzw. grup podwyższonego ryzyka, narażone na dyskryminację. Do takich grup należą osoby niepełnosprawne, uzależnione, często nieakceptowane z powodu obniżonej sprawności umysłowej czy drastycznie nieestetycznego wyglądu. Zasadnicze trudności z wejściem na rynek pracy mają też osoby przejściowo wykluczone przebywające w więzieniu, długo chorujące a także bezdomne. Wykluczenie społeczne jest stanem samo utrwalającym się, którego przełamanie nie jest możliwe bez przywrócenia spójności społecznej. W przypadku grup wykluczonych z rynku pracy klasyczne instrumenty (doradztwo zawodowe, pośrednictwo, szkolenia) często przynoszą mizerne rezultaty, w szczególności wtedy, kiedy miarą ich skuteczności jest zdobycie trwałego zatrudnienia. W takich przypadkach konieczne okazuje się budowanie całych sekwencji wsparcia, obejmujących również doświadczenie pracy, często w warunkach dopasowanych do możliwości i potrzeb danej osoby; doświadczenie, które pozwoli beneficjentom na nabycie nawyku pracy i przygotuje ich do wejścia lub powrotu na otwarty rynek pracy. W przypadku niektórych grup stworzenie miejsca pracy dopasowanego do ich możliwości i potrzeb może w ogóle warunkować podjęcie zatrudnienia.

Zatrudnienie socjalne

Ustawa o zatrudnieniu socjalnym jest ustawą napisaną specjalnie z myślą o osobach wykluczonych społecznie. Określa szczegółowo, kto jest taką osobą, oraz opi-

suje specjalnie dla tych osób stworzone formy pomocy. Idea zatrudnienia socjalnego opiera się na założeniu „praca zamiast zasiłku” uznając, iż najlepszym sposobem walki z ubóstwem jest zapewnienie osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym dochodu. W tym przypadku bardzo ważnym elementem jest wspieranie aktywności społecznej oraz pomoc w rozwiązywaniu problemów⁷.

Zatrudnienie socjalne, wprowadzone do polskiego systemu prawnego dzięki *ustawie z dnia 13 czerwca o zatrudnieniu socjalnym*, adresowane jest do grup szczególnie ryzyka, zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym, osób o niskiej zatrudnialności:

- Bezdomnych realizujących indywidualny program wychodzenia z bezdomności,
- Uzależnionych od alkoholu, po zakończeniu programu psychoterapii w zakładzie leczenia odwykowego,
- Uzależnionych od narkotyków lub innych środków odurzających, po zakończeniu programu terapeutycznego w zakładzie opieki zdrowotnej,
- Chorych psychicznie, w rozumieniu przepisów o ochronie zdrowia psychicznego⁸;
- Długotrwale bezrobotnych w rozumieniu przepisów o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (chodzi o bezrobotnego pozostającego w rejestrze powiatowego urzędu pracy łącznie przez okres ponad 12 miesięcy w okresie ostatnich 2 lat, z wyłączeniem okresów odbywania stażu i przygotowania zawodowego);
- Zwalnianych z zakładów karnych;
- Uchodźców realizujących indywidualny program integracji;
- Osób niepełnosprawnych, w rozumieniu przepisów o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych.

Wszystkie te grupy mają znaczne trudności ze znalezieniem pracy na otwartym rynku pracy. Wprowadzenie w życie systemu integrującego pomoc społeczną z rynkiem pracy stwarza szerokie pole do działania dla tych instytucji, stwarza szansę na zatrudnienie grupom defaworyzowanym, a jednocześnie jest sposobem na odzyskanie godności i wiary w siebie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Aktywne formy integracji zawodowej i społecznej

W chwili obecnej w kręgu zainteresowania instytucji pomocy społecznej oraz rynku pracy pozostają osoby, wobec których należy z pewnością podjąć zindywidualizowane działania, jakich skuteczność może być większa niż przy stosowaniu ustandaryzowanych usług. Najważniejszym bowiem zadaniem jest zastosowanie i zapewnienie najlepszej i kompleksowej usługi rynku pracy, która przyspieszy powrót do zatrudnienia każdemu, kto pozostaje poza aktywnością zawodową. Jednak warunkiem powodzenia działalności aktywizacyjnej jest zawsze rzeczywiste uczestnictwo samej osoby zainteresowanej.

⁷ Ibidem.

⁸ Ustawa z dn. 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, [Online], dostępne: isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19941110535&type=3, 12.03.2010.

Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym⁹ umożliwiła tworzenie Centrów Integracji Społecznej, Klubów Integracji Społecznej oraz zatrudnienia wspieranego jako nowych instytucji mających promować reintegrację zawodową i społeczną osób należących do grup zagrożonych marginalizacją społeczną.

Centrum Integracji Społecznej

Centra Integracji Społecznej (CIS-y) są bardzo ważnym elementem polityki rynku pracy, pierwszym etapem na drodze osób wykluczonych do zawodowej i społecznej aktywności, choć ich prowadzenie nie jest łatwe.

Uczestnikami CIS-ów są osoby, które nie są w stanie z różnych względów funkcjonować na otwartym rynku pracy: długotrwale bezrobotne, bezdomne, niepełnosprawne, chore psychiczne, uzależnione od alkoholu i narkotyków, byli więźniowie itp. Do CIS-u mogą zostać skierowane także osoby spoza tego kręgu, pod warunkiem że spełniają kryteria wykluczenia społecznego. Formuluje je ustawa o zatrudnieniu socjalnym: *osoby zagrożone wykluczeniem społecznym to te, które ze względu na swoją sytuację życiową nie są w stanie same zaspokoić podstawowych potrzeb życiowych, co prowadzi do ubóstwa i uniemożliwia lub ogranicza uczestnictwo w życiu zawodowym, społecznym i rodzinnym*. Przykładem mogą być tu np. samotne matki, osoby długotrwale korzystające z pomocy społecznej, mniejszość romska, szczególnie dyskryminowana w życiu społecznym i ekonomicznym (bardzo niskie kwalifikacje zawodowe, często występujący analfabetyzm, problem alkoholowy). Osoby te najczęściej nie potrafią działać w zespole, nie mają poczucia odpowiedzialności za swoje działania i przejawiają bardzo niską samoocenę.

CIS jest przede wszystkim przedsięwzięciem edukacyjnym, w którym osoby wykluczone, uczestnicząc w różnego rodzaju kursach, warsztatach i spotkaniach integracyjnych, uczą się zachowań społecznych i ekonomicznych, przygotowując się do pracy na otwartym rynku. CIS oferuje także swoim uczestnikom rozwiązywanie problemów osobistych i rodzinnych w grupach wsparcia i samopomocy.

Można powiedzieć, że CIS-y są naturalnym sprzymierzeńcem – z jednej strony – pomocy społecznej, ponieważ zajmują się jej podopiecznymi, a jednym z podstawowych celów pomocy społecznej są nie tylko funkcje opiekuńcze, ale także pomoc w usamodzielnieniu się i reintegracji ze środowiskiem, zaś z drugiej – sprzymierzeńcem urzędów pracy, ponieważ przygotowują ich najtrudniejszych klientów do funkcjonowania na rynku pracy.

Działalność CIS-ów obejmuje głównie warsztaty i szkolenia, umożliwiające zdobycie lub podwyższenie kwalifikacji zawodowych, praktyki i staże, a także indywidualne programy zatrudnienia socjalnego, dopasowane do możliwości i umiejętności uczestnika oraz udział w grupach wsparcia, grupach samopomocowych, zajęciach terapeu-

⁹ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym, [Online], dostępne: <http://samorząd.infor.pl/akty-prawne/DZU.2003.122.0001143,ustawa-o-zatrudnieniu-socjalnym.html>, 12.03.2010.

tycznych, umożliwiających zdobywanie praktycznych, „życiowych” umiejętności, ułatwiających rozwiązywanie problemów osobistych i rodzinnych, wzmacniających motywację do zmiany własnego losu i umożliwiających codzienne funkcjonowanie w społeczeństwie.

Zatrudnienie socjalne nie jest pracą zarobkową, ale aktywnością, dzięki której osoba wykluczona zdobywa umiejętności zawodowe, odzyskuje godność i wiarę w siebie.

Program Centrum Integracji Społecznej jest ważnym instrumentem wsparcia i readaptacji społeczno-zawodowej grup niebędących społecznie i ekonomicznie samowystarczalnymi oraz ich integracji z rynkiem pracy. Jego zasadniczym celem jest zwiększenie możliwości wyjścia z izolacji i przywrócenie do podejmowania ról społecznych, w tym zawodowych, przez osoby długotrwale pozostające na marginesie życia społecznego¹⁰. Głównym zadaniem CIS jest realizowanie pełnego zakresu programu zatrudnienia socjalnego umożliwiającego walkę z ubóstwem i społecznym wykluczeniem. Realizacja programu ma ostatecznie zapewnić usamodzielnienie osób dotkniętych dysfunkcjami, zagrożonych lub podlegających wykluczeniu społecznemu a tym samym uniezależnienie ich od instytucji pomocowych.

Uczestnikom CIS-u przysługuje świadczenie integracyjne w wysokości 50% wysokości zasiłku dla bezrobotnych (za 1 miesiąc w tzw. okresie próbnym) oraz w wysokości zasiłku dla bezrobotnych (za kolejne miesiące uczestnictwa w zajęciach centrum). Kierownik centrum może przyznać uczestnikowi zajęć motywacyjną premię integracyjną, biorąc pod uwagę aktywną postawę i postępy w reintegracji społecznej i zawodowej. Przyznawana jest ona w wysokości do 20% świadczenia integracyjnego.

Pomiędzy uczestnikiem zajęć a CIS-em nie ma stosunku pracy w rozumieniu przepisów prawa pracy, a więc świadczenie integracyjne nie jest wynagrodzeniem z tytułu umowy o pracę. Uczestnicy CIS-u nadal figurują w ewidencji urzędów pracy jako osoby poszukujące pracy. Choć świadczenie integracyjne jest postrzegane przez wielu uczestników CIS-ów jako forma zasiłku dla bezrobotnych, a nie wynagrodzenie za wykonywaną pracę, to organizacje prowadzące CIS-y twierdzą, że świadczenie integracyjne jest zachętą dla uczestników tylko na początku, później większość z nich zaczyna dostrzegać i cenić uczestnictwo w zajęciach, możliwość kursów i szkoleń zawodowych.

Po opuszczeniu centrum (po 12, a w wyjątkowych przypadkach po 18 miesiącach) uczestnicy powinni trafić na wspierany rynek pracy. Mogą podjąć zatrudnienie (wspierane) u pracodawcy lub rozpocząć wspólną działalność gospodarczą prowadzoną w oparciu o spółdzielnię socjalną. Mogą też oczywiście, po opuszczeniu centrum, trafić od razu na otwarty rynek, czyli bez dalszej pomocy rozpocząć pracę.

Praktyka pokazuje, że choć Centra Integracji Społecznej borykają się z kłopotami finansowymi i kadrowymi, obejmują swoją działalnością „gorszych bezrobotnych”, lecz że ich praca przynosi wymierne efekty – część ich uczestników usamodzielnia się, zakładając spółdzielnie socjalne, bardzo dobrze odbierane przez wspólnoty lokalne i lokalny biznes, który zleca im różne prace. Jednym z warunków, aby CIS działał

¹⁰ J. Kowalczyk, *Publiczne służby zatrudnienia a instytucje pomocy społecznej*, (red.) S. Mazur, A. Pacht, *Ekonomia społeczna publiczne służby zatrudnienia w Polsce – zasady, perspektywy i kierunki współpracy*, Warszawa-Kraków 2008, s. 152-153.

sprawnie i efektywnie, jest bliska współpraca z Ośrodkiem Pomocy Społecznej, Powiatowym Urzędem Pracy, lokalnymi organizacjami pozarządowymi, zajmującymi się rynkiem pracy, samorządem lokalnym oraz lokalnym biznesem.

Skutecznie działające CIS-y mogą przynieść tylko korzyści, bowiem gwarantują to, że nawet jeśli absolwent centrum nadal będzie klientem pomocy społecznej bądź urzędu pracy, to nie będzie już ten sam klient co przed rokiem.

Klub Integracji Społecznej

Podobny profil działania jak Centra Integracji Społecznej, ale mniejszy format, mają Kluby Integracji Społecznej – KIS-y. Są jednostką, której celem jest udzielenie pomocy osobom indywidualnym oraz ich rodzinom w odbudowywaniu i podtrzymywaniu umiejętności uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej, w powrocie do pełnienia ról społecznych oraz w podniesieniu kwalifikacji zawodowych, traktowanych jako wartości na rynku pracy. KIS działa na rzecz integrowania się osób borykających się z podobnymi trudnościami i problemami życiowymi. To jednostka pomagająca samoorganizować się ludziom w grupy, podejmować wspólne inicjatywy i przedsięwzięcia w zakresie aktywizacji zawodowej, w tym zmierzające do tworzenia własnych miejsc pracy.

KIS-y przede wszystkim prowadzą działania o charakterze terapeutycznym, zatrudnieniowym i samopomocowym. Warunkiem uczestnictwa w klubie jest realizacja kontraktu socjalnego czyli umowy, w której precyzujemy m.in. jakie kroki podejmiemy, aby poprawić swoją sytuację. Okres uczestnictwa w KIS-ie jest ustalany indywidualnie z każdym z uczestników. Głównym celem KIS jest minimalizowanie skutków bezrobocia, promowanie aktywności i przedsiębiorczości społecznej, przygotowywanie do podjęcia zatrudnienia, przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu oraz pomoc w wychodzeniu z izolacji i osamotnienia.

KIS powinien być otwarty na potrzeby lokalnego środowiska i starać się dopasować swoim zakresem świadczonych usług do potrzeb wszystkich grup ryzyka, nie tylko określonych przepisami ustawy o zatrudnieniu socjalnym.

Tworzenie KIS-ów jest szansą na rozwiązanie takich kwestii społecznych, jak: bezdomność, uzależnienie od alkoholu i narkotyków, długotrwałe bezrobocie, izolacja społeczna osób psychicznie chorych czy zwolnionych z zakładów karnych.

Prace Społecznie Użyteczne

Prace społecznie użyteczne są nową formą aktywizacji bezrobotnych, oznaczają one prace wykonywane przez osoby bezrobotne, nieposiadające już prawa do zasiłku i jednocześnie korzystające ze świadczeń pomocy społecznej.

Realizacja prac społecznie użytecznych ma na celu ograniczenie zjawiska wyklu-

czenia społecznego i przygotowanie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym do wejścia i integracji na otwartym rynku pracy oraz utrzymanie zatrudnienia lub powrotu do czynnego życia zawodowego poprzez zwiększenie zdolności do zatrudnienia. Prace te są organizowane na podstawie *Ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z dnia 20 kwietnia 2004 r.* (Dz.U. Nr 69, poz. 415 z 2008r.)¹¹ oraz *Rozporządzenia Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 25 października 2005 r. w sprawie trybu organizowania prac społecznie użytecznych*¹².

Urzędowa definicja prac społecznie użytecznych brzmi: *Prace społecznie użyteczne – to prace wykonywane przez bezrobotnych bez prawa do zasiłku, na skutek skierowania przez starostę, organizowane przez gminę w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej, organizacjach lub instytucjach statutowo zajmujących się pomocą charytatywną lub na rzecz społeczności lokalnej*¹³. Kierowanie beneficjentów do wykonywania prac społecznie użytecznych stanowi pierwszy etap aktywizacji zawodowej tych osób, przed ewentualnym skierowaniem ich do CIS lub do robót publicznych. Osoba wykonująca prace na rzecz społeczności lokalnej zachowuje status osoby bezrobotnej, maksymalny wymiar prac to 10 godzin tygodniowo. Od świadczenia pieniężnego z tytułu wykonywania prac społecznie użytecznych nie jest odprowadzana składka na ubezpieczenie społeczne, wypadkowe ani zdrowotne. Zatrudnieni objęci są ubezpieczeniem zdrowotnym z tytułu posiadania statusu osoby bezrobotnej oraz ubezpieczeniem wypadkowym zgodnie z art. 2 ust. 1 pkt. 14 ustawy o zaopatrzeniu z tytułu wypadków lub chorób zawodowych powstałych w szczególnych okolicznościach.

Prace społecznie użyteczne realizowane są w jednostkach organizacyjnych MOPS, tj. Rejonowych Ośrodkach Pomocy Społecznej, domach pomocy społecznej, placówkach opiekuńczo-wychowawczych, ośrodkach wsparcia, ośrodkach interwencji kryzysowej, instytucjach działających na rzecz społeczności lokalnej, niedziałających w celach maksymalizacji zysku – żłobkach i przedszkolach itp.

Program prac społecznie użytecznych okazał się cennym narzędziem aktywizacji społeczno-zawodowej. Nie tylko pomaga „wyciągnąć z domu” osoby długotrwale bezrobotne, ale przede wszystkim umożliwia bezpośredni kontakt tych osób z pracodawcami, co w kilku procentach doprowadza do ich zatrudnienia na podstawie umowy o pracę lub umowy zlecenia.

Wprowadzenie prac społecznie użytecznych ma na celu, oprócz zapewnienia osobom bezrobotnym możliwości uzyskania minimalnych przynajmniej środków do życia i wsparcia działań społeczności lokalnych, zdyscyplinowanie bezrobotnych i ograniczenie możliwości wykonywania przez nich pracy „na czarno”. Zwiększenie tej formy wsparcia powinno spowodować bardziej trafne kierowanie pomocy socjalnej

¹¹ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. Nr 69, poz. 415 z 2008r.), [Online], dostępne: <http://www.abc.com.pl/serwis/du/2008/0415.htm>, 12.03.2010.

¹² Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z 25 października 2005 r. w sprawie trybu organizowania prac społecznie użytecznych (Dz. U. Nr 210, Poz. 1745), [Online], dostępne: <http://www.mpips.gov.pl/index.php?gid=590>, 12.03.2010.

¹³ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, [Online], dostępne: <http://www.abc.com.pl/serwis/du/2004/1001.htm>, 12.03.2010.

do osób rzeczywiście jej potrzebujących. Stosowana jest zasada, że osoba bezrobotna, która bez uzasadnionej przyczyny odmówiła przyjęcia propozycji wykonywania prac społecznie użytecznych, zostaje pozbawiona statusu bezrobotnego na okres 90 dni, jednocześnie konsekwencją ze strony pomocy społecznej może być nieudzielenie, zawieszenie lub odebranie świadczenia, gdyż brak współdziałania osoby lub rodziny z pracownikiem socjalnym w rozwiązywaniu trudnej sytuacji życiowej stanowią podstawę do zastosowania art. 11, ust. 2 ustawy o pomocy społecznej: *brak współdziałania osoby lub rodziny z pracownikiem socjalnym w rozwiązywaniu trudnej sytuacji życiowej, odmowa zawarcia kontraktu socjalnego, niedotrzymanie jego postanowień, nieuzasadniona odmowa podjęcia pracy przez osobę bezrobotną lub nieuzasadniona odmowa podjęcia leczenia odwykowego w zakładzie lecznictwa odwykowego przez osobę uzależnioną, mogą stanowić podstawę do odmowy przyznania świadczenia, uchylecia decyzji o przyznaniu świadczenia lub wstrzymania świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej*¹⁴.

Do prac społecznie użytecznych przede wszystkim zostają kierowane osoby bezrobotne zagrożone wykluczeniem społecznym, które nie są w stanie samodzielnie przezwyciężyć trudnych sytuacji życiowych, znaleźć zatrudnienia i usamodzielnic się. Grupa docelowa tego działania postrzegana jest w sposób negatywny przez pracodawców. Stąd też osoby należące do tej grupy mają znaczne problemy z samodzielnym znalezieniem zatrudnienia na otwartym rynku pracy.

Należy mieć nadzieję, że w najbliższej przyszłości zaczną pojawiać się kolejne inicjatywy lokalne, wzbogacające istniejące możliwości, i że znajdą się chętni beneficjenci, którzy z nich skorzystają.

¹⁴ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, [Online], dostępne: isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU20040640593&type=3, 12.03.2010.

Literatura:

Najważniejsze dokumenty:

- Ustawa z dn. 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, [Online], dostępne: isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19941110535&type=3, 12.03.2010.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, [Online], dostępne: isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU20040640593&type=3, 12.03.2010.
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym, [Online], dostępne: <http://samorzad.infor.pl/akty-prawne/DZU.2003.122.0001143,ustawa-o-zatrudnieniu-socjalnym.html>, 12.03.2010.
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. Nr 69, poz. 415 z 2008 r.), [Online], dostępne: <http://www.abc.com.pl/serwis/du/2008/0415.htm>, 12.03.2010.
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z 25 października 2005 r. w sprawie trybu organizowania prac społecznie użytecznych (Dz. U. Nr 210, Poz. 1745), [Online], dostępne: <http://www.mpips.gov.pl/index.php?gid=590>, 12.03.2011.

Druki zwarte:

- Anioł W., *Europejska Polityka Społeczna*, Warszawa 2003.
- Kowalczyk J., *Publiczne służby zatrudnienia a instytucje pomocy społecznej*, (red.) Mazur S., Pacht A., *Ekonomia społeczna publiczne służby zatrudnienia w Polsce - zasady, perspektywy i kierunki współpracy*, Warszawa-Kraków 2008.
- Szarfenberg R., *Europejska Polityka antywykluczeniowa w Polsce*, „Praca Socjalna”, styczeń-luty 2009.

Najważniejsze artykuły:

- 2010: *Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, [Online], dostępne: <http://www.niepelnospawni.pl/ledge/x/57787>, 12.02.2010.

KATARZYNA GĘBAROWSKA

GENDER STUDIES
UNIVERSYTET HUMBOLDT W BERLINIE

Ubóstwo i wykluczenie społeczne – perspektywa genderowa

Zarys treści: Analiza genderowa czyli taka, która uwzględnia różnice ze względu na kategorię płci w odniesieniu do problematyki ubóstwa i wykluczenia społecznego jest istotna, ponieważ mężczyźni i kobiety doświadczają i reagują na biedę w odmienny sposób. Dzięki tej analizie wiadomo, że ograniczenia, jak i możliwości, spowodowane uprzedzeniami ze względu na płeć, wpływają na dostęp do dochodów i zasobów, mieszkalnictwo, transport i podstawowe usługi takie, jak: edukacja czy służba zdrowia. To z analiz generowych wiadomo, że jedną z charakterystycznych cech ubóstwa we współczesnym świecie jest feminizacja ubóstwa.

Rok 2010 Komisja Europejska (KE) ogłosiła Europejskim Rokiem Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym. Według stanowiska KE, przedstawionego w dokumencie *Zatrudnienie, sprawy społeczne i równość szans*, ubóstwo dotyka ludzi na wiele sposobów i jest ściśle powiązane ze zjawiskiem wykluczenia społecznego¹.

W definicji Komisji Europejskiej stwierdzono, że *oprócz dobrze znanych problemów, takich jak np. złe warunki mieszkaniowe czy brak dachu nad głową, ludzie ubodzy mogą również borykać się z: problemami zdrowotnymi i ograniczonym dostępem do usług zdrowotnych; ograniczonym dostępem do edukacji, szkoleń oraz rozrywek; wykluczeniem finansowym i nadmiernym zadłużeniem; ograniczonym dostępem do nowoczesnych technologii, np. Internetu*². W dalszej części dokumentu wymieniono grupy podwyższonego ryzyka, które ponoć szczególnie narażone są na doświadczenie ubóstwa i wykluczenia społecznego. Wśród nich wymienione są: *rodziny z dziećmi – szczególnie rodziny wielodzietne i rodzice samotnie wychowujący dzieci – osoby w podeszłym wieku, niepełnosprawni oraz imigranci*³. Na zakończenie czytamy, że *UE pragnie lepiej zrozumieć, dlaczego ubóstwo często dotyka te właśnie grupy i jak najlepiej zintegrować je z resztą społeczeństwa*⁴.

W dokumencie nie ma ani słowa o tym, że ubóstwo i wykluczenie społeczne są przede wszystkim związane z relacją między płciami. Nie ma też ani słowa, że to ko-

¹ Osoby zagrożone ubóstwem i działania podejmowane w walce z tym zjawiskiem, [Online], Dostępne: <http://www.2010againstopoverty.eu/about/tackling.html?langid=pl>, 20.06.2010.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

biety częściej niż mężczyźni doświadczają ubóstwa, co w rezultacie prowadzi do ich wykluczenia z życia społecznego. Dlatego też artykuł ten stawia sobie za cel wskazanie, że bez przeprowadzenia analizy problemu z pozycji genderowej dokonanie dogłębnej analizy procesów, jakie prowadzą do ubóstwa i w rezultacie wykluczenia społecznego, zrozumienie zasięgu i form ubóstwa oraz wykluczenia społecznego wszystkich grup marginalizowanych, w końcu zwalczanie go, nie jest możliwe. Analiza genderowa czyli taka, która uwzględnia różnice ze względu na kategorię płci w odniesieniu do problematyki ubóstwa i wykluczenia społecznego jest istotna, ponieważ mężczyźni i kobiety doświadczają i reagują na biedę w odmienny sposób. Ograniczenia jak i możliwości, spowodowane uprzedzeniami ze względu na płeć, wpływają na dostęp do dochodów i zasobów, mieszkalnictwo, transport i podstawowe usługi takie, jak: edukacja czy służba zdrowia. O zjawisku ubóstwa mówi się wówczas, gdy dostęp do wyżej wymienionych dóbr jest na tyle ograniczony, że brakuje podstawowych środków niezbędnych do życia. Choć wykluczenie społeczne jest najczęściej powiązane z występowaniem ubóstwa, to jednak nie wszystkie osoby ubogie są wykluczone społecznie i odwrotnie. Według definicji Narodowej Strategii Integracji Społecznej dla Polski: *Wykluczenie społeczne to brak lub ograniczone możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich*⁵.

Feminizacja biedy

Problem biedy z perspektywy genderowej po raz pierwszy został poddany analizie przez feministki z tzw. Trzeciego Świata (*third-world feminists*) w latach 80. XX w. Zidentyfikowano wówczas kilka fenomenów w zjawisku ubóstwa: po pierwsze biedne kobiety przewyższają liczebnie mężczyzn, po drugie, kobiety cierpią większą biedę niż mężczyźni, po trzecie, bieda wśród kobiet przejawia tendencje rosnące z uwagi na fakt, że wzrasta liczba gospodarstw domowych prowadzonych tylko przez kobiety. Ten zbiór fenomenów występujących w zjawisku biedy otrzymał nazwę **feminizacja ubóstwa**⁶. Od czasu, gdy w 1978 r. Diane Pearce użyła po raz pierwszy tego terminu⁷, naukowcy przyjęli, że kategoria gender jest czynnikiem tak samo decydującym jak wiek, rasa czy lokalizacja geograficzna, żeby wymienić niektóre, która wpływa na zakres ubóstwa i zwiększa prawdopodobieństwo jego doświadczenia przez kobiety. Obecnie już powszechnie wiadomo, że feminizacja ubóstwa to jedna z charakterystycznych cech ubóstwa we współczesnym świecie, określająca *stały wzrost liczby kobiet żyjących w biedzie, gospodarstw prowadzonych przez kobiety najbardziej ubogie oraz przewagę kobiet*

⁵ Definicja wykluczenia społecznego przyjęta w dokumencie powołującym Zespół Zadaniowy ds. Reintegracji Społecznej, zob.: Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, s. 22, [Online], dostępne: <http://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/mps/NSIS.pdf>, 20.06.2010.

⁶ M. Desarrollo, *Understanding Poverty from a gender perspective*, s. 12, [Online], dostępne: <http://www.eclac.cl/publicaciones/xml/0/21550/lcl2063i.pdf>, 20.06.2010.

⁷ M. Thibos, D. Lavin-Loucks, M. Martin, *The Feminization of Poverty*, s. 1, [Online], dostępne: <http://www.ywcadallas.org/documents/advocacy/FeminizationofPoverty.pdf>, 20.06.2010.

korzystających z pomocy społecznej⁸. Z biedy kobiet wynikają poważne skutki dla całych społeczeństw ze względu na fakt, że kobiety „dzielą“ biedę z wychowywanymi przez siebie dziećmi, co sprzyja reprodukcji ubóstwa i tzw. zjawisku juwenalizacji biedy⁹.

Na feminizację biedy składają się zarówno czynniki socjalne, jak i ekonomiczne. Czynniki socjalne są powiązane zarówno z przemianami demograficznymi, jak i zmianami zachodzącymi w charakterze i strukturze rodziny.

Po pierwsze, odnotowujemy zjawisko *samotnego macierzyństwa*. Od lat 60. XX w. wzrosła diametralnie liczba dzieci z nieślubnych związków, a także liczba rozwodów. Tym samym wzrosła liczba kobiet samotnie wychowujących dzieci i zajmujących się domem. Warto tutaj odnotować, iż samotny ojciec jest w o wiele mniejszym stopniu skazany na popadnięcie w ubóstwo niż samotna matka. Z badań przeprowadzonych w 2005 r. w Stanach Zjednoczonych wynika, że wskaźnik ubóstwa wśród gospodarstw domowych prowadzonych przez samotnych ojców wynosił 17,6 %, podczas gdy wśród samotnych kobiet 36,9%¹⁰. Niepokojący jest również fakt, iż statystyczne prawdopodobieństwo ponownego zamążpójścia wśród kobiet jest mniejsze niż ponownego ożenku dla mężczyzn. Tym samym szanse na wyjście z biedy dla kobiet są niewielkie (np. w USA w 2005 roku było aż 37,6 % więcej kobiet rozwiedzionych jak mężczyzn)¹¹. Dane te odzwierciedlają po części fakt, iż kobiety decydujące się na samotne macierzyństwo lub rozwód to w dużej mierze ofiary przemocy domowej, które uwalniając się od prześladowców z najbliższej rodziny często są zmuszane do porzucenia domu i utraty dorobku życia.

Do pauperyzacji matek przyczynia się również brak skutecznego systemu ściągania alimentów od ojców lub wprowadzenie środków zastępczych w postaci wsparcia finansowego dla samotnych matek. Obowiązujący model rodziny, w którym to kobiety są głównie odpowiedzialne za wychowywanie dzieci a także opiekę nad osobami starszymi i chorymi w rodzinie, przyczynia się do braku mobilności kobiet na rynku pracy i ogranicza ich dyspozycyjność.

W tym samym czasie, pomimo iż średnia długość życia zarówno kobiet, jak i mężczyzn się wydłużyła, to kobiety żyją nadal dłużej niż mężczyźni. Wydawałoby się więc logiczne, że to kobiety powinny dysponować większym dochodem, aby na starość móc godnie utrzymać siebie i swoją rodzinę.

Czynnik ekonomiczny przyczyniający się do feminizacji biedy to przede wszystkim segmentacja rynku pracy. Magdalena Środa nazywa to patriarchalną strukturą

⁸ M. Mazurek, *Bieda kobiet jako jeden z determinantów wykluczenia społecznego*, [Online], dostępne: <http://partiakobiet.blog.pl/komentarze/index.php?nid=14874899>, 20.06.2010.

⁹ Zjawiskiem tym określa się problem nadreprezentacji dzieci i młodzieży w populacji ubogich, por. E. Tarkowska, *Bieda w Polsce w świetle badań jakościowych – próba podsumowania*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki.*, (red.) S. Golinowska, aedem, J. Topińska, Warszawa, 2005, s. 170 - 186.

¹⁰ U.S. Census Bureau, *Poverty Historical Tables*, Table 4, [Online], dostępne: <http://www.census.gov/hhes/www/poverty/histpov/famindex.html>, 09.04.2007.

¹¹ U.S. Census Bureau. 2005, *American Community Survey*, [Online], dostępne: <http://factfinder.census.gov>, 09.04.2007.

rynków pracy, które dostosowane są do osób, które je stworzyły, czyli do mężczyzn. A ponieważ mężczyźni nie rodzą i nie wychowują – są dyspozycyjni – w związku z czym i rynki pracy domagają się dyspozycyjności¹².

Pracodawcy z reguły unikają zatrudniania młodych kobiet, ponieważ widzą w nich przyszłe matki, które będą korzystały z urlopu macierzyńskiego i wychowawczego. Jak pisze M. Środa *pracodawca, mając wybór pomiędzy młodym żonatym mężczyzną a młodą mężatką, wybierze jako kandydata do pracy tego pierwszego, choćby ta druga miała znacznie lepsze kwalifikacje. Żona kandydata jest gwarantem stabilizacji i dyspozycyjności swojego męża, mąż kandydatki stwarza niebezpieczeństwo, że kandydatka rychło zajdzie w ciążę i będzie brać zwolnienia do opieki nad dzieckiem*¹³.

Ponadto praca zawodowa kobiet jest utrudniona ze względu na konieczność godzenia przez nie dwóch ról: zawodowej i wychowawczej. M. Środa trafnie podsumowała, że mężczyzna żeniąc się raczej wyswabia się od obowiązków domowych, podczas gdy kobieta – przeciwnie: *Nawet w najbardziej partnerskiej rodzinie mężczyzna jedynie pomaga kobiecie*¹⁴. W rezultacie kobiety częściej pracują na pół etatu ze względu na rodzenie i wychowywanie dzieci, co skutkuje poważnym deficytem zawodowym i praktycznie uniemożliwia konkurowanie ze swoimi kolegami w zawodzie w momencie, gdy zdecydują się już na przejście na pełny etat.

Empirycznie udowodniono, że zarobki kobiet są mniejsze niż mężczyzn na tym samym stanowisku (nawet do 20%). Zaobserwowano wyższe bezrobocie kobiet a także bezrobocie długotrwałe. Kobiety 50+ praktycznie nie mają szansy na zatrudnienie (zatrudnienie kobiet w wieku 55-64 lata wynosi poniżej 20%)¹⁵, co najwyżej mogą znaleźć pracę „na czarno“, najczęściej jako opiekunki do dzieci bądź pomoc domowa.

Co więcej, kobiety często pracują w sfeminizowanych i nisko płatnych sektorach, takich, jak: edukacja, służba zdrowia czy opieka społeczna, gdzie wynagrodzenia są na ogół niższe od średniej krajowej. W Stanach Zjednoczonych został ukuty na ten fenomen specjalny termin *pink-collar occupations*, czyli tzw. zawody różowych kołnierzyków (w analogii do *blue-collar workers* – niebieskich kołnierzyków, czyli na określenie pracowników produkcyjnych lub administracyjnych niższego szczebla oraz *white-collar workers* – białych kołnierzyków, czyli na określenie osób pełniących zawody niewymagające pracy fizycznej). Są to zawody, które tradycyjnie już należały do domeny kobiet i zasadniczo są objęte mniejszym presizem i wymagają mniejszych umiejętności, w związku z czym są oczywiście słabo opłacane. Do typowych zawodów „różowych kołnierzyków“ należą: opiekunka do dzieci, kosmetyczka, stewardesa, kwiaciarka, fryzjerka, pomoc domowa, recepcjonistka, sekretarka, hostessa, kelnerka, pielęgniarka, bibliotekarka i nauczycielka, oraz wiele innych stanowisk niższego szczebla w sektorze usług¹⁶. Kuriozalnym jest fakt, że robotnicy (czyli *blue-col-*

¹² M. Środa, *Kobiety i władza*, Warszawa 2009, s. 328.

¹³ Ibidem, s. 328.

¹⁴ Ibidem, s. 329.

¹⁵ Zob.: „Bez Dogmatu. Kwartalnik Kulturalno-Polityczny“, nr 80, wiosna 2009, [Online], dostępne: http://www.feminoteka.pl/print.php?type=A&item_id=701, 20.06.2010.

¹⁶ *Pink-collar worker*, [Online], dostępne: http://en.wikipedia.org/wiki/Pink-collar_worker, 20.06.2010.

lar workers) zatrudnieni na stanowiskach wymagających porównywalnie tego samego wykształcenia i doświadczenia, co ich koleżanki robotnice (czyli *pink-collar workers*), zarabiają za porównywalnie tę samą pracę aż do 60% więcej.

To również kobiety pierwsze tracą pracę w momencie, gdy sytuacja ekonomiczna ulega pogorszeniu (np. w dobie kryzysu) a także w wyniku *restrukturyzacji ekonomicznej*. Zdaniem Sonji Lokar ze Słowenii, która na zorganizowanym ponad 10 lat temu seminarium „Realizacja ekonomicznych i socjalnych praw kobiet w krajach transformacji gospodarczej” przedstawiała sytuację państw przechodzących z gospodarki sterowanej do rynkowej we wszystkich państwach, w których zaszła transformacja, kobiety są spychane do niechronionych lub mniej chronionych prac¹⁷. Upadkowi branż sfeminizowanych (jak np. przemysłu włókienniczego) w trakcie transformacji ekonomicznej nie towarzyszą ponadto programy osłon socjalnych adekwatnych do tych, których beneficjentami są mężczyźni pracujący w sektorach typowo męskich zawodów, jak np. górnictwo¹⁸. W konsekwencji, kobiety pozbawione osłony socjalnej rzadziej decydują się na posiadanie dzieci: *we wszystkich krajach, w których zachodzą przemiany gospodarcze, liczba urodzeń spadła o jedną trzecią, wzrasta natomiast liczba aborcji. W krajach, w których przerywanie ciąży jest zakazane, o istnieniu nielegalnego podziemia aborcyjnego mogą pośrednio świadczyć dane dotyczące obniżania się średniej długości życia kobiet* – mówi S. Lokar¹⁹.

W końcu do feminizacji biedy przyczynia się nieodpłatna praca domowa. Kobiety, które ją wykonują (tym samym wykonując dziennie kilkanaście zawodów i ról społecznych), nie otrzymują żadnego wynagrodzenia, a w przypadku rozwodu nie mają nawet prawa do emerytury, pozostając całkowicie na łasce i niełasce eksmałżonków. Podstawowy problem pracy domowej polega na tym, że jest nieproduktywna (tzn. nie ma wartości rynkowej, nie daje zysku).

W wyniku wszystkich tych wyżej wymienionych czynników kobiety są bardziej narażone na ubóstwo w wieku podeszłym, gdyż ich emerytury w konsekwencji niższych zarobków i różnego progu emerytalnego kobiet i mężczyzn są znacznie niższe niż emerytury mężczyzn.

Inne czynniki przyczyniające się do feminizacji ubóstwa, szczególnie w państwach tzw. Trzeciego Świata, to brak równego dostępu do usług publicznych, objawiający się w barierach edukacyjnych dla dziewcząt, segregacji płciowej w systemie edukacji (w wyniku których nadal jest więcej kobiet analfabetek niż mężczyzn), braku odpowiednich programów dla kobiet w służbie zdrowia lub utrudniony dostęp do służby zdrowia, ograniczenia prawne i kulturowe w życiu publicznym, na co składają się prawa własności, dyskryminacji w systemie wymiaru sprawiedliwości, ograniczenia w życiu politycznym i społecznym itp.

¹⁷ *Feminizacja biedy*, [Online], dostępne: http://new-arch.rp.pl/arttykul/195539_Feminizacja_biedy.html, 20.06.2010.

¹⁸ I. Desperak, M. Rek-Woźniak, *Feminizacja biedy w Polsce, Raport: Kongres Kobiet Polskich*, Warszawa 2009, s. 29.

¹⁹ *Ibidem*.

Podsumowanie

Zjawisko feminizacji ubóstwa zawiera w sobie fundamentalny paradoks. Fenomen ten został po raz pierwszy zaobserwowany i zdefiniowany w czasach (lata 60. i 70. XX w.), gdy ruchy feministyczne drugiej fali wywołały przyspieszenie procesu wprowadzania równości szans kobiet i mężczyzn. W wyniku podjęcia konkretnych działań w dążeniu do zmiany porządku społecznego i przemian w sferze rozkładu ról płciowych wskazano na liczne formy dyskryminacji kobiet, zniesiono wiele barier legislacyjnych, a zjawiska patologiczne takie, jak: przemoc w rodzinie czy molestowanie seksualne w pracy przestały być tematem tabu. Był to również okres wzrostu udziału kobiet w pracy zawodowej. Można zaryzykować tezę, iż wyżej wymienione procesy emancypacyjne miały swoją cenę, a ceną za wolność wyboru i za równouprawnienie był często dostatek ekonomiczny.

Obecnie dyskrepancja pomiędzy ubóstwem mężczyzn i kobiet stale maleje, na co niebagatelny wpływ ma nieodwracalność procesów emancypacyjnych, które zmieniają strukturę społeczną powodując załamanie się klasycznego, utrwalonego i uznanego za „naturalny“ podziału społecznych ról płciowych. *Dzięki ruchom feministycznym kobiety mają możliwość czynnego udziału w kształtowaniu państwa, mają dostęp do wielu zawodów będących przez długi czas domeną mężczyzn, nie pozostają bezbronne wobec przemocy i patologicznych sytuacji, mają prawo decydować o sobie i wychowaniu dzieci jak również realizować się poza tą sferą²⁰*. Kobiety w szybkim tempie nadrabiają braki spowodowane długotrwałym wykluczeniem.

Dla rozwiązania problemu feminizacji biedy w Europie nieoceniona jest również rola Unii Europejskiej, która poniekąd wymusza na państwach członkowskich zasadę *gender mainstreaming*, czyli włączania perspektywy płci do działań publicznych. Jednak najważniejsza pozostaje walka ze stereotypami związanymi z płcią (wciąż nieoceniona rola edukacji i kształcenia w przełamywaniu stereotypów) oraz skuteczna polityka przeciwdziałania dyskryminacji kobiet w zatrudnieniu i na rynku pracy.

²⁰ A. Anioł, *Feminizm*, [Online], dostępne: <http://www.knmn.us.edu.pl/teksty/nauka/225-reffeminizm>, 20.06.2010.

Literatura:

Dokumenty:

- Osoby zagrożone ubóstwem i działania podejmowane w walce z tym zjawiskiem [Online], dostępne: <http://www.2010againstopoverty.eu/about/tackling.html?langid=pl>, 20.06.2010.
- U.S. Census Bureau, *Poverty Historical Tables*, Table 4, [Online], dostępne: <http://www.census.gov/hhes/www/poverty/histpov/famindex.html>, 09.04.2007.
- U.S. Census Bureau. 2005, *American Community Survey*, [Online], dostępne: <http://factfinder.census.gov>, 09.04.2007.

Druki zwarte:

- Środa, M., *Kobiety i władza*, Warszawa 2009.
- *Raport Kongres Kobiet Polskich*, Warszawa 2009.
- *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, Warszawa 2004.

Najważniejsze artykuły:

- Desarrollo M., *Understanding Poverty from a gender perspective*, [Online], dostępne: <http://www.eclac.cl/publicaciones/xml/0/21550/lcl2063i.pdf>, 20.06.2010.
- *Feminizacja biedy*, [Online], dostępne: http://new-arch.rp.pl/artukul/195539_Feminizacja_biedy.html, 20.06.2010.
- „Bez Dogmatu. Kwartalnik Kulturalno-Polityczny“, nr 80, wiosna 2009, [Online], dostępne: http://www.feminoteka.pl/readarticle.php?article_id=701, 20.06.2010.
- *Kobiety i transformacja*, *Krótki Słownik*, część I, [Online], dostępne: http://www.feminoteka.pl/print.php?type=A&item_id=701, 20.06.2010.
- Mazurek M., *Bieda kobiet jako jeden z determinantów wykluczenia społecznego*, [Online], dostępne: <http://partiakobiet.blog.pl/komentarze/index.php?nid=14874899>, 20.06.2010.
- Tarkowska E., *Oblicza polskiej biedy*, [Online], dostępne: <http://www.przeciw-ubostwu.rpo.gov.pl/pliki/1179995085.pdf>, 20.06.2010.
- Thibos M., Lavin-Loucks D., Martin M., *The Feminization od Poverty*, [Online], dostępne: <http://www.ywcadallas.org/documents/advocacy/FeminizationofPoverty.pdf>, 20.06.2010.

KAROLINA MARCHLEWSKA

PUNKTY INFORMACYJNE KOMISJI EUROPEJSKIEJ
EUROPE DIRECT – BYDGOSZCZ I INOWROCŁAW
PRZY WYŻSZEJ SZKOLE GOSPODARKI
CENTRUM EUROPEJSKIE IM. ROBERTA SCHUMANA

Proces kształtowania polityki społecznej w Wielkiej Brytanii z perspektywy ubóstwa i wykluczenia społecznego

Zarys treści: Celem artykułu jest przybliżenie procesu kształtowania się polityki społecznej w Wielkiej Brytanii oraz jej głównych narzędzi w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Państwo to uważa się bowiem za jedno z tych w Unii Europejskiej, które ma najstarsze i najbogatsze doświadczenie w tym zakresie. Ważne znaczenie, oprócz przedstawienia perspektywy historycznej, ma także przybliżenie obecnego stanu rzeczy i wyzwań z jakim zmierzyć musi się Wielka Brytania w najbliższych latach.

WUnii Europejskiej polityka społeczna zajmuje jedno z najistotniejszych obszarów aktywności. W miejscu tym podkreślić należy, że jednak nie zawsze tak było. W trakcie trwającego od ponad pięćdziesięciu lat procesu kształtowania sfery społecznej integracja ta traktowana była bardzo często jako mało istotna płaszczyzna wzajemnej współpracy lub uzupełnienie działalności gospodarczej. Pomimo licznych deklaracji państw członkowskich, podkreślających potrzebę przyspieszenia, a nawet rozszerzenia zakresu wspólnej sfery socjalnej, wyraźnie było widać, że proces ten jest bardzo skomplikowany i trudny do osiągnięcia.

Istotne znaczenie w zakresie tym odgrywa Wielka Brytania¹, która na przełomie XIX i XX wieku cieszyła się w świecie opinią jednego z najszybciej rozwijających się państw, próbujących sprostać oczekiwaniom socjalnym. Przyglądając się procesowi kształtowania polityki socjalnej w Wielkiej Brytanii należy zauważyć, że ma ona w Europie jedne z najstarszych tradycji w tym zakresie.

Polityka socjalna w Wielkiej Brytanii – perspektywa historyczna

Na początki i rozwój sfery socjalnej w Wielkiej Brytanii istotny wpływ miało zjawisko uprzemysłowienia i procesy urbanizacyjne zachodzące w tym państwie w I i II

¹ Oficjalna nazwa Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej (The United Kingdom of Great Britain and the Northern Ireland).

połowie XIX wieku². Wraz z reformą elżbietańskiej ustawy o ubogich (Nowa ustawa o Ubogich – New Poor Law) w ramach struktury społecznej rozpoczął się okres przeobrażeń, podlegający silnym wpływom myśli liberalnej³. Ustawa z 1834 r. oparta na wniosku, że XIX-wieczne społeczeństwo popadło w biedę w wyniku nowoczesnych standardów postrzegana była jako ostatni punkt na drodze do rozwiązania problemu pauperyzacji pracy. Zasadniczym jej celem stało się dążenie do rzeczywistego ograniczenia ubóstwa i wydatków na sferę socjalną, co wiązało się z dwiema propozycjami w tym zakresie. Pierwszą z nich był egzamin w tzw. domach pracy (workhouse), będących specjalnie przygotowanymi i opierającymi swoje funkcjonowanie na surowych regułach miejscach, do których kierowane były osoby biedne w celu sprawdzenia ich chęci podjęcia pracy. Z kolei druga część ustawy wiązała się z tzw. less eligibility (mniej możliwości w zakresie prawnym), co miało wskazać, że osobom pozostającym na utrzymaniu państwa należy ograniczyć prawa i przyznać niższą pozycję w hierarchii społecznej w stosunku do osób pracujących.

Rozwój ruchu robotniczego, który połączony został z wprowadzeniem systemu emerytalnego i zabezpieczeń społecznych finansowanych w ramach składek pochodzących z budżetu państwa oraz portfeli pracowników i pracodawców, stanowił kolejne istotne wydarzenie mające zasadniczy wpływ na proces kształtowania państwa socjalnego w Wielkiej Brytanii⁴. Na tym tle doszło do pojawienia się podziału, który w dalszym ciągu jest żywy przy okazji społeczno-politycznej debaty na temat kierunków rozwoju sfery socjalnej. Na etapie Ustawy o ubogich doszło do wyraźnego zarysowania się podziału na rzeczywiście potrzebujących, określonych przez system mianem „godnych” i „niegodnych” pomocy socjalnej państwa. Ponadto pojawiła się konieczność wspierania indywidualizmu i niezależności, które zaczęły odgrywać coraz większą rolę. Ważnym etapem kształtowania systemu interwencjonizmu państwowego w Wielkiej Brytanii były także kolejne ustawy, przede wszystkim z 1844 r. – zmierzająca do polepszenia warunków pracy dzieci i osób dorosłych. Ustawa o fabrykach (Factory Act of 1844) stanowiła niezwykle ważny dokument kształtowania ustawodawstwa rodzinnego, przyczyniając się tym samym do wprowadzenia kilku istotnych regulacji, dotyczących warunków i czasu pracy oraz bezpieczeństwa i rozwiązań sanitarnych w zakładach pracy⁵. Postanowienia ustawy w sposób zdecydowany zakazywały zatrudniania właścicielom fabryk i kopalń kobiet i dzieci, poniżej pewnej granicy wieku oraz określiły pozostałe regulacje związane z tym obszarem⁶. I tak dla dzieci poniżej 9. roku życia wprowadzono całkowity zakaz pracy i jednoczesny obowiązek nauki, w przypadku dzieci, które ukoń-

² T. Scharf w książce *Państwo socjalne w Europie. Historia–Rozwój–Perspektywy (Polityka społeczna w Wielkiej Brytanii: od ustawy o ubogich do „Trzeciej drogi”)* wysunął pogląd mówiący o tym, że pierwsze przejawy ingerencji państwa w sferę społeczną można było zaobserwować już w XVI wieku.

³ *The Poor Law Amendment Act, 1834*, [Online], dostępne: <http://www.historyhome.co.uk/peel/poorlaw/poorlaw.htm>, 02.01.2009.

⁴ T. Schaff, *Polityka społeczna w Wielkiej Brytanii: od ustawy o ubogich do „Trzeciej drogi”, [w:] Państwo socjalne w Europie. Historia–Rozwój–Perspektywy*, (red.) H. Kraus, T. Geisen, Toruń 2005, s. 61.

⁵ Ustawa o fabrykach (Factory Act of, 1844), [Online], dostępne: <http://www.nationmaster.com/encyclopedia/Factory-Act-of-1844>, 02.01.2009.

⁶ Przepisy te w pierwotnie objęły branżę tekstylną i młyny. W kolejnych latach rozszerzone zostały na pozostałe obszary.

czyły 9. rok życia, wprowadzono zapisy umożliwiające im podejmowanie pracy, ale nie dłuższej niż 6,5 godziny na dobę, zaś w wieku 13-18 lat czas pracy nie mógł przekroczyć 12 godzin na dobę⁷. Ponadto właściciele fabryk, kopalni i młynów zobowiązani zostali do zapewnienia opieki medycznej i odpowiednich warunków pracy dla wszystkich pracowników. Wprowadzono również zapis określający, że wszelkie wypadki i przypadki śmierci podczas pracy zgłaszane muszą być do lekarzy, których zadaniem było poznanie ich przyczyn. W opinii ekspertów Ustawa o fabrykach uznana została za etap mający fundamentalne znaczenie dla procesu budowania socjalnego wymiaru Welfare State w Wielkiej Brytanii.

Z kolei Ustawa o edukacji (*The Elementary Education Act, 1870*; „*Forster's Education Act*”) z 1870 r., autorstwa Williama Forstera, określona została jako narodziny nowoczesnego systemu edukacji w Anglii, regulującego bezwyznaniowe kształcenie szkolne dzieci robotników⁸. Wprowadziła ona kilka podstawowych zapisów, przede wszystkim bezpłatną i obowiązkową edukację publiczną w Anglii i Walii dla wszystkich w wieku do 12 lat. W obliczu funkcjonowania do lat 70. XIX wieku jedynie szkół parafialnych, reforma W. Forstera spotkała się z chłodnym przyjęciem. Wynikało to w głównej mierze z faktu, że prowadzone do tej pory przez Kościół szkoły, które miały na celu edukowanie ludzi biednych, dotowane były przez państwo, poprzez publiczne pieniądze, i obawiały się one utraty tej formy finansowania. Oprócz tego argumentu pojawiły się następne. Idea masowego kształcenia nie spotkała się także z aprobatą w niektórych, bardziej konserwatywnych kręgach politycznych. Podyktowane było to obawą przed wzmocnieniem warstwy pracującej i tworzeniem w ten sposób podłoża dla przyszłych konfliktów czy nawet buntów społecznych. Ustawa z 1870 r. nie została także entuzjastycznie przyjęta przez właścicieli fabryk, młynów czy kopalń, gdyż zapisane w niej regulacje odbierały im tanią siłę roboczą⁹.

Ważne znaczenie w zakresie budowania prawnego wymiaru państwa dobrobytu miały także przepisy dotyczące obszaru socjalnego. Wraz z szybkim wzrostem liczby ludności, któremu towarzyszyły nieodpowiednie warunki mieszkaniowe, oznaczające bardzo często brak wody i urządzeń sanitarnych, co z kolei przekładało się na higienę i stan zdrowia, kwestie połączone z potrzebą uregulowania ustawodawstwa związanego ze zdrowiem publicznym stały się koniecznością. Istotnym argumentem była również potrzeba złagodzenia przez państwo skutków niekontrolowanego kapitalizmu, które w największym wymiarze dotyczyły ludzi biednych. W obliczu tych faktów w roku 1875 obowiązywać zaczęła Ustawa o zdrowiu publicznym (*Public Health Act, 1875*), określona jako najbardziej wszechstronne prawodawstwo w tym zakresie, obejmujące politykę mieszkaniową, kanalizację i zaopatrzenie w wodę czy choroby zakaźne¹⁰.

⁷ Ibidem.

⁸ *The Elementary Education Act, 1870*, [Online], dostępne: http://www.absoluteastronomy.com/topics/Elementary_Education_Act_1870, 02.01.2009.

⁹ Ibidem.

¹⁰ *Public Health Act, 1875*, [Online], dostępne: <http://www.statutelaw.gov.uk/legResults.aspx?Leg-Type=All+Legislation&searchEnacted=0&extentMatchOnly=0&confersPower=0&blanketAmendment=0&sortAlpha=0&PageNumber=0&NavFrom=0&activeTextDocId=1180519>, 02.01.2009.

W miejscu tym należy podkreślić, że przedstawione powyżej działania i podejmowane reformy, z jednej strony zmierzały do podtrzymania opinii, jaką w okresie tym cieszyła się na świecie Wielka Brytania, a która wiązała się z uznaniem jej za jedno z najszybciej rozwijających się państw, natomiast z drugiej, co stanowiło także uzupełnienie pierwszego, potrzebę sprostania oczekiwaniom socjalnym klasy robotniczej.

W XX wieku rozpoczął się nowy okres w polityce społecznej w Wielkiej Brytanii. Wpływ na to miał nie tylko przybierający na sile i znaczeniu ruch robotniczy czy kształtujący się „nowy liberalizm”, ale przede wszystkim uznanie, że bieda, tak często występująca w społeczeństwie, to nie tylko efekt indywidualnych cech i braku umiejętności zapewnienia sobie właściwego poziomu życia, ale także konsekwencja niewłaściwego wykonywania przez państwo funkcji społecznych i ekonomicznych. Potwierdzeniem takiego stanowiska były dwa raporty z 1892 r. autorstwa Charlesa Bootha oraz z 1901 r. – przygotowany przez Seebohma Benjamina Rowntree’a. Na powstanie pierwszego z nich największy wpływ miały dane przedstawione w 1885 r. przez przywódcę Partii Socjaldemokratycznej Henry’ego Hyndmana, zdaniem którego co czwarty londyńczyk w II połowie XIX wieku żył w biedzie. Na tej podstawie Ch. Booth postanowił przeprowadzić, jak się później okazało pierwsze na świecie rozbudowane na taką skalę, badania socjologiczne, których podstawą były ówczesne dane dotyczące ubóstwa, raporty policyjne i liczne ankiety, w których uczestniczyli mieszkańcy biednych dzielnic Londynu. Zebrane informacje, które bezpośrednio dotyczyły warunków życia i pracy dzieci, kobiet, okazjonalnych robotników, ulicznych sprzedawców, przestępców, członków związków zawodowych czy właścicieli fabryk przyczyniły się do powstania raportu „Życie i praca ludności Londynu” (*Life and Labour of the People of London*)¹¹. Za najistotniejszą częścią tego opracowania uważa się mapy z obszarami określającymi poziom biedy i ubóstwa w Londynie. Ch. Booth miasto to podzielił na osiem stref (A, B, C, D, E, F, G, H), z których każda odzwierciedlała sytuację społeczno-ekonomiczną panującą na danym obszarze. Pierwsza z nich dotyczyła najniższej klasy charakteryzującej się ekstremalnie trudnymi warunkami życia. Z kolei w drugiej, pomimo pojawiających się zarobków, życie nadal było bardzo ubogie, zaś klasę C określono jako „przerywane zarobkowanie”, będące udziałem robotników, rzemieślników i sprzedawców ulicznych, gdzie poziom życia nadal nie chronił przed nędzą. Kolejną, tym razem czwartą grupę, tworzyły osoby o małych, ale jednak regularnych zarobkach: kurierzy, tragarze, pracownicy fabryk i doków. Choć nie byli oni w sposób bezpośredni zagrożeni ubóstwem, a ich sytuacja była trudna, to jednak pozwalała ona utrzymać rodzinę. Zgodnie z raportem Ch. Bootha dopiero jednak od sfery E można było mówić o bezpieczeństwie socjalnym, które osiągnano dzięki posiadaniu regularnej pracy. Grupę tę tworzyli ludzie żyjący w ściśle określonym porządku społecznym, charakteryzującym się układem, w którym mężczyzna – głowa rodziny utrzymywał ją, kobieta zajmowała się domem, a stanowiska pracy przechodziły z ojca na syna. Z kolei przynależność do grupy F wiązała się z członkostwem w wyższej klasie robotniczej lub wśród najlepszych rzemieślników. W obszarze

¹¹ Ch. Booth, *Life and labour of the people in London*, vol. 2, London 1889, s. 3, [Online], dostępne: <http://booth.lse.ac.uk/static/a/3.html>, 02.01.2009.

tym obowiązywały wysokie zarobki, ale także podkreślano kulturę i inteligencję jej członków. Przedostatnia grupa, nazwana przez Ch. Bootha „niższą klasę średnią”¹² reprezentowana była przez sklepikarzy, początkujących przedsiębiorców czy aplikantów. Ostatnia i zarazem najwyższa sfera G budowana była przez górną klasę wyższą, ludzi zamożnych i liczących się w środowisku.

Analiza ta i efekty przeprowadzonych badań okazały się wielkim zaskoczeniem. Zszokowały one opinię publiczną nie tylko takim stanem rzeczy, ale przede wszystkim podsumowaniem z którego wynikało, że 35% mieszkańców Londynu żyło w tamtym okresie w skrajnym ubóstwie¹³.

Rozpoczęte przez Ch. Bootha badania w zakresie sytuacji społeczno-ekonomicznej klasy robotniczej kontynuował S.B. Rowntree, który skoncentrował swoją uwagę na warunkach życia biednych, ze szczególnym rozpoznanem rodzin cierpiących z powodu jej pierwotnej i wtórnej postaci¹⁴. W swoich badaniach zwrócił on uwagę na przyczyny występowania biedy wynikające, jego zdaniem, z „marnotrawstwa środków” ujawniających się m.in. pod postacią nadużywania alkoholu oraz niewystarczających dochodów rodzin. Analizując dane statystyczne dotyczące wysokości płac, godzin pracy, potrzeb żywnościowych, konsumpcji oraz zdrowia i mieszkalnictwa S.B. Rowntree wskazał listę błędów związanych z systemem kapitalistycznym¹⁵. Zwrócił on uwagę nie tylko na takie problemy jak bezrobocie, ale przede wszystkim na sytuację ludzi starych czy stan zdrowia obywateli, na podstawie których podkreślił konieczność przebudowy państwa i zmiany polityki w zakresie socjalnym. Wyniki badań S.B. Rowntree’a przyczyniły się także do obalenia dominującej w tym okresie opinii, że skrajne ubóstwo to przede wszystkim problem Londynu. Okazało się, że przeprowadzone przez niego badania dotyczące miasta York w hrabstwie North Yorkshire wykazały wyniki zbliżone do tych, które osiągnął Ch. Booth¹⁶. Przy tej okazji pojawił się kolejny ważny pogląd, który S.B. Rowntree’a określił jako „idee ubóstwa cyklu”¹⁷. Wynikało z niego, że ludzie rodzący się w środowisku dotkniętym biedą, pozostają w nim przez całe życie, a fakt ten wynikał w głównej mierze z tego, że brakowało mechanizmów ze strony państwa, które umożliwiłyby zmianę tej sytuacji. Zdaniem S.B. Rowntree’a podstawową przyczyną takiego stanu rzeczy były jednak niskie płace, nie-będące w stanie zagwarantować podstaw egzystencji.

Istotnym w tym obszarze krokiem okazała się decyzja rządu o wprowadzeniu w 1908 r. emerytur, a w 1911 r. – Narodowej ustawy ubezpieczeniowej (National Insurance Act

¹² Ibidem, s. 6.

¹³ Ibidem.

¹⁴ S.B. Rowntree, *Poverty. A Study of Town Life*, s. 48, [Online], dostępne: http://books.google.pl/books?hl=pl&id=rVgTN5mT8W8C&dq=Seeböhm+Rowntree+poverty&printsec=frontcover&source=web&ots=IknIn_3uCa&sig=csOJsRjoxTcLEHu0k2Sbg16fPgW&sa=X&oi=book_result&resnum=4&ct=result#PPR22,M1,03.01.2009.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Przeprowadzone przez S.B. Rowntree’a badania wskazały, że 27,84% ogółu ludności miasta York żyło na granicy ubóstwa.

¹⁷ S.B. Rowntree, *Poverty...*, s. 210.

of 1911)¹⁸, które zmierzały do wyraźnego poprawienia sytuacji i pozycji społecznej obywateli. Szczególnie ważną okazała się ostateczna regulacja autorstwa ówczesnego ministra skarbu Davida Lloyd George'a, w ramach której znalazły się zapisy dotyczące bezpłatnego leczenia i wypłaty zasiłków chorobowych, macierzyńskich i inwalidzkich¹⁹. Uzupełnieniem w tym zakresie okazało się także zastosowanie systemu ubezpieczeniowego, opierającego się na składkach pracodawców i pracobiorców oraz państwa, skierowanego do grup szczególnego ryzyka, do których zaliczone zostały osoby chore i pozostające bez zatrudnienia²⁰.

Światowy kryzys gospodarczy lat 20. i 30. XX wieku odsłonił słabość brytyjskiego systemu świadczeń społecznych. Wcześniejsze ubezpieczenia od bezrobocia z 1911 r. nie łagodziły masowych jego skutków, zaś zły stan państwa oznaczał stopniowe odchodzenie od liberalnych założeń gospodarki. Wszystko to przyczyniło się do podjęcia decyzji o zbudowaniu nowego porządku socjalnego w Wielkiej Brytanii, który byłby w stanie zapewnić bezpieczeństwo i spokój socjalny wszystkim obywateli. II wojna światowa nie pokrzyżowała tych zamierzeń. Rząd Winstona Churchilla podjął się próby zreformowania polityki socjalnej państwa, która stanowić miała próbę wynagrodzenia Brytyjczykom ofiar wojennych, zachętę do kontynuowania walki, a także sposób na zbudowanie bardziej równego społeczeństwa. Pierwszym posunięciem w tym zakresie była Ustawa edukacyjna (Education Act of 1944), której głównym zamysłem było stworzenie podstaw dla powojennej polityki edukacyjnej Wielkiej Brytanii²¹. Dokument ten, nazywany ustawą Butlera (The Butler Act)²², to przede wszystkim zapisy wprowadzające obowiązek nauki do 15. roku życia, podział procesu edukacji na trzy etapy: szkolnictwo podstawowe, średnie i wyższe oraz otwarte dla wszystkich dzieci - szkolnictwo średnie²³.

Kolejną decyzją, mającą wręcz fundamentalne znaczenie dla sfery socjalnej Wielkiej Brytanii, okazał się raport W. Beveridge'a. Powstał on na zamówienie rządu W. Churchilla i dotyczył diagnozy sytuacji osób o niskich dochodach wraz z propozycjami poprawy ich sytuacji. Raport o ubezpieczeniu społecznym i związanych z nimi usługach (Social Insurance and Allied Services) W. Beveridge'a przedstawiony w grudniu 1942 r. stanowił propozycję budowy klasyczno-liberalnego modelu państwa dobrobytu socjalnego w Wielkiej Brytanii, który oparty miał zostać na trzech filarach: zasiłkach rodzinnych, państwowej służbie zdrowia i pełnym zatrudnieniu²⁴. Warto-

¹⁸ National Insurance Act of 1911, [Online], dostępne: <http://www.sochealth.co.uk/history/NIA1911.htm>, 03.01.2009.

¹⁹ M. Dziubińska-Michalewicz, *Prywatne ubezpieczenia zdrowotne w Wielkiej Brytanii*, „Biuro Studiów i Ekspertyz Sejmu”, nr 1038, marzec 2004, s. 2, [Online], dostępne: http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_04/i-1038.pdf, 03.01.2009.

²⁰ National Insurance...

²¹ Ustawa edukacyjna (Education Act of 1944), [Online], dostępne: http://www.statutelaw.gov.uk/help/Results_within_legislation_page.htm, 03.02.2009.

²² Ustawa edukacyjna z 1944 r. określana jest jako „ustawa Butlera”, co nawiązywało do nazwiska Ministra Edukacji Wielkiej Brytanii w tym okresie – Richarda Butlera, który uważany jest za twórcę ustawy i głównego reformatora polityki edukacyjnej.

²³ Ibidem.

²⁴ W. Beveridge, *Social Insurance and Allied services*, s. 8-10, [Online], dostępne: http://news.bbc.co.uk/1/shared/bsp/hi/pdfs/19_07_05_beveridge.pdf, 11.02.2008.

ścią nowej koncepcji miał być także podwójny indywidualizm, przyczyniający się – z jednej strony – do rozwoju jednostek i ich skutecznego zniechęcenia do korzystania ze świadczeń socjalnych, natomiast z drugiej – do pobudzania indywidualizmu w ramach rynku, gwarantującego dobrobyt i rozwój poszczególnych jednostek. System ten oparty został na zasadzie, że wszystkie osoby w wieku produkcyjnym powinny zostać zobowiązane do płacenia składek, które następnie stanowić miały podstawę dla odszkodowań z tytułu utraty miejsca pracy nie z winy zatrudnionego, zasiłków chorobowych i z tytułu wypadku przy pracy czy śmierci, zasiłków dla samotnie wychowujących dzieci rodziców oraz emerytur i rent wdowich. W ramach świadczeń dodatkowych przewidziane zostały także zasiłki dla osób, które sprawowały opiekę nad niepełnosprawnymi czy renty inwalidzkie. Z tym też wiązał się postulat o potrzebie wprowadzenia, mającego minimalną postać, systemu zabezpieczeń społecznych, który chroniłby jednostki szczególnie słabe. Należy jednak podkreślić, że przed tymi, których nie stać było na odprowadzanie składek w ramach proponowanego systemu, pomoc socjalna nie była zamknięta. Osoby takie miały dostęp do świadczeń w przypadku macierzyństwa czy śmierci żywiciela rodziny oraz pomocy społecznej i narodowej opieki zdrowotnej. W. Beveridge zakładał jednak, że wraz ze wzrostem gospodarczym państwa zmniejszeniu ulegać będzie poziom korzystania ze sfery socjalnej. Zagwarantowane miało to zostać poprzez ingerencję państwa w obszar rynku pracy, co tłumaczone zaś było potrzebą utrzymania wysokiej aktywności zawodowej osób zdolnych do pracy, przyczyniającej się jednocześnie do większej wydolności systemu zabezpieczeń społecznych. Ważne znaczenie w konstrukcji tej odegrać miało również zjawisko *market failures* (wadliwy, zawodny rynek), za którego właściwe funkcjonowanie odpowiedzialność wzięło na siebie państwo.

Jednym z najbardziej znaczących rezultatów raportu W. Beveridge'a był fakt, że nowe regulacje i zaproponowana przebudowa obejmować miały wszystkich obywateli, bez określenia górnego limitu dochodów, co stanowiło istotny wyróżnik na tle niemieckich doświadczeń socjalnych. Wyznacznikiem miały być tutaj potrzeby i brak możliwości ich zaspokojenia. Sam system zabezpieczania społecznego oparty został na sześciu podstawowych grupach, wśród których wyróżniono wszystkich zatrudnionych od 16. roku życia do osiągnięcia wieku emerytalnego, handlowców i niezależnych pracowników, gospodynie domowe, niepracujące osoby w wieku produkcyjnym i emerytów, do których zaliczane były kobiety po ukończeniu 60. roku życia oraz mężczyźni po ukończeniu 65 lat²⁵.

Kolejnym istotnym etapem przeobrażeń zmierzających do zbudowania anglosaskiego modelu socjalnego była decyzja W. Beveridge'a o wyłączeniu opieki medycznej z systemu ubezpieczeń społecznych, który od tej pory znalazł się w dyspozycji specjalnego funduszu finansowanego z podatków ogólnych. Na tym jednak nie koniec. Od tej pory służba zdrowia zyskała samodzielność w zakresie zarządzania i organizacji, natomiast powszechne świadczenia zdrowotne finansowane były z budżetu państwa. Ważnym uzupełnieniem tych przeobrażeń było także założenie, że to państwo ponosi główną odpowiedzialność za powszechny dostęp do usług zdrowotnych, co ujawniało się poprzez

²⁵ Ibidem.

państwową służbę zdrowia, a realizowało dzięki podatkom centralnym i lokalnym²⁶.

W kolejnych latach rozbudowa porządku socjalnego w Wielkiej Brytanii była kontynuowana. Wprowadzeniu w życie czterech nowych regulacji towarzyszył proces określania fundamentów Welfare State²⁷. Na ich podstawie pomoc społeczną przestano spostrzegać jedynie w kategoriach podstawowego źródła wsparcia udzielanego osobom bezradnym, ale przede wszystkim jako sferę, która objąć miała całe społeczeństwo. Ustanowiła to m.in. Ustawa o świadczeniach rodzinnych z 1945 r. (The National Family Benefit Act), będąca pierwszym w historii prawem zapewniającym świadczenia dla dzieci²⁸ oraz Ustawa o powszechnym ubezpieczeniu z 1946 r. (The National Insurance Act), wprowadzająca obowiązkowe składki, w ramach których wypłacane były zasiłki na wypadek bezrobocia, choroby, macierzyństwa czy świadczeń emerytalnych i pośmiertnych, finansowane przez pracodawców, pracowników i rząd²⁹. W dalszej kolejności mowa była o Ustawie o świadczeniu usług opieki medycznej z 1946 r. (The National Health Service Act), która - zdaniem ekspertów - w rzeczywistości stworzyła struktury państwa opiekuńczego w Wielkiej Brytanii, za czym przemawiać miał szeroki dostęp do lekarzy ogólnych, specjalistów, opieki szpitalnej czy innych usług świadczonych nieodpłatnie dla wszystkich³⁰ oraz Ustawie o pomocy materialnej z 1948 r. (The National Assistance Act), która obowiązek zapewnienia pomocy osobom potrzebującym przekazała częściowo władzom lokalnym, co wzmocnione zostało dodatkowymi przepisami dotyczącymi opieki nad osobami niepełnosprawnymi, chorymi czy w podeszłym wieku³¹.

Dalsza ewolucja Welfare State dokonywać miała się pod hasłem *edukacji, polityki zatrudnienia i mieszkaniowej*, „ochrony zdrowia oraz gwarancji w obszarze socjalnym”³², stanowiących odpowiedź „na niewiedzę, nędzę, choroby i bezczynność”, które nękały społeczeństwo brytyjskie na przełomie XIX i XX wieku³³. Lekarstwem na taką sytuację

²⁶ M. Paszkowska, *Finansowanie systemu opieki zdrowotnej w wybranych państwach UE*, s. 5, [Online], dostępne: <http://www.e-finanse.com/artykuly/47.pdf>, 03.01.2009.

²⁷ R. Lowe, *The Welfare State in Britain since 1945*, London 1999, s. 56.

²⁸ The National Family Benefit Act, [Online], dostępne: http://books.com/books?id=rLsucAXIGy4C&pg=PA132&lpg=PA132&dq=The+National+Family+Benefit+Act+of+1945&source=bl&ots=GW3fhdzGf6&sig=8ERa-fELoXrR_KXBtPTPW41kv14&hl=pl&sa=X&oi=book_result&resnum=10&ct=result#PPA134,M1, 03.01.2009.

²⁹ The National Insurance Act, [Online], dostępne: <http://www.stlucianis.org/arrangementofsections.html>, 03.01.2009.

³⁰ The National Health Service Act, [Online], dostępne: <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/Lhealth48.htm>, 03.02.1009.

³¹ The National Assistance Act, [Online], dostępne: <http://www.statutelaw.gov.uk/content.aspx?LegType=All+Primary&PageNumber=9&NavFrom=2&parentActiveTextDocId=0&activetextdocid=2201615>, 03.01.2009.

³² E. Leś, *Od pozycji podwładnego w opiekuńczym przedsięwzięciu: organizacje pozarządowe po II wojnie światowej*, [w:] eadem, *Działalność dobroczynna w Europie i Ameryce. Tradycje i współczesność*, Warszawa 1999, s. 7, [Online], dostępne: http://www.ngo.pl/files/biblioteka.ngo.pl/public/ksiazki/Dzialalnosc_dobroczynna/Dzialalnosc_dobroczynna_Les_3.pdf, 30.12.2006.

³³ J. Wiśniewski, *Pewniej i równiej*, „Tygodnik Powszechny”, nr 21 (2811), z dnia 25.05.2003, [Online], dostępne: http://www2.tygodnik.com.pl/tp/2811/kraj06_print.html, 02.01.2007.

miał być powszechny system ubezpieczeń społecznych na minimalnym poziomie, gwarantujący wszystkim obywatelom ochronę na wypadek chorób, bezrobocia i starości.

Takie kierunki przeobrażeń wynikać miały z przywiązania do doktryny leseferyzmu, stawiającej państwo w roli „nocnego stróża”, strzegącego fundamentów wolności gospodarczej i prywatnej przedsiębiorczości oraz etosu kapitalistyczno-purytańskiego, nabierających jednak w programie W. Beveridge’a nowego znaczenia. Działania w tym zakresie wzmocnione zostały wraz z przejściem władzy przez Partię Pracy, która to w okresie 1945–1950 rozpoczęła czas stopniowego przejmowania przez państwo obowiązków, związanych z zabezpieczeniami w zakresie edukacji, ochrony zdrowia i pomocy społecznej.

Pierwsze rysy na polityce socjalnej w Wielkiej Brytanii pojawiły się w latach 70. XX wieku. W okresie tym zaczęto postrzegać ją w kategoriach poważnego obciążenia, niewypełniającego swoich podstawowych założeń, związanych z ograniczaniem ubóstwa i właściwą redystrybucją dochodów. Coraz częściej próbowano odchodzić od keynesowskich zasad interwencjonizmu na rzecz postulatów A. von Hayeka i M. Friedmana przedstawianych jako liberalno-rynkowa alternatywa wobec systemu dobrobytu społecznego³⁴. Wraz z przejściem władzy przez rząd Margaret Thatcher rozpoczął się czas stopniowego odchodzenia od haseł solidaryzmu społecznego na rzecz promocji indywidualizmu i prywatnej inicjatywy. Konserwatyści rozpoczęli nowy okres w historii polityki socjalnej Wielkiej Brytanii określonego mianem *the affordable welfare state*, czyli *państwa opiekuńczego na miarę możliwości*³⁵, którego rekonstrukcja wiązać się miała z istotnymi przeobrażeniami na kilku podstawowych płaszczyznach. Pierwsza z nich objąć miała prywatyzację ważnych obszarów społeczno-politycznych, takich jak służba zdrowia i pomoc społeczna oraz szkolnictwo, co z kolei wiązało się z ograniczeniem kosztów w tych sferach, zmniejszeniem wpływów i paternalistycznego podejścia głównych decydentów oraz promowaniem prywatnych inicjatyw zabezpieczających dodatkowo egzystencję³⁶. Kolejne istotne obszary przeobrażeń objęły regulacje dotyczące kontroli wydatków korporacji komunalnych oraz konieczności wypracowania nowego podejścia w stosunku do takich zjawisk, jak bezrobocie czy ubóstwo, które wraz z neoliberalnym podejściem zaczęto traktować jako obszary drugorzędne. Tego natomiast efektem był wyraźny wzrost liczby osób pozostających bez pracy oraz zjawiska bezdomności³⁷. Zdaniem wielu ekspertów, decyzje rządu M. Thatcher przyczyniły się do drastycznego wzrostu bezrobocia i bezdomności, szczególnie wśród osób chorych umysłowo, a tym samym do wyraźnego zwiększenia nierówności w społeczeństwie. Kolejny ważny okres w historii brytyjskiego Welfare State rozpocząć się miał wraz z rokiem 1997 i programem „Trzeciej drogi”.

³⁴ T. Schaff, *Polityka społeczna w Wielkiej Brytanii: od ustawy o ubogich do „Trzeciej drogi”*, [w:] *Państwo socjalne w Europie. Historia–Rozwój–Perspektywy*, (red.) H. Kraus, T. Geisen, Toruń 2005, s. 69.

³⁵ E. Leś, *Od pozycji podwładnego...*, s. 8.

³⁶ E. Leś, *Eadem, Dzieje organizacji społecznej w Polsce i w krajach zachodnich: od rewolucji przemysłowej do wybuchu II wojny światowej*, [w:] *eadem, Działalność dobroczynna w Europie i Ameryce. Tradycje i współczesność*, Warszawa 1999, s. 11, [Online], dostępne: http://www.ngo.pl/files/biblioteka.ngo.pl/public/ksiazki/Dzialalnosc_dobroczyzna/Dzialalnosc_dobroczyzna_Les_2.pdf, 02.01.2007.

³⁷ T. Schaff, *op.cit.*, s. 71.

Polityka społeczna – współczesność

Przeobrażenia społeczno-polityczne lat 90. XX wieku, związane z upadkiem komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej i rozbudową procesów integracyjnych w ramach Unii Europejskiej, na które dodatkowo nałożyły się zjawiska globalizacji i przyspieszenia technologicznego oraz zmiany w obrębie struktury rynków pracy czy form zatrudnienia i systemu edukacji, wymusiły konieczność podjęcia istotnych kroków modernizacyjnych w ramach struktury polityki społecznej. Na tym tle szczególnego znaczenia nabrały działania rozwojowe podejmowane przez ugrupowania polityczne, w szczególności zaś partie socjaldemokratyczne, starające się znaleźć skuteczne rozwiązania dla wyzwań zglobalizowanego świata i regionalnych społeczeństw, w coraz większym stopniu domagających się współdecydowania o swojej przyszłości³⁸. Istotne znaczenie w tych przeobrażeniach odgrywał również proces zacierania się różnic między prawicą a lewicą, co – z jednej strony – utrudniło zdobycie nowych głosów wyborczych, natomiast z drugiej – wymusiło znalezienie nowej drogi bytności politycznej. Zdaniem Tony'ego Blaira, Europa, stojąca przed alternatywą między drapieżnym kapitalizmem a mało efektywnym socjalizmem, musiała podjąć zdecydowane działania modernizacyjne, które określić miały jej pozycję na polityczno-ekonomicznej mapie świata w kolejnych latach³⁹. Próba reakcji na zaistniałą sytuację stał się opublikowany w 1999 r. przez T. Blaira i G. Schrödera manifest programowy „Europa: trzecia droga – nowy środek”⁴⁰, stanowiący połączenie ideałów socjaldemokracji z wyzwaniami XXI wieku.

Za twórcę i głównego teoretyka koncepcji Trzeciej drogi (Third Way)⁴¹, określanej również mianem „nowego podejścia”, uważa się Anthony'ego Giddensa, autora pracy „Trzecia droga. Odnowa socjaldemokracji”, będącej intelektualną podstawą programu politycznego T. Blaira⁴². Plan przeobrażeń przedstawiony przez A. Giddensa wiązał się ze zmianami w strukturze politycznej i ekonomicznej państwa. Ta pierwsza to przede wszystkim wierność połączona z promocją takich wartości, jak: równość, ochrona osób słabszych, wolność rozumiana w kategoriach autonomii, a także hasła mówiące o kosmopolitycznym pluralizmie i filozoficznym konserwatyzmie, wzbogacone dodatkowo zasadami „nie ma autorytetu bez demokracji oraz praw bez obowiązków”⁴³.

Punktem wyjścia w procesie tworzenia nowego socjaldemokratycznego ładu i bu-

³⁸ T. Blair, *Trzecia Droga. Nowa polityka na nowe stulecie*, [w:] *Spory wokół Trzeciej Drogi*, (red.) T. Kowalik, Warszawa 2001, s. 16.

³⁹ W.M. Orłowski, *Międzynarodówka trzeciej drogi*, „Wprost”, nr 1005, z dnia 03.03.2002, [Online], dostępne: <http://www.wprost.pl/ar/?O=12420&C=57>, 02.01.2007.

⁴⁰ T. Blair, G. Schröder, *Europa: Trzecia Droga/Nowy Środek*, „Gazeta Wyborcza” (Gazeta Świąteczna), z dnia 10-11.07.1999, s. 9.

⁴¹ T. Grosse, *Modele kapitalizmu w UE*, [Online], dostępne: <http://www.cxo.pl/arttykuly/47927.html>, 11.03.2007.

⁴² Zob. R. Bugaj, *Dokąd wiedzie trzecia droga?*, „Rzeczpospolita”, nr 158, z dnia 08.07.2000, s. 9.

⁴³ A. Giddens, *Trzecia droga. Odnowa socjaldemokracji*, Warszawa 1999, s. 61.

dowy nowego społeczeństwa „odpowiedzialnych ryzykantów”⁴⁴ było sformułowanie tezy mówiącej o tym, że współczesny świat zdominowany został przez ciągle narastające zjawisko nierówności, potęgowane dodatkowo przez proces globalizacji. Zjawiska te wymusiły potrzebę ponownego określenia podstaw i zasad funkcjonowania polityki społecznej, szczególnie w obszarze ubóstwa i sfery socjalnej oraz opracowania nowego podejścia w stosunku do modelu państwa opiekuńczego, który w procesie przeobrażeń ulec miał poważnej modernizacji, nie zaś, jak postulowano wcześniej, demontażowi.

Zdaniem A. Giddensa niewydolność modelu socjalnego w Wielkiej Brytanii to w dużej mierze konsekwencja małej efektywności finansowej, przede wszystkim na polu wydatków socjalnych. Przeprowadzona przez niego analiza obciążeń sfery socjalnej w ramach PKB wyraźnie pokazała, że przez wiele lat wskaźniki te systematycznie wzrastały, aż do momentu przejścia władzy przez M. Thatcher, kiedy to w latach 70. XX wieku osiągnęły w miarę stabilny poziom⁴⁵. Obserwacja ta przyczyniła się do sformułowania wniosku o potrzebie stworzenia pozytywnego systemu zabezpieczeń społecznych (positive welfare)⁴⁶, budowanego przez obywateli i organizacje pozarządowe, gdzie w podziale dóbr konieczne okazało się przesunięcie odpowiedzialności z poziomu centralnego na lokalny, znajdujący się bliżej problemów regionu i jego mieszkańców. Program A. Giddensa podkreślał również ogromną potrzebę zreformowania systemu emerytalnego, ale poprzez działania ograniczone i polegające na uzupełnieniu funduszy sektora państwowego w ramach obowiązkowego systemu oszczędnościowego, będącego w dyspozycji sfery prywatnej⁴⁷. Obecnie, w ramach systemu zabezpieczeń socjalnych obowiązującego w Wielkiej Brytanii, osoby pracujące otrzymują świadczenia z tytułu emerytur, chorób i bezrobocia⁴⁸. Składki w określonej wysokości wpłacane przez pracodawców i pracobiorców trafiają na tzw. National Insurance (ubezpieczenia społeczne). Zarówno w pierwszym, jak i drugim przypadku sumy odprowadzane są przez pracodawców, przy czym kwota pracownicza odejmowana jest od wynagrodzenia tygodniowego, natomiast pracodawcy wpłacają 10% ogólnej kwoty wynagrodzeń⁴⁹. W Wielkiej Brytanii osoby, które przepracowały od 12 do 43 lat, uprawnione są do otrzymywania świadczeń proporcjonalnych do stażu pracy⁵⁰. Warunkiem pobierania minimalnych świadczeń jest przepracowanie 11 lat, które uprawniają do odbioru emerytury w wysokości 20,51 GBP tygodniowo. Z kolei najwyższe świadczenia w

⁴⁴ Ibidem., s. 90.

⁴⁵ H. Glennerster, J. Hills, *The State of Welfare*, wyd. II, Oxford 1998, s. 12.

⁴⁶ A. Giddens, op.cit., s. 104.

⁴⁷ Ibidem, s. 105.

⁴⁸ Zgodnie z regulacjami obowiązującymi w Wielkiej Brytanii wiek emerytalny w przypadku kobiet wynosi 60 lat, zaś mężczyźni – 65 lat. Rząd planuje jednak zmienić te zapisy. W latach 2010-2020 poziom ten będzie systematycznie wzrastał i od 2021 roku wyniesie tyle samo dla obu płci czyli 67 lat.

⁴⁹ A. Kamiński, *Ile można zarobić, a ile trzeba zapłacić*, [Online], dostępne: http://www.rzeczpospolita.pl/dodatki/firmaw_040525/firmaw_a_19.html#1, 11.03.2010.

⁵⁰ B. Marczuk, *Emerytura za prace w Wielkiej Brytanii*, [Online], dostępne: <http://www.gbritain.net/print.php?what=article&id=122&PHPSESSID=b7532290e22363dddff9bb4d>, 11.03.2010.

ramach systemu podstawowego⁵¹, które obecnie kształtują się w wysokości 82,05 GBP tygodniowo, przyznawane są osobom, które przepracowały 44 lata.

Zasadniczym celem propozycji programowych, przedstawionych przez A. Giddensa i T. Blaira, było przeprowadzenie działań modernizacyjnych, które doprowadzić miały do przekształcenia w Wielkiej Brytanii z państwa opiekuńczego w „opiekuńcze społeczeństwo”⁵².

A. Giddens przedstawiając socjaldemokratyczną wizję nowego ładu społecznego nawoływał do przebudowania dotychczasowego układu socjalnego w państwo interwencji społecznych⁵³. Oprócz opisywanych powyżej rozwiązań w zakresie zabezpieczeń społecznych zakładało ono istotne przeobrażenia w ramach rynku pracy i jego otoczeniu. A. Giddens określił trzy podstawowe płaszczyzny, które ulec miały gruntownej przebudowie. Pierwszą z nich było opracowanie programów nastawionych na rozwój zasobów ludzkich oraz wspieranie inicjatyw umożliwiających rozwój małej i średniej przedsiębiorczości. Kolejna – przewidywała przeprowadzenie radykalnej reformy systemu zasiłków, natomiast ostatnia – zakładała zbudowanie takiego rynku pracy, który wrażliwy byłby na zachodzące zmiany i wyzwania gospodarcze. Nowe jakościowo państwo dobrobytu społecznego, zgodnie z programem trzeciej drogi, swoje podstawy oprzeć miało również na dwóch filarach, którymi była praca zarobkowa na odpowiednio wysokim poziomie oraz właściwie funkcjonujący rynek pracy⁵⁴. Za założeniami tymi kryła się potrzeba kształcenia przez całe życie, obejmująca różne grupy wiekowe, począwszy od osób młodszych, a na starszych skończywszy. Specjalnie na potrzeby rynku pracy opracowany został także program pod nazwą New Deal (Nowy Ład), będący ofertą dla osób bezrobotnych, zakładającą nie tylko przygotowanie programów dokształcania osób młodych pozostających bez zatrudnienia między 18. a 24. rokiem życia, ale również – zestaw „obciążeń”, szczególnie w obszarze przyznawania świadczeń socjalnych dla tych wszystkich, którzy nie chcieliby uczestniczyć w programach aktywizacji zawodowej. Program reform zakładał także wprowadzenie dofinansowywania miejsc pracy i wynagrodzenia minimalnego⁵⁵, mającego na celu podwyższenie atrakcyjności pracy, szczególnie w stosunku do osób najmniej zarabiających. Przy tej okazji podkreślano, że każda jednostka ma obowiązek troszczyć się o dobro własne i rodziny, co przypomniano szczególnie w momentach ostrych sporów nad systemem emerytalnym obowiązującym w Wielkiej Brytanii. Program polityczny opracowany przez A. Giddensa zwracał również uwagę na potrzebę budowy przyjaznych relacji między rodziną a miejscem pracy. Za tym hasłem kryła się m.in. konieczność współpracy sektora publicznego z prywatnym oraz inne formy

⁵¹ W Wielkiej Brytanii większość osób pracujących ubezpieczona jest dodatkowo w funduszach zakładowych i systemach dodatkowych.

⁵² A. Giddens, op.cit., s. 104.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ T. Schaff, op.cit., s. 79.

⁵⁵ W Wielkiej Brytanii płaca minimalna kształtuje się obecnie na poziomie 3,60 GBP za godzinę. Szerzej na ten temat: [Online], dostępne: http://www.rzeczpospolita.pl/dodatki/firmaw_040525/firmaw_a_19.html#1, 05.01.2007.

zatrudnienia, takie jak praca w domu czy urlopy naukowe, umożliwiające godzenie pracy zawodowej z obowiązkami rodzinnymi⁵⁶. Zapowiedzi programowe objąć miały ponadto nowe przedsięwzięcia w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Trzecia droga stanowiła także początek realizacji nowego planu „Joined-up thinking” (Spójne myślenie), polegającego na podejmowaniu działań niwelujących negatywne skutki niebezpiecznych zjawisk społecznych, szczególnie w zakresie wzrostu przestępczości i patologicznych procesów mających miejsce w rodzinie. Działania w tym obszarze wiązały się również z licznymi przedsięwzięciami w sferze edukacji, polityce mieszkaniowej, służbie zdrowia i pomocy socjalnej, ale także wiązały się z koniecznością realizacji specjalnego programu skierowanego do dzielnic szczególnie ryzyka⁵⁷. Przy tej okazji zaczęto podkreślać ogromne znaczenie zjawiska inclusion (włączenia), ujawniającego się w postaci szerokich praw obywatelskich, prywatnych i publicznych oraz exclusion (wykluczenie), z jednej strony dotyczące osób najbiedniejszych, znajdujących się na lub poza marginesem społecznym, natomiast z drugiej, przybierające postać wykluczenia dobrowolnego, występującego najczęściej w najwyższych warstwach społecznych⁵⁸. Procesy te wiązały się bezpośrednio z kolejną ważną kwestią, którą tym razem była sfera ubóstwa. Założenia trzeciej drogi przewidywały, że najskuteczniejszym sposobem radzenia sobie z tym zjawiskiem była praca. Wskaźniki z roku 2001 wyraźnie wykazały, że ubóstwo w dalszym ciągu stanowi w Wielkiej Brytanii istotny problem, dotyczący zarówno osoby pracujące, jak i te, które znalazły się poza rynkiem pracy. Wśród osób pracujących zagrożenie ubóstwem uplasowało się na poziomie 6%, a w podziale na grupy, w przypadku kobiet, osiągnęło wysokość 7%, czyli taką samą jak na terenie całej Unii Europejskiej, natomiast dla mężczyzn zatrzymało się na poziomie 6%⁵⁹. Interesująco przedstawiają się wskaźniki w podziale na osoby pracujące w wymiarze etatowym i na te, które są niezależne, czyli pracują na własny rachunek. W tym pierwszym obszarze ogólny wskaźnik zagrożenia ubóstwem wyniósł 5%. Dla kobiet przybrał wartość 6%, natomiast dla mężczyzn był najniższy i zatrzymał się na poziomie 4%. Inaczej sytuacja przedstawiała się w przypadku osób niezależnych. Tutaj wskaźnik był zdecydowanie wyższy i wynosił dla ogólnych wartości 14%, dla grupy kobiet osiągnął wysokość 15%, z kolei dla mężczyzn – 14%. Zdecydowanie gorzej przedstawiały się wyniki osiągnięte w grupie osób znajdujących się poza rynkiem pracy albo na marginesie społecznym. Wśród osób niepracujących ogólny wskaźnik zatrudnienia wyniósł 28%, dla kobiet – 29%, natomiast w przypadku mężczyzn był niższy i osiągnął wartość 25%. Zgodnie z przewidywaniami najgorzej przedstawiała się sytuacja osób bezrobotnych⁶⁰. W tym przedziale w roku 2001 wskaźniki ogólne przybrały wartość 49%. Jeżeli w grupie kobiet mogliśmy mówić o niższym poziomie zagrożenia ubóstwem – 34%, to już w przypadku mężczyzn wystąpiło wyraźne pogorszenie sytuacji. Wskaźniki zagrożenia ubóstwem

⁵⁶ A. Giddens, op.cit., s. 111.

⁵⁷ Ibidem, s. 81.

⁵⁸ Ch. Lasch, *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*, New York 1995, s. 24.

⁵⁹ *Joint report on social inclusion 2004*, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, may 2004, s. 236.

⁶⁰ Ibidem.

w tym przedziale osiągnęły poziom 59%, podczas gdy w tym okresie w Unii Europejskiej najwyższa wartość wyniosła 44%. Nieco lepiej przedstawiała się sytuacja w kategorii emerytów i rencistów, choć należy podkreślić, że w omawianym okresie nie należała ona do najlepszych. Wśród ogólnych wskaźników zagrożenia ubóstwem w roku 2001 osiągnięty został poziom 24%, podczas gdy na terenie unii przyjął on wartość 17%. W Wielkiej Brytanii sytuacja w największym stopniu odbiegała od wartości europejskich w grupie kobiet korzystających ze świadczeń rentowo-emerytalnych, które w roku 2001 osiągnęły wskaźnik 27%, podczas gdy na terenie UE wystąpił na poziomie 17%. Z kolei w grupie mężczyzn, przy 20% poziomie unii w omawianym czasie, wartość zatrzymała się na 20% pułapie. Z kolei w kategorii osób nieaktywnych zawodowo ogólny wskaźnik zagrożenia ubóstwem zatrzymał się na poziomie 30%, podczas gdy w przypadku kobiet osiągnął wartość 30%, a dla mężczyzn przybrał wysokość 27%. Cechą charakterystyczną wskaźników zagrożenia ubóstwem w Wielkiej Brytanii był więc fakt, że osiągają one wyższą wartość w przypadku kobiet.

Niestety z biegiem lat w Wielkiej Brytanii problemy socjalne nie uległy rozwiązaniu, zaś do starych dołączyły nowe kwestie. Według ekspertów z Komisji ds. Praw Osób Niepełnosprawnych (Disability Right Commission), podstawowym problemem państwa jest brak pomysłu na skuteczne rozwiązania w tym zakresie. Ich zdaniem państwo powinno zreformować swoją politykę walki z ubóstwem, koncentrując ją na całej rodzinie, a nie na poszczególnych jednostkach⁶¹. Rząd powinien zwrócić również uwagę na fakt, że ubóstwo determinowane jest bardzo często przez niepełnosprawność. W obszarze tym ważna jest zależność, którą w przypadku Wielkiej Brytanii jest szczególnie widoczna. Otóż brak pracy jest główną przyczyną zwiększonej stopy ubóstwa wśród osób niepełnosprawnych. Jak wskazano, w ubóstwie żyje aż 30% dorosłych niepełnosprawnych, czyli dwa razy więcej niż w przypadku osób pełnosprawnych, co niepokoi tym bardziej, że przepaść ta w ostatniej dekadzie zwiększyła się⁶². Szczególnie zatrważające jest zjawisko ubóstwa wśród najmłodszych. W latach 2006-2007 liczba brytyjskich dzieci żyjących w biedzie wzrosła o 100 tys. i wyniosła 2,9 mln⁶³, co wyraźnie pokazuje, że działania państwa w zakresie zabezpieczenia dzieci przed skutkami ubóstwa są nieskuteczne.

⁶¹ D. Landsberger, T. Przybyszewski, *Ubóstwo problemem w Wielkiej Brytanii*, [Online], dostępne: <http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/17350>, 12.03.2010.

⁶² Ibidem.

⁶³ *Ubóstwo wśród dzieci w UK*, [Online], dostępne: http://www.emito.net/wiadomosci/wielka_brytania/ubostwo_wsrod_dzieci_w_uk_276735.html, 12.10.2010.

Podsumowanie

Rok 2010 r. ogłoszony został przez parlament i Radę UE⁶⁴ Europejskim Rokiem Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym. Podstawą do tego był przede wszystkim fakt, iż 84 mln Europejczyków⁶⁵ doświadczają tego problemu, zaś w samej Wielkiej Brytanii 13 mln ludzi żyje w ubóstwie⁶⁶. Wniosek nasuwa się sam. Europa ma poważny problem do rozwiązania, którego nie można odłożyć „na potem”. A ubóstwo ma wiele wymiarów. Wiąże się ono z sytuacją dzieci, osób niepełnosprawnych, ale także kobiet, bezrobotnych czy osób starszych. Szczególnie uderzający jest fakt, że zjawisko to nie dotyka wyłącznie „nowych” państw Unii Europejskiej, które po doświadczeniach komunizmu w większym stopniu narażone są na te problemy, ale także podmioty UE które mają bogate doświadczenia w zakresie polityki społecznej, czego najlepszym przykładem jest właśnie Wielka Brytania. Pozostaje jedynie nadzieja, że wraz z zakończeniem roku 2010 temat nie zniknie, a kwestie ubóstwa i wykluczenia społecznego nie zostaną zepchnięte na margines społeczny, ponieważ zbyt długo już tam są. Jeżeli Unia Europejska ma ambicje stania się jedną z najbardziej konkurencyjnych gospodarek na świecie, problemy socjalne powinny być pierwszymi, w ramach których podjęte powinny zostać skuteczne rozwiązania, wypracowane na podstawie wcześniejszych doświadczeń jej podmiotów.

⁶⁴ Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1098/2008/WE z dnia 22 października 2008 r., [Online], dostępne: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:298:0020:0029:PL:PDF>, 24.08.2010.

⁶⁵ Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=pl&catId=637>, 12.08.2010.

⁶⁶ *Poverty in the UK*, [Online], dostępne: http://www.oxfam.org.uk/oxfam_in_action/issues/poverty-in-the-uk.html, 12.08.2010.

Literatura:

Najważniejsze dokumenty:

- Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1098/2008/WE z dnia 22 października 2008 r., [Online], dostępne: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:298:0020:0029:PL:PDF>, 24.08.2010.
- *Joint report on social inclusion 2004*, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, may 2004.
- National Insurance Act of 1911, [Online], dostępne: <http://www.sochealth.co.uk/history/NIA1911.htm>, 03.01.2009.
- Public Health Act, 1875, [Online], dostępne: <http://www.statutelaw.gov.uk/legResults.aspx?LegType=All+Legislation&searchEnacted=0&extentMatchOnly=0&confersPower=0&blanketAmendment=0&sortAlpha=0&pageNumber=0&navFrom=0&activeTextDocId=1180519>, 02.01.2009.
- Ustawa edukacyjna (Education Act of 1944), [Online], dostępne: http://www.statutelaw.gov.uk/help/Results_within_legislation_page.htm, 03.02.2009.
- The Elementary Education Act, 1870, [Online], dostępne: http://www.absoluteastronomy.com/topics/Elementary_Education_Act_1870, 02.01.2009.
- The National Assistance Act, [Online], dostępne: <http://www.statutelaw.gov.uk/content.aspx?LegType=All+Primary&pageNumber=9&navFrom=2&parentActiveTextDocId=0&activetextdocid=2201615>, 03.01.2009.
- The National Family Benefit Act, [Online], dostępne: http://books.com/books?id=rLsucAXlGy4C&pg=PA132&lpg=PA132&dq=The+National+Family+Benefit+Act+of+1945&source=bl&ots=GW3fhdzGf6&sig=8ERa-fELoXrR_KXBtPTPW41kv14&hl=pl&sa=X&oi=book_result&resnum=10&ct=result#PPA134,M1, 03.01.2009.
- The National Health Service Act, [Online], dostępne: <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/Lhealth48.htm>, 03.02.1009.
- The National Insurance Act, [Online], dostępne: <http://www.stlucianis.org/arrangementofsections.html>, 03.01.2009.
- The Poor Law Amendment Act, 1834, [Online], dostępne: <http://www.historyhome.co.uk/peel/poor-law/poorlaw.htm>, 02.01.2009.

Druki zwarte:

- Lowe R., *The Welfare State in Britain since 1945*, London 1999.
- Giddens A., *Trzecia droga. Odnowa socjaldemokracji*, Warszawa 1999.
- Glennerster H., Hills J., *The State of Welfare*, wyd. II, Oxford 1998.
- Lasch Ch., *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*, New York 1995.

Najważniejsze artykuły:

- Beveridge W., *Social Insurance and Allied services*, [Online], dostępne: http://news.bbc.co.uk/1/shared/bsp/hi/pdfs/19_07_05_beveridge.pdf, 11.02.2008.
- Booth Ch., *Life and labour of the people in London*, vol. 2, London 1889, [Online], dostępne: <http://booth.lse.ac.uk/static/a/3.html>, 02.01.2009.
- Blair T., *Trzecia Droga. Nowa polityka na nowe stulecie*, [w:] *Spory wokół Trzeciej Drogi*, (red.) Kowalik T., Warszawa 2001.
- Blair T., Schröder G., *Europa: Trzecia Droga/Nowy Środek*, „Gazeta Wyborcza” (Gazeta Świąteczna), 10-11.07.1999.
- Bugaj R., *Dokąd wiedzie trzecia droga?*, „Rzeczpospolita”, nr 158, z dnia 08.07.2000, s. 9.
- Dziubińska-Michalewicz M., *Prywatne ubezpieczenia zdrowotne w Wielkiej Brytanii*, „Biuro Studiów i Ekspertyz Sejmu” nr 1038, marzec 2004, [Online], dostępne: http://biurosejmu.sejm.gov.pl/teksty_pdf_04/i-1038.pdf, 03.01.2009.
- *Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=pl&catId=637>, 12.08.2010.
- Grosse T., *Modele kapitalizmu w UE*, [Online], dostępne: <http://www.cxo.pl/artykuly/47927.html>, 11.03.2007.
- Kamiński A., *Ile można zarobić, a ile trzeba zapłacić*, [Online], dostępne: <http://www.rzeczpospolita.pl/>

- dodatki/firmaw_040525/firmaw_a_19.html#1, 11.03.2011.
- Landsberger D., Przybyszewski T., *Ubóstwo problemem w Wielkiej Brytanii*, [Online], dostępne: <http://www.niepelnospawni.pl/ledge/x/17350>, 12.03.2010.
 - Leś E., *Od pozycji podwładnego w opiekuńczym przedsięwzięciu: organizacje pozarządowe po II wojnie światowej*, [w:] eadem, *Działalność dobroczynna w Europie i Ameryce. Tradycje i współczesność*, Warszawa 1999, [Online], dostępne: http://www.ngo.pl/files/biblioteka.ngo.pl/public/ksiazki/Dzialalnosc_dobroczyzna/Dzialalnosc_dobroczyzna_Les_3.pdf, 30.12.2006.
 - Eadem, *Dzieje organizacji społecznej w Polsce i w krajach zachodnich: od rewolucji przemysłowej do wybuchu II wojny światowej*, [w:] *Działalność dobroczynna w Europie i Ameryce. Tradycje i współczesność*, Warszawa 1999, [Online], dostępne: http://www.ngo.pl/files/biblioteka.ngo.pl/public/ksiazki/Dzialalnosc_dobroczyzna/Dzialalnosc_dobroczyzna_Les_2.pdf, 02.01.2007.
 - Marczuk B., *Emerytura za prace w Wielkiej Brytanii*, [Online], dostępne: <http://www.gbritain.net/print.php?what=article&id=122&PHPSESSID=b7532290e22363dddf9bb4d>, 11.03.2011.
 - Orłowski W.M., *Międzynarodówka trzeciej drogi*, „Wprost”, nr 1005, z dnia 03.03.2002, [Online], dostępne: <http://www.wprost.pl/ar/?O=12420&C=57>, 02.01.2007.
 - Paszkowska M., *Finansowanie systemu opieki zdrowotnej w wybranych państwach UE*, [Online], dostępne: <http://www.e-finanse.com/artykuly/47.pdf>, 03.01.2009.
 - *Poverty in the UK*, [Online], dostępne: http://www.oxfam.org.uk/oxfam_in_action/issues/poverty-in-the-uk.html, 12.08.2010.
 - Rowntree S.B., *Poverty. A Study of Town Life*, [Online], dostępne: http://books.google.pl/books?hl=pl&id=rVgTN5mT8W8C&dq=Seebohm+Rowntree+poverty&printsec=frontcover&source=web&ots=IknIn_3uCa&sig=csOJsRjoxTcLEHu0k2Sbg16fPgw&sa=X&oi=book_result&resnum=4&ct=result#PPR22,M1, 03.01.2009.
 - Schaff T., *Polityka społeczna w Wielkiej Brytanii: od ustawy o ubogich do „Trzeciej drogi”*, [w:] *Państwo socjalne w Europie. Historia–Rozwój–Perspektywy*, (red.) Kraus H., Geisen T., Toruń 2005.
 - *Ubóstwo wśród dzieci w UK*, [Online], dostępne: http://www.emito.net/wiadomosci/wielka_brytania/ubostwo_wsrod_dzieci_w_uk_276735.html, 12.10.2010.
 - Wiśniewski J., *Pewniej i równiej*, „Tygodnik Powszechny”, nr 21 (2811), z dnia 25.05.2003, [Online], dostępne: http://www2.tygodnik.com.pl/tp/2811/kraj06_print.html, 02.01.2007.

BEATA JURKOWSKA

DOKTORANTKA WYDZIAŁU EKONOMICZNO-SOCJOLOGICZNEGO,
UNIwersytet Łódzki

Dyskryminacja kobiet na rynku pracy w Polsce

Zarys treści: Obecnie kobiety w Polsce stają się coraz bardziej aktywne zawodowo. Posiadają wysokie kwalifikacje, doświadczenie i zajmują stanowiska kierownicze. Jednak na drodze do sukcesu napotyka wiele przeszkód, które często są trudne do pokonania, ponieważ firmy przyjmują polityki dyskryminujące. Problem dyskryminacji ze względu na płeć na rynku pracy nie dotyczy wyłącznie Polski, ale i innych państw europejskich. Przedmiotem niniejszego opracowania jest problematyka nierówności płci na rynku pracy w Polsce oraz dążenie do uwypuklenia różnic dzielących mężczyzn i kobiety.

Wprowadzenie

W warunkach doskonałej konkurencji płać określona jest przez punkt przecięcia krzywych popytu na pracę i podaży pracy. W świecie rzeczywistym jednakże przedsiębiorstwa lub pracodawcy mogą mieć większy lub mniejszy wpływ na wysokość płać. Źródłem niedoskonałości rynku pracy są m.in. zdarzające się w rzeczywistości nietypowe, a czasami wręcz irracjonalne, zachowania przedsiębiorstw (np. odchodzenie od maksymalizacji zysku w kierunku innych celów czy też wywołane względami pozaekonomicznymi dyskryminowanie pewnych grup społeczno-zawodowych) oraz pracowników (np. kierowanie się innymi niż maksymalizacja zarobków motywami postępowania). Dyskryminacja wbrew pozorom jest zjawiskiem bardzo powszechnym we współczesnym świecie. Pracodawcy mogą dyskryminować pracowników ze względu na ich *rasę* (np. dyskryminacja ludności kolorowej w porównaniu z białą), *narodowość* (dyskryminacja imigrantów pochodzących z niektórych państw lub obywateli danego państwa wywodzących się z pewnych mniejszości narodowych), *płeć* (dyskryminacja kobiet w porównaniu z mężczyznami), *pochodzenie społeczne*, *poglądy polityczne*, *religię*, *wiek* itd. Celem niniejszej pracy jest omówienie problemu związanego z dyskryminacją ekonomiczną oraz dyskryminacją ze względu na płeć na rynku pracy w Polsce.

Dyskryminację ekonomiczną można zdefiniować jako sytuację, gdy pewni pracownicy o identycznych czy też bardzo zbliżonych umiejętnościach, doświadczeniu i wiedzy otrzymują różną płać za taką samą pracę oraz mają różne szanse otrzymania pracy i awansu zawodowego. Jeżeli np. jakiś pracodawca (prywatny czy państwowy) ogłasza w prasie, że w konkursie na dane stanowisko mogą wziąć udział wyłącznie

biali mężczyźni w wieku od 20 do 25 lat, to można powiedzieć, że uprawia równocześnie 3 formy dyskryminacji: ze względu na kolor skóry, płeć i wiek¹.

Szeroka problematyka rynku pracy może być rozpatrywana w wielu aspektach. My jednakże skupimy się na problemie dyskryminacji kobiet na rynku pracy w Polsce.

Pojęcie dyskryminacji zdefiniowane zostało w Konwencji w sprawie likwidacji dyskryminacji kobiet z dnia 18 grudnia 1979 r. przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych jako *wszelkie zróżnicowanie, wyłączenie lub ograniczenie ze względu na płeć, które powoduje lub ma na celu uszczuplenie albo uniemożliwienie kobietom, niezależnie od ich stanu cywilnego, przyznania, realizacji bądź korzystania na równi z mężczyznami z praw człowieka oraz podstawowych wolności w dziedzinach życia politycznego, gospodarczego, społecznego, kulturalnego, obywatelskiego i innych*². Ta konwencja, w dziedzinie prawa pracy gwarantuje następujące prawa³:

- Prawo do stałej pracy i równych warunków pracy (czas pracy, forma zatrudnienia);
- Prawo do takich samych możliwości zatrudnienia i równych kryteriów doboru;
- Prawo do wyboru zawodu i zatrudnienia;
- Prawo do awansu i dostępu do szkoleń;
- Prawo do równego wynagrodzenia za pracę tej samej wartości;
- Prawo do zabezpieczenia społecznego.

W Polsce ustawodawstwo antydyskryminacyjne w zakresie zatrudnienia obejmuje szereg norm zarówno krajowych, jak i międzynarodowych. Równe traktowanie zagwarantowane jest przede wszystkim w Konstytucji RP z 1997 r. (art. 32 oraz art. 33). Przepisy wprowadzające zasadę równości kobiet i mężczyzn do polskiego porządku prawnego to⁴:

Art. 32

1. Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.
2. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny.

Art. 33

1. Kobieta i mężczyzna w Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym.
2. Kobieta i mężczyzna mają w szczególności równe prawo do kształcenia, zatrudnienia i awansów, do jednakowego wynagradzania za pracę jednakowej wartości, do zabezpieczenia społecznego oraz do zajmowania stanowisk, pełnienia funkcji oraz uzyskiwania godności publicznych i odznaczeń.

Z dniem 1 stycznia 2004 r. wprowadzono do działu pierwszego Kodeksu Pracy

¹ Milewski R. (red.), *Podstawy ekonomii*, Warszawa 1998, s. 299.

² Konwencja w sprawie Eliminacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne NZ w Nowym Jorku dnia 18 grudnia 1979 r. (artykuł 1), [Online], dostępne: http://www.opc.uj.edu.pl/poradnik/links/pdf/kon_dysk_kob.pdf, 20.12.2010.

³ Ibidem, artykuł 11.

⁴ Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r., [Online], dostępne: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>, 20.12.2010.

rozdział IIa zatytułowany: Równe traktowanie w zatrudnieniu, zawierający art. 18^{3a} do art. 18^{3e}. Regulacja ta jest konsekwencją tzw. dyrektyw równościowych wymagających przeniesienia ich postanowień na grunt prawa polskiego. Art. 183a § 6 definiuje dyskryminację ze względu na płeć jako *każde nieakceptowane zachowanie o charakterze seksualnym lub odnoszące się do płci pracownika, którego celem lub skutkiem jest naruszenie godności lub poniżenie albo upokorzenie pracownika; na zachowanie to mogą się składać fizyczne, werbalne lub pozawerbalne elementy (molestowanie seksualne)*. Dyskryminowanie pracownika ze względu np. na jego płeć czy wyznanie jest w Polsce niedopuszczalne. Kodeks pracy zobowiązuje bowiem pracodawcę do równego traktowania wszystkich swoich podwładnych. Pracodawca, który narusza ten obowiązek, nie wskazując przy tym obiektywnych przesłanek swojego postępowania, naraża się na konsekwencje. Kodeks Pracy przewiduje m.in., że postanowienia aktów składających się na stosunek pracy, np. umowy o pracę, w przypadku sprzeczności z zasadą równego traktowania – będą nieważne. Poza tym Kodeks Pracy przyznaje także osobie, wobec której naruszono zasadę równego traktowania, prawo ubiegania się o odszkodowanie w wysokości nie niższej niż minimalne wynagrodzenie – niezależnie od wykazania szkody⁵.

Ponadto Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. z dnia 1 maja 2004 r.) w rozdziale 20 pt. Odpowiedzialność za wykroczenia przeciwko przepisom ustawy, art. 123. wyraźnie mówi: *Kto ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, orientację seksualną, przekonania polityczne i wyznanie religijne lub ze względu na przynależność związkową odmówi zatrudnienia kandydata na wolnym miejscu zatrudnienia lub miejscu przygotowania zawodowego, podlega karze grzywny nie niższej niż 3.000 zł⁶.*

Obowiązująca od czerwca 2004 r. Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy wprowadza zakaz dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, orientację seksualną, przekonania polityczne i wyznanie religijne oraz przynależność związkową w procesie pośrednictwa pracy i dostępu do szkoleń zawodowych w stosunku do osób bezrobotnych, poszukujących pracy i pracowników.

Równe traktowanie w zatrudnieniu oznacza niedyskryminowanie w jakikolwiek sposób, zarówno bezpośredni, jak i pośredni.

- Dyskryminacja bezpośrednia⁷ – jest to traktowanie pracownika w sposób gorszy ze względu na jego płeć, wiek, rasę, narodowość itp.;
- Dyskryminacja pośrednia⁸ – występuje wówczas, gdy pomimo stosowania uniwersalnych kryteriów nie może im sprostać duża grupa społeczna. Występują wówczas dysproporcje w zakresie warunków zatrudnienia na niekorzyść wszystkich

⁵ Kodeks pracy, [Online], dostępne: <http://www.praca.info/kodeks-pracy/>, 20.12.2010.

⁶ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. z dnia 1 maja 2004 r.), [Online], dostępne: <http://www.lego.pl/prawo/ustawa-z-dnia-20-kwietnia-2004-r-o-promocji-zatrudnienia-i-instytucjach-rynku-pracy//>, 20.12.2010.

⁷ Ibidem, art Art. 183a § 3.

⁸ Ibidem, art Art. 183a § 4.

lub znacznej grupy pracowników jednej płci, jeśli nie mogą być one uzasadnione innymi względami niż płeć. Typowym jej przykładem może być sytuacja, gdy w jednej firmie wydział zatrudniający wyłącznie kobiety ma ustalone niższe stawki wynagrodzenia niż wydział wykonujący zbliżoną (bądź identyczną) pracę, którego pracownicy są mężczyznami.

Terminologia związana z zagadnieniami dyskryminacji kobiet⁹

W celu lepszego zrozumienia barier w sferze zatrudnienia ważne jest przytoczenie pojęć takich, jak: „szklany sufit”, „lepka podłoga”, „szklane ruchome schody” czy „aksamitne getto”. „Szklany sufit” to inaczej niewidzialna bariera, która zdaje się oddzielać kobiety od najwyższych szczebli kariery, uniemożliwiająca im awansowanie na sam szczyt. Mianem „szklanego sufitu” (*glass ceiling*) określa się przeszkody, jakie napotykać kobiety pełniące funkcje kierownicze. Symbolizuje on widoczność awansu przy jednoczesnej jego nieosiągalności. W kontekście analiz zjawiska dyskryminacji w awansowaniu pojawia się także pojęcie „lepka podłoga”, odnoszące się do zawodów o niskim statusie, w których nie ma większych możliwości awansu – osoby wykonujące takie zawody tkwią „przyklepione” na najniższym poziomie. Termin ten odnosi się do takich zajęć, jak: praca urzędniczką, sekretarki, kosmetyczki, krawcowej czy pomocy domowej. Są to zarazem zawody w dużym stopniu zdominowane przez kobiety. Tu często mamy do czynienia ze zjawiskiem uprzywilejowania mężczyzn, określanym jako „szklane ruchome schody”. Pojęcie to oznacza niewidzialną siłę wynoszącą mężczyzn na wyższe szczeble kariery i stanowiącą przeciwieństwo „szklanego sufitu”, czyli niewidzialnej bariery zagrządzającej kobietom drogę na szczyt. Coraz częściej spotykane jest także zjawisko „aksamitnego getta” charakteryzującego się niedopuszczaniem kobiet do kierowania wydziałami technicznymi, produkcyjnymi czy marketingowymi. Przy omawianiu zagadnień równości płci między kobietami i mężczyznami warto zdefiniowania jest pojęcie „tokenizmu”, opisujące sytuację, w której obecność nielicznych kobiet w grupach lub na stanowiskach zdominowanych przez mężczyzn daje błędne złudzenie istniejącej równości płci, a tym samym „zwalnia” grupę z odpowiedzialności za rewizję swoich dyskryminujących postaw i zachowań.

Zjawiska dowodzące istnienia dyskryminacji na rynku pracy w Polsce

Na rynku pracy w Polsce możemy wyróżnić trzy charakterystyczne zjawiska dowodzące istnienia dyskryminacji ze względu na płeć. Są to:

- Zjawisko segregacji zawodowej, które przybiera postać zarówno segregacji horyzontalnej, polegającej na tym, że aktywność zawodowa kobiet koncentruje się głównie w kilku dziedzinach zatrudnienia (np. edukacja, służba zdrowia), podczas gdy mężczyźni rozkłada się równomiernie na znacznie więcej dziedzin. Segregacja zawodowa

⁹ T. Kupczyk, *Kobiety w zarządzaniu i czynniki ich sukcesów*, Wrocław 2009, s. 22.

występuje ponadto w płaszczyźnie wertykalnej, co wyraża się tym, że znacznie niższa jest proporcja kobiet w stosunku do mężczyzn na stanowiskach kierowniczych lub innych decyzyjnych. Zjawisko to określa się często jako „szklany sufit”, przez który kobiety mogą tylko obserwować wyższe piętra władzy dla nich praktycznie niedostępne;

- Istotna różnica w płacach kobiet i mężczyzn, występująca głównie wskutek segregacji zawodowej;
- Wyższe bezrobocie wśród kobiet niż mężczyzn, szczególnie długookresowe, a co za tym idzie większe narażenie na ryzyko utraty miejsca pracy z przyczyn dotyczących zakładu pracy oraz większą trudność z uzyskaniem pracy.

Zjawisko segregacji zawodowej

W ciągu ostatnich lat w strukturze zawodowej dokonywały się istotne zmiany. Zwiększył się odsetek osób pracujących w zawodach umysłowych, a jednocześnie spadła proporcja osób wykonujących bez kwalifikacji prace fizyczne. Wydawałoby się, że przynajmniej niektóre z tych zmian powinny doprowadzić do osłabienia podziału na zawody kobiece i męskie. Podział ten jest kluczowy dla kształtu nierówności wobec płci. Segregacja zawodowa sprawia, że kobiety mają ograniczony dostęp do wyższych stanowisk oraz lepiej płatnych zawodów, przez co uzyskują niższe zarobki i ogólnie zajmują gorsze pozycje na rynku pracy. Segregacja taka prowadzi do upośledzenia kobiet na rynku pracy, ponieważ łatwo im wchodzić tylko do zawodów dających stosunkowo niskie zarobki i małe szanse awansu¹⁰.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 września 1996 r. w sprawie wykazu prac szczególnie uciążliwych lub szkodliwych dla zdrowia kobiet¹¹ zakazuje kobietom wykonywania prac niezgodnych z normami w nim przewidzianymi. Są to m.in. prace związane z wysiłkiem fizycznym, z wymuszoną pozycją ciała, transportem fizycznym oraz w warunkach o podwyższonym poziomie hałasu i drgań, jak również prace pod ziemią, poniżej poziomu gruntu i na wysokości. Ustawodawca ograniczając prawo kobiety do wolnego wyboru pracy traktuje ją jako osobę niezdolną do podejmowania autonomicznych decyzji dotyczących własnego życia. Najprostszym przykładem segregacji płci są liczebne proporcje pracujących mężczyzn i kobiet w sekcjach PKD¹² i grupach zawodowych. Rozkład ilości pracujących kobiet i mężczyzn w sekcjach PKD wskazują, że istnieje koncentracja kobiet w wybranych sekcjach PKD, szczególnie w ochronie zdrowia, edukacji oraz w usługach – pośrednictwo finansowym oraz hotelach i restauracjach, a więc w sekcjach relatywnie gorzej płatnych¹³.

¹⁰ I. Reszke. *Nierówności płci w teoriach. Teoretyczne wyjaśnienia nierówności płci w sferze pracy zawodowej*, Warszawa 1991, s. 15.

¹¹ Rozporządzenie w sprawie wykazu prac wzbronionych kobietom, [Online], dostępne: <http://www.lego.pl/prawo/rozporzadzenie-rady-ministrow-z-dnia-10-wrzesnia-1996-r-w-sprawie-wykazu-prac-wzbronionych-kobietom/>, 20.12.2010.

¹² Polska Klasyfikacja Działalności.

¹³ Wyjątek stanowi pośrednictwo finansowe.

TABELA 1. PRACUJĄCY¹⁴ WEDŁUG PŁCI I WYBRANYCH SEKCJI PKD, STAN NA II KW. 2010

Grupy zawodów	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Udział kobiet w ogólnej licz- bie pracujących
W tys. osób				w %
Pracujący ogółem	15994	8753	7241	45,3
Edukacja	1275	279	995	78,0
Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	925	176	749	81,0
Zakwaterowanie i gastro- nomia	367	116	251	68,4
Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	385	140	246	63,9
Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	513	246	267	52,0
Administracja publiczna i obrona narodowa; Obowiązkowe zabezpiecze- nia społeczne	1029	510	519	50,4
Przetwórstwo przemysłowe	2948	1945	1003	34,0
Budownictwo	1299	1217	82	6,3

Źródło: *Aktywność ekonomiczna ludności Polski II kwartał 2010*, GUS, Warszawa 2010, s. 148, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_pw_aktiw_ekonom_ludnoscii_kw_2010.pdf, 20.12.2010.

¹⁴ Do pracujących zaliczono osoby, które w badanym tygodniu: wykonywały, przez co najmniej 1 godzinę, pracę przynoszącą zarobek lub dochód albo pomagały (bez wynagrodzenia) w prowadzeniu rodzinnego gospodarstwa w rolnictwie lub rodzinnej działalności gospodarczej poza rolnictwem; formalnie miały pracę, ale jej nie wykonywały (np. z powodu choroby, urlopu, przerwy w działalności zakładu, trudnych warunków atmosferycznych); jeżeli przerwa w pracy wynosiła ponad 3 miesiące, dodatkowym kryterium od 2006 r. w przypadku pracowników najemnych (zatrudnieni na podstawie stosunku pracy oraz osoby wykonujące pracę nakładczą) był fakt otrzymywania co najmniej 50% dotychczasowego wynagrodzenia. Do pracujących zaliczono wszystkie osoby w wieku 15 lat i więcej w okresie badanego tygodnia.

TABELA 2. PRACUJĄCY WEDŁUG PŁCI I WYBRANYCH GRUP ZAWODÓW STAN NA II KW. 2010

Grupy zawodów	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Udział kobiet w ogólnej liczbie pracujących
W tys. osób				w %
Pracujący ogółem	15994	8753	7241	45,3
Przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy	1069	686	383	35,9
Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	1864	1026	837	44,9
Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy	2513	2187	326	13,0
Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	1581	1376	205	12,9
Pracownicy przy pracach prostych	1231	562	669	54,4
Specjaliści	2694	928	1766	65,6
Pracownicy biurowi	1144	370	774	67,6
Pracownicy usług osobistych i sprzedawcy	1919	640	1278	66,6

Źródło: *Aktywność ekonomiczna ludności Polski II kwartał 2010*, GUS, Warszawa 2010, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_pw_aktiw_ekonom_ludnosci_IIkq_2010.pdf, s 150, 20.12.2010.

Również rozkłady w grupach zawodów ilustrują dyskryminację kobiet na rynku pracy. Tylko 36% najwyższych stanowisk decyzyjnych i kierowniczych zajmują kobiety. Ta niekorzystna relacja utrzymuje się, pomimo lepszego wykształcenia pracujących kobiet. 73,98%¹⁵ pracujących kobiet posiada wykształcenie średnie lub wyższe. Ten sam wskaźnik dla mężczyzn wynosi 56,29%¹⁶.

¹⁵ Opracowanie własne na podstawie: *Aktywność ekonomiczna ludności Polski II kwartał 2010*, GUS, Warszawa 2010, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_pw_aktiw_ekonom_ludnosci_IIkq_2010.pdf, s. 147, 20.12.2010.

¹⁶ Ibidem.

TABELA 3. PRACUJĄCY WEDŁUG POZIOMU WYKSZTAŁCENIA, STAN NA II KW. 2010

	Wykształcenie osób pracujących					Razem
	Wyższe	Policealne i średnie zawodowe	Średnie ogólnokształcące	Zasadnicze zawodowe	Gimnazjalne, podstawowe i niepełne podstawowe	
	w tys.					
Ogółem	4340	4554	1390	4503	1207	15994
Mężczyźni	1860	2455	612	3089	737	8753
Kobiety	2479	2099	779	1414	470	7241
	w %					
Mężczyźni	21,25	28,05	6,99	35,29	8,42	100
Kobiety	34,24	28,99	10,76	19,53	6,49	100

Źródło: *Aktywność ekonomiczna ludności Polski II kwartał 2010*, GUS, Warszawa 2010, s. 147, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/publ_pw_aktiw_ekonom_ludnosci_iikw_2010.pdf, 20.12.2010.

Dużo niższy udział kobiet na najwyższych stanowiskach decyzyjnych i kierowniczych wskazuje, że problem dyskryminacji kobiet na rynku pracy istnieje i jest istotny. Związane jest to z segregacją wertykalną, problemem „szklanego sufitu”, czyli z niższą możliwością awansowania kobiet.

Różnice w wynagrodzeniach

Ważną kwestią są również różnice w wynagrodzeniach. Przeciętne wynagrodzenie brutto w październiku 2008 r. wynosiło 3232 zł, przy czym przeciętne wynagrodzenie mężczyzn – 3557 zł, a kobiet – 2893 zł. Również na tym polu okazuje się, że kobiety są dyskryminowane. Przeciętne zarobki kobiet są średnio o 20% niższe niż zarobki mężczyzn.

Ta niekorzystna relacja utrzymuje się, pomimo podobnego wykształcenia pracujących.

TABELA 4. MIESIĘCZNE WYNAGRODZENIA BRUTTO PRACOWNIKÓW ZATRUDNIONYCH WEDŁUG PŁCI ORAZ POZIOMU WYKSZTAŁCENIA ZA PAŹDZIERNIK 2008 R.

Wyszczególnienie	Przeciętne wynagrodzenia brutto mężczyzn	Przeciętne wynagrodzenia brutto kobiet	Udział wynagrodzeń kobiet w wynagrodzeniach mężczyzn
	w zł		w %
Wyższe z tytułem co najmniej doktora oraz magistra, lekarza lub równorzędnym	5413,51	3825,87	70,67
Wyższe z tytułem inżyniera, licencjata, dyplomowanego ekonomisty lub równorzędnym	5214,69	3251,49	62,35
Policealne	2933,86	2615,85	89,16
Średnie zawodowe	3301,51	2450,59	74,23
Średnie ogólnokształcące	2851,77	2365,95	82,96
Zasadnicze zawodowe	2804,01	1808,32	64,49
Gimnazjalne	1775,32	1542,03	86,86
Podstawowe i niepełne podstawowe	2600,62	1752,16	67,37

Źródło: *Miesięczne wynagrodzenia brutto pracowników zatrudnionych według płci, sektorów własności, poziomu wykształcenia, wieku, stażu pracy, wielkości zakładów oraz sekcji za październik 2008 r.*, [Online], dostępne: www.stat.gov.pl, 20.12.2010.

Relacje przeciętnych wynagrodzeń kobiet do przeciętnych wynagrodzeń mężczyzn według poziomu wykształcenia są bardziej zróżnicowane od relacji wynagrodzeń przeciętnych. Kobiety z wykształceniem wyższym zarabiały średnio 66,51% płac mężczyzn z takim samym wykształceniem, ze średnim zawodowym – 74,23%, ze średnim ogólnokształcącym – 82,96%, a zasadniczym zawodowym – 64,49%.

Również w sfeminizowanych zawodach wynagrodzenia kobiet są niższe od wynagrodzeń mężczyzn.

TABELA 5. MIESIĘCZNE WYNAGRODZENIA BRUTTO PRACOWNIKÓW ZATRUDNIONYCH WEDŁUG PŁCI ORAZ SEKCJI ZA PAŹDZIERNIK 2008 R.

Wyszczególnienie	Przeciętne wynagrodzenia brutto mężczyzn	Przeciętne wynagrodzenia brutto kobiet	Udział wynagrodzeń kobiet w wynagrodzeniach mężczyzn
	w zł		w %
Edukacja	3520,69	2956,35	83,97
Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	3837,61	2739,61	71,39
Zakwaterowanie i gastronomia	2937,05	2130,32	72,53
Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	6666,52	4312,47	64,69
Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe zabezpieczenia społeczne	4249,28	3575,23	84,14

Źródło: *Miesięczne wynagrodzenia brutto pracowników zatrudnionych według płci, sektorów własności, poziomu wykształcenia, wieku, stażu pracy, wielkości zakładów oraz sekcji za październik 2008 r.*, [On-line], dostępne: www.stat.gov.pl, 20.12.2010.

Według danych za październik 2008 r. w silnie sfeminizowanym sektorze, jakim jest edukacja, średnie zarobki mężczyzn wynosiły 3520,69 zł, a kobiet 2956,35 zł, a więc wynagrodzenia kobiet stanowiły średnio 84% wynagrodzeń mężczyzn.

Niekorzystnie dla kobiet przedstawia się porównanie wynagrodzeń według grup zawodów. W każdej grupie przeciętne wynagrodzenia kobiet są niższe.

TABELA 6. PRZECIĘTNE WYNAGRODZENIA BRUTTO WEDŁUG GRUP ZAWODÓW WYKONYWANYCH ORAZ PŁCI ZA PAŹDZIERNIK 2008 R.

Grupy zawodów	Przeciętne wynagrodzenia brutto mężczyzn	Przeciętne wynagrodzenia brutto kobiet	Udział wynagrodzeń kobiet w wynagrodzeniach mężczyzn
	w zł		w %
Ogółem	3557	2893	81,33
Przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy	8211	5797	70,60
Specjaliści	4796	3569	74,42
Technicy i inny średni personel	3796	3036	79,98
Pracownicy biurowi	2778	2677	96,36
Pracownicy usług osobistych i sprzedawcy	2066	1751	84,75
Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	2093	1749	83,56
Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy	2887	1750	60,62
Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	2841	2185	76,91
Pracownicy przy pracach prostych	2172	1687	77,67

Źródło: *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2010*, [Online], dostępne: www.stat.gov.pl, 20.12.2010.

Długotrwałe bezrobocie wśród kobiet w Polsce

Utrzymywanie się długookresowych różnic w stopach bezrobocia długotrwałego między mężczyznami i kobietami skłania do spojrzenia również na ten przekrój rynku pracy.

Analiza struktury bezrobocia według okresu pozostawania bez pracy w latach 2003-2009 pozwala stwierdzić, że również pod tym względem bezrobocie obciąża w znacznie większym stopniu kobiety niż mężczyzn, a więc również na polu przyjęć do pracy kobiety są dyskryminowane.

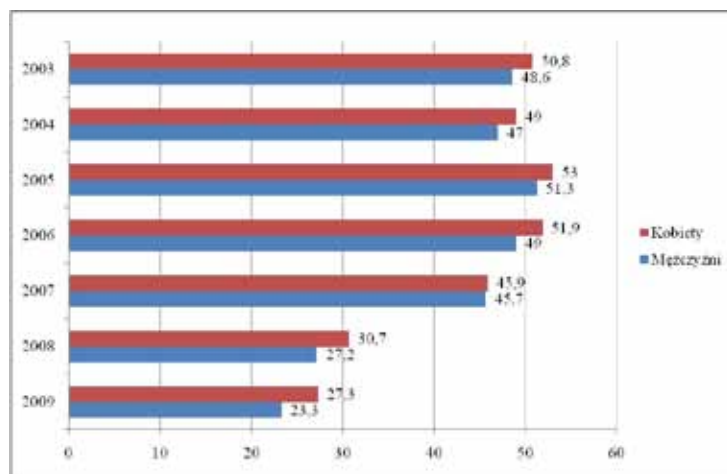
Warto tu zauważyć, iż udział kobiet pozostających bez pracy dłużej niż 12 miesięcy w grupie wszystkich bezrobotnych Polaków z roku na rok maleje, jednakże jest on wyższy od udziału mężczyzn i ich wzajemne odchylenie wzrasta.

TABELA 7. PROCENTOWY UDZIAŁ DŁUGOTRWALE BEZROBOTNYCH W OGÓLNEJ LICZBIE BEZROBOTNYCH W POLSCE WEDŁUG PŁCI W LATACH 2003–2009¹⁷

	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
2009	25,2	23,3	27,3
2008	29,0	27,2	30,7
2007	45,8	45,7	45,9
2006	50,4	49,0	51,9
2005	52,2	51,3	53,0
2004	47,9	47,0	49,0
2003	49,7	48,6	50,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Aktywność ekonomiczna ludności Polski II kwartał 2010*, GUS, Warszawa 2010, s. 71-73, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_pw_aktzyw_ekonom_ludnoscii_kw_2010.pdf, 20.12.2010.

WYKRES 1. PROCENTOWY UDZIAŁ DŁUGOTRWALE BEZROBOTNYCH W OGÓLNEJ LICZBIE BEZROBOTNYCH KOBIET I MĘŻCZYŹN W LATACH 2003–2009

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Aktywność ekonomiczna ludności Polski II kwartał 2010*, GUS, Warszawa 2010, s. 71-73, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_pw_aktzyw_ekonom_ludnoscii_kw_2010.pdf, 20.12.2010.

Procentowy udział kobiet długotrwale bezrobotnych wśród wszystkich aktywnych zawodowo uczestników rynku pracy również z roku na rok maleje, jednakże jest on w badanym okresie wyższy od procentowego udziału mężczyzn.

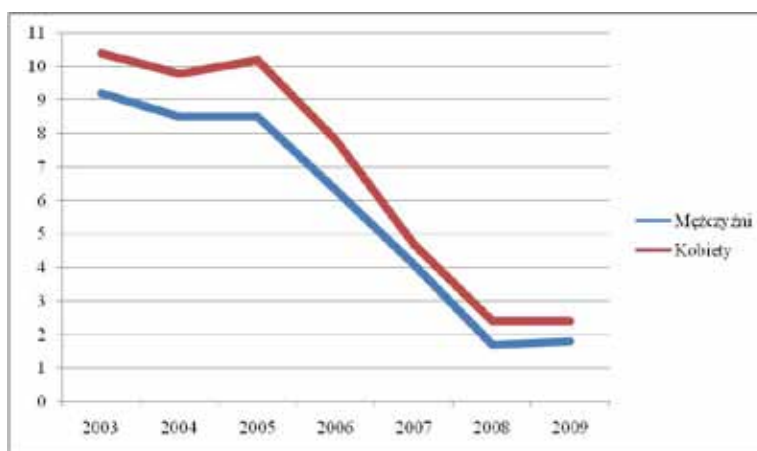
¹⁷ Udział długotrwale bezrobotnych w ogóle bezrobotnych jest to stosunek bezrobotnych poszukujących pracy powyżej 12 miesięcy (13 miesięcy i więcej) w liczbie bezrobotnych ogółem.

TABELA 8. STOPA BEZROBOCIA DŁUGOTRWALEGO¹⁸ W POLSCE WEDŁUG PŁCI W LATACH 2003–2009 (%)

	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
2009	2,1	1,8	2,4
2008	2,2	1,7	2,4
2007	4,4	4,1	4,7
2006	7,0	6,3	7,8
2005	9,3	8,5	10,2
2004	9,1	8,5	9,8
2003	9,8	9,2	10,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Aktywność ekonomiczna ludności Polski II kwartał 2010*, GUS, Warszawa 2010, s. 71-73 [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_pw_aktyw_ekonom_ludnosci_IIkw_2010.pdf, 20.12.2010.

WYKRES 2. STOPA BEZROBOCIA DŁUGOTRWALEGO W POLSCE WEDŁUG PŁCI W LATACH 2003–2009 (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Aktywność ekonomiczna ludności Polski II kwartał 2010*, GUS, Warszawa 2010, s. 71-73, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_pw_aktyw_ekonom_ludnosci_IIkw_2010.pdf, 20.12.2010.

Podsumowanie

Na podstawie powyżej przedstawionej analizy nietrudno dojść do przekonania, iż kobiety są dyskryminowane. Rok 2010 ustanowiono Europejskim Rokiem Walki z Ubó-

¹⁸ Stopa bezrobocia długotrwałego obliczana jest przez GUS na podstawie BAEL jako procentowy udział bezrobotnych poszukujących pracy przez okres powyżej 12 miesięcy (13 miesięcy i więcej) w liczbie aktywnych zawodowo (suma osób pracujących i poszukujących pracy).

stwem i Wykluczeniem Społecznym i dlatego warto zastanowić się nad możliwymi kierunkami działań, które mogłyby pomóc w wyeliminowaniu problemu dyskryminacji ze względu na płeć. Sposobami walki ze zjawiskiem dyskryminacji kobiet na rynku pracy mogą być: dostarczanie lepszej i bardziej wiarygodnej informacji na temat ich faktycznej produktywności oraz walka ze stereotypami. Z pewnością prawne zagwarantowanie równouprawnienia jest konieczne do wprowadzenia zmian, jednak ono samo nie wystarczy. O wiele ważniejsze i trudniejsze jest, aby zmienić podejście społeczeństwa do aktywności zawodowej pań, w szczególności mam tu na myśli stosunek samych zainteresowanych, czyli kobiet.

Literatura:

Dokumenty:

- Konwencja w Sprawie Eliminacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne NZ w Nowym Jorku dnia 18 grudnia 1979 r. (artykuł 1), [Online], dostępne: http://www.opc.uj.edu.pl/poradnik/links/pdf/kon_dysk_kob.pdf, 20.12.2010.
- Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r., [Online], dostępne: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>, 20.12.2010.
- Kodeks pracy, [Online], dostępne: <http://www.praca.info/kodeks-pracy/>, 20.12.2010
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. z dnia 1 maja 2004 r.), [Online], dostępne: <http://www.lego.pl/prawo/ustawa-z-dnia-20-kwietnia-2004-r-o-promocji-zatrudnienia-i-instytucjach-ryнку-pracy//>, 20.12.2010.
- Rozporządzenie w sprawie wykazu prac wzbronionych kobietom, [Online], dostępne: <http://www.lego.pl/prawo/rozporzadzenie-rady-ministrow-z-dnia-10-wrzesnia-1996-r-w-sprawie-wykazu-prac-wzbronionych-kobietom/>, 20.12.2010.
- *Aktywność ekonomiczna ludności Polski II kwartał 2010*, GUS, Warszawa 2010, [Online], dostępne: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_pw_aktyw_ekonom_ludnosci_IIkw_2010.pdf, 20.12.2010.
- *Miesięczne wynagrodzenia brutto pracowników zatrudnionych według płci, sektorów własności, poziomu wykształcenia, wieku, stażu pracy, wielkości zakładów oraz sekcji za październik 2008 r.*, [Online], dostępne: www.stat.gov.pl, 20.12.2010.

Druki zwarte:

- Kupczyk T., *Kobiety w zarządzaniu i czynniki ich sukcesów*, Wrocław 2009.
- Milewski R. (red.), *Podstawy ekonomii*, Warszawa 1998.
- Reszke I., *Nierówności płci w teoriach. Teoretyczne wyjaśnienia nierówności płci w sferze pracy zawodowej*, Warszawa 1991.

DOROTA DOKTÓR

WYŻSZA SZKOŁA INFORMATYKI W ŁODZI,
OŚRODEK ZAMIEJSCOWY W BYDGOSZCZY,
WYDZIAŁ PEDAGOGIKI

Minimum socjalne – teoria a rzeczywistość

Zarys treści: Autorka artykułu stara się przybliżyć podstawowe pojęcia, niezbędne dla właściwego zrozumienia systemu pomocy społecznej w Polsce. Interpretując definicje minimum socjalnego, minimum egzystencji, kryterium dochodowego, progę interwencji socjalnej, ubóstwa i ubóstwa absolutnego, próbuje wyjaśnić korelacje pomiędzy rzeczywistością a przepisami prawa, pomiędzy potrzebami a środkami przewidzianymi do podziału.

Decyzją Parlamentu i Rady Unii Europejskiej (UE) nr 1098/2008/WE z dnia 22 października 2008 r. rok 2010 ustanowiono Europejskim Rokiem Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym. W ten sposób UE chciała m.in. zmobilizować rządy poszczególnych państw unii do podjęcia dyskusji na temat ubóstwa jako problemu społecznego i palącego, wstydliwego dla decydentów, którzy chcą uchodzić za demokratycznych i nowoczesnych polityków.

Od zarania dziejów na każdej szerokości geograficznej i w każdym systemie politycznym są obywatele, którzy właściwie funkcjonują w otaczającej ich rzeczywistości i tacy, którzy sobie z nią nie radzą. O poziomie nowoczesności i solidaryzmu państwa świadczą m.in. mechanizmy wyrównujące dysproporcje pomiędzy najbogatszymi i najbiedniejszymi obywatelami, przeciwdziałające wykluczeniu tych najsłabszych.

W „zdrowym” państwie mechanizmy potrzebne do przeciwdziałania szkodliwemu społecznie zjawisku wykluczenia społecznego zawarte są m.in. w systemie pomocy społecznej. W artykule autorka postara się przyjrzeć jego funkcjonowaniu w Polsce, co ma szczególne znaczenie w tak ważnym dla Unii Europejskiej czasie.

Pomoc społeczna – podstawowe kryteria

*Pomoc społeczna jest instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości¹. W art. 3 Ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej przeczytać możemy, że: *Pomoc**

¹ Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz. U. z 2004 r. nr 64 poz. 593) art. 2.

społeczna wspiera osoby i rodziny w wysiłkach zmierzających do zaspokojenia niezbędnych potrzeb i umożliwia im życie w warunkach odpowiadających godności człowieka². Ale w tym samym artykule, w punkcie 4 ustawodawca zapisał znamienne zdanie, które wpływa na kształtowanie całego systemu pomocy społecznej w Polsce: *Potrzeby osób i rodzin korzystających z pomocy powinny zostać uwzględnione jeżeli odpowiadają celom i mieszczą się w możliwościach pomocy społecznej*³. Z zapisu tego wywnioskować możemy więc, że system musi zostać dostosowany do możliwości, czyli skali wydatkowanych środków, a nie do potrzeb. To z kolei wymusza wprowadzenie „systemowego ogranicznika” w postaci kryterium dochodu, które – zdaniem autorki artykułu – usuwa poza nawias osoby cierpiące z powodu ubóstwa. Pojawia się więc pytanie: dlaczego tak jest? Na to pytanie autorka artykułu postara się udzielić odpowiedzi wyjaśniając pojęcia: minimum socjalnego i egzystencji, kryterium dochodowego, progu interwencji socjalnej i ubóstwa.

Minimum socjalne to kwota, jaką trzeba wydać na zabezpieczenie potrzeb niezbędnych do egzystencji branych pod uwagę przy ustalaniu progu interwencji socjalnej⁴. 30 lipca 2010 r. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych podał informację o wysokości zmodyfikowanego minimum socjalnego, z której to przeczytać możemy, że *minimum socjalne to wzorzec minimalnej konsumpcji dla niezamożnych gospodarstw domowych, opracowany przy wykorzystaniu metody potrzeb podstawowych*⁵. W porównaniu z ostatnimi obliczeniami na grudzień 2009 r. mamy do czynienia z minimalnym wzrostem wartości minimum socjalnego, i tak: *dla osoby samotnie gospodarującej w wieku produkcyjnym wartość ta wyniosła 901,72 zł (było 885,94 zł). Z kolei dla emeryckiego gospodarstwa dwuosobowego minimum wyniosło 1 483,27 zł (było 1 466,30 zł), a dla rodziny z dwojgiem dzieci na utrzymaniu 2 838,05 zł (było 2 821,48 zł)*⁶. Zupełnie niezrozumiałym, z punktu widzenia obywatela wymagającego wsparcia, jest fakt wprowadzania kryterium dochodowego uprawniającego do korzystania ze świadczeń pomocy społecznej w Polsce, w wysokości zupełnie nieadekwatnej do minimum socjalnego. Kryterium dochodowego ustalonego na poziomie **minimum egzystencji**, zwanym również zupełnie zasadnie **minimum biologicznym**, które stanowi dolne kryterium ubóstwa, a nie na postawie minimum socjalnego. Dlaczego wysokość dochodu, poniżej którego obywatele powinni zostać objęci wsparciem społecznym, tak istotnie różni się od *minimum socjalnego*? Zakres i poziom zaspokajania potrzeb, według *minimum egzystencji*, wyznacza granicę, poniżej której występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka. W koszyku świadczeń, na podstawie którego oblicza się *minimum egzystencji* znajdują się jedynie wydatki pozwalające na tzw. przeżycie. Największe znaczenie mają tutaj artykuły żywnościowe

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ L. Deniszczuk, P. Kurowski, M. Styrz, *Progi minimalnej konsumpcji gospodarstw domowych wyznaczone metodą potrzeb podstawowych. Rodzaje, oszacowania i zastosowania w polityce społecznej*, (oprac.) IPiSS, Warszawa 2007.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

i potrzeby mieszkaniowe. Potrzeba utrzymania więzi ze społeczeństwem, tak istotna w *minimum socjalnym*, w tej kategorii nie została uwzględniona. W miejscu tym podkreślić należy, że wysokość *minimum egzystencji* na 2009 r. została wyliczona przez Instytut Pracy i Polityki Społecznej na poziomie 445,33 zł⁷. W związku z tym potrzeby w dziedzinie wypoczynku, transportu i łączności (dojazdy do pracy) czy udziału w kulturze w koszyku *minimum egzystencji* nie istnieją.

Kryterium dochodowe to swoistego rodzaju finansowa zapora wykluczająca z systemu pomocy społecznej wielu obywateli znajdujących się w bardzo trudnej sytuacji materialnej. Wysokość kryterium dochodowego jest zupełnie oderwana od otaczającej nas rzeczywistości. Dochód w wysokości powyżej 477 zł miesięcznie na jedną osobę samotną oraz 351 zł na jedną osobę w rodzinie to przekroczenie kwoty, która umożliwia korzystanie ze świadczeń pomocy społecznej. Oczywiście, zgodnie z zapisami cytowanej powyżej Ustawy o pomocy społecznej, Rada Gminy może w drodze uchwały podnieść kwoty dochodu uprawniającego do korzystania z zasiłków okresowych i celowych⁸. Jest tylko jeden warunek. Musi mieć na to pieniądze. Zgodnie z ustawą kryteria dochodowe podlegają weryfikacji co 3 lata, ale czy tak jest? Niestety nie, ale może byłoby, gdyby zakres badań prognozy interwencji socjalnej dokonywanych przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych nie określał minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego. Jak to możliwe, że do korzystania z pomocy w ramach systemu pomocy społecznej *kryterium dochodu* określono na poziomie 477 i 351 zł, a w rządowym programie *Pomoc państwa w zakresie dożywiania* maksymalny dochód na jedną osobę wynosił 150% kryterium dochodowego, tj. 715,50 zł, zaś w rodzinie na jedną osobę 526,50⁹? Różnice te wynikają z tzw. prognozy interwencji socjalnej (obliczany minimalny zakres wydatków ponoszony w celu zaspokojenia potrzeb niezbędnych do egzystencji osoby lub rodziny)¹⁰.

Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 7 października 2005 r. w sprawie prognozy interwencji socjalnej¹¹ określa przede wszystkim sposób ustalania prognozy interwencji socjalnej, zakres potrzeb niezbędnych do egzystencji, minimalny zakres wydatków, a także okres oraz źródło danych, z jakiego przyjmuje się wysokość cen towarów i usług.

Próg interwencji socjalnej jest ustalany na podstawie badania przeprowadzonego metodą ekspercko-empiryczną z uwzględnieniem zawartości koszyka dóbr i usług, zapewniających zaspokojenie potrzeb egzystencjalnie niezbędnych, a także wysokości cen towarów i usług, dla określonego typu gospodarstwa domowego w wyznaczonym okresie. Próg interwencji socjalnej jest ustalany w oparciu o koszyk dóbr i usług

⁷ Obliczenia Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych na podstawie danych Departamentu Statystyki Społecznej GUS.

⁸ Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz. U. z 2004 r. nr 64 poz. 593) art. 8 ust. 2.

⁹ Źródło: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, [Online], dostępne: www.mpips.gov.pl, 20.12.2010.

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 7 października 2005 r. w sprawie prognozy interwencji socjalnej (Dz. U. z 2005 r. nr 211 poz. 1762).

¹¹ Ibidem.

opracowany na podstawie minimalnych norm spożycia, minimalnych okresów użytkowania dóbr oraz minimalnego zakresu korzystania z usług. Wyrażone są one wartościami cen rynkowych w przyjętym okresie badawczym, a następnie korygowane o rzeczywiste zachowania konsumpcyjne wybranych typów gospodarstw domowych o niskich dochodach. Zakres potrzeb niezbędnych do egzystencji, uwzględnianych przy ustalaniu progu interwencji socjalnej obejmuje wydatki na: żywność, mieszkanie, odzież i obuwie, edukację, ochronę zdrowia i higienę, transport i łączność, kulturę, sport i wypoczynek.

W rozporządzeniu¹² zapisano, iż do badań progu interwencji socjalnej wykorzystuje się dane pochodzące z badań budżetów gospodarstw domowych i z innych badań warunków życia ludności oraz notowań cen, prowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny. Istotne są również standardy oraz normy w zakresie żywienia, mieszkalnictwa, zdrowia i edukacji, opracowywane przez wyspecjalizowane instytucje naukowe i właściwe ministerstwa, w szczególności przez Instytut Żywności i Żywienia, Instytut Rozwoju Miast, urząd obsługujący ministra właściwego do spraw kultury fizycznej i sportu, ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania oraz ministra właściwego do spraw szkolnictwa wyższego.

W miejscu tym należy postawić następujące pytanie. Dlaczego w przypadku progu interwencji socjalnych pojawiło się tyle interpelacji poselskich, podkreślających potrzebę jego weryfikacji i zmian metodologicznych w obliczaniu jego wysokości? Są to postulaty, które w zawołowanej formie zawierają prośbę o urealnienie wysokości dochodu, który pozwoliłby na ubieganie się o pomoc tym jednostkom i rodzinom, które mimo przekroczenia kryterium dochodowego żyją w skrajnym ubóstwie.

Bardzo trudnym do zdefiniowania terminem jest **ubóstwo**. Według Ustawy o pomocy społecznej ubogim jest ten, który nie przekracza dochodu w wysokości 477 zł w gospodarstwie jednoosobowym i 351 zł na osobę w wieloosobowych. Ustawa nie mówi o skrajnym ubóstwie zwanym również ubóstwem absolutnym, czyli wegetowaniem poniżej minimum egzystencji (2009 r. – dla gospodarstwa jednoosobowego 445,33 zł), a kryterium dochodowym w wysokości 477 zł, bardzo zbliżonym do minimum egzystencji. To znaczy, że do korzystania ze świadczeń pomocowych uprawnione są w Polsce osoby żyjące za kwotę tylko o niespełna 32 zł większą od minimum egzystencji. Czy te 32 zł to kwota pozwalająca na np. uczestnictwo w życiu społecznym czy kulturalnym? Odpowiedź jest oczywista i niestety w niekorzystnym świetle przedstawiająca system pomocy społecznej w Polsce.

W Ustawie o pomocy społecznej nie ma wzmianki o ubóstwie absolutnym, a przecież wysokość dochodu uprawniającego do korzystania ze świadczeń oscyluje już od 1 października 2006 r. na granicy poziomu, poniżej którego mówi się o ubóstwie skrajnym.

Ubóstwo absolutne to pojęcie dla polityków wstydlive, jednak stosowane na całym świecie, również w klasyfikacjach i badaniach międzynarodowych. Według definicji Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), skrajnie ubogim jest ten, kto może wydać na swoje utrzymanie mniej niż równowartość jednego dolara dziennie (w Polsce

¹² Ibidem.

2,5). Takich osób jest na świecie około 2 mld, czyli ponad 1/3 ludzkości. W większości są to mieszkańcy Afryki i Azji Południowej a nie Europy¹³. Ubogim jest więc ten, kto żyje poniżej minimum socjalnego, zaś minimum socjalne to nie tylko próg godności człowieka, to także próg życia w społeczeństwie, to czasami próg człowieczeństwa.

Podsumowanie

Podane przez autorkę artykułu definicje i kwoty wyraźnie wskazują, jak instrumentalnie w Polsce traktuje się system wsparcia społecznego. Pomoc społeczna będąca elementem polityki społecznej państwa nie przeciwdziała ubóstwu i wykluczeniu społecznemu. Kryterium dochodu uprawniającego do korzystania ze świadczeń pomocowych w wysokości niezmienionej od 2006 r. powoduje wzrost liczby ludzi ubogich, którzy pomimo ubóstwa nie mogą korzystać ze świadczeń pomocy społecznej. Wzrastają kwoty dotyczące minimum egzystencji, minimum socjalnego, płacy minimalnej, a w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 29 lipca 2009 r. w sprawie zweryfikowanych kryteriów dochodowych oraz kwot pieniężnych z pomocy społecznej pozostawia się wysokości ustalone w dniu 24 lipca 2006 r. Czy to znaczy, że od 2006 r. nie wzrosły koszty utrzymania? Odpowiedź nasuwa się sama, tak samo jak wniosek, że w Polsce zaobserwować możemy rezygnację z solidaryzmu społecznego, co nie tylko w Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym jest szczególnie niepokojące.

Literatura:

Najważniejsze dokumenty:

- Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz. U. z 2004 r. nr 64 poz. 593).
- Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 7 października 2005 r. w sprawie progu interwencji socjalnej (Dz. U. z 2005 r. nr 211 poz. 1762).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 lipca 2009 roku w sprawie zweryfikowanych kryteriów dochodowych oraz kwot pieniężnych z pomocy społecznej (Dz. U. z 2009 r. nr 127 poz. 1055).
- Deniszczuk L., Kurowski P., Styrz M., *Progi minimalnej konsumpcji gospodarstw domowych wyznaczone metodą potrzeb podstawowych. Rodzaje, oszacowania i zastosowania w polityce społecznej*, (oprac.) IPiSS, Warszawa 2007.

Druki zwarte:

- Obliczenia Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych na podstawie danych Departamentu Statystyki Społecznej GUS.

¹³ ONZ – lista celów milenijnych – 2015, [Online], dostępne, www.unic.un.org.pl, 03.02.2011.

KRZYSZTOF WASILEWSKI

INSTYTUT HISTORII, UNIWERSYTET ZIELONOGÓRSKI
PUNKT INFORMACYJNY KOMISJI EUROPEJSKIEJ EUROPE DIRECT
– GORZÓW WIELKOPOLSKI
WOJEWÓDZKA I MIEJSKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
W GORZOWIE WIELKOPOLSKIM

Sport jako narzędzie do minimalizowania skutków wykluczenia społecznego

Zarys treści: Parlament Europejski i Rada Unii Europejskiej uznały rok 2010 Europejskim Rokiem Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym. Nie ulega wątpliwości, iż decyzja ta podyktowana była trudną sytuacją ekonomiczną, w której pod koniec ostatniej dekady XXI w. znalazła się większość państw członkowskich Unii Europejskiej. Nawet w państwach powszechnie uważanych za bogate coraz większa liczba obywateli boryka się z utratą pracy lub też niemożliwością utrzymania dotychczasowego poziomu życia. Jak zapisano w strategicznym dokumencie ramowym, *międzynarodowy kryzys gospodarczy i finansowy (...) może mieć dalekosiężne konsekwencje dla wzrostu i zatrudnienia w UE, które w naszych społeczeństwach przypuszczalnie w największym stopniu odczują osoby najsłabsze społecznie*¹. Ważną rolę w minimalizowaniu wykluczenia społecznego odgrywa sport, którego uniwersalne zasady sprzyjają procesom integracyjnym w zróżnicowanych pod względem etnicznym, religijnym czy majątkowym zbiorowościach.

Definicja wykluczenia społecznego i sportu

Do tej pory termin „wykluczenie społeczne” nie doczekał się jednej definicji, zarówno na szczeblu państw narodowych, jak i Unii Europejskiej. Jak bowiem przewrotnie zauważył John Pierson, brytyjski pracownik socjalny i autor wielu publikacji na ten temat, *pojęcie wykluczenia społecznego jest pojęciem mglistym, lecz lubianym przez rząd, gdyż trywializuje rzeczywistość ubóstwa i zwalnia rząd z wszelkiej odpowiedzialności*². Chociaż trudno J. Piersonowi odmówić pewnych racji, to jednak jego definicja może posłużyć jedynie jako wprowadzenie do dalszych rozważań. Te zaś należy rozpocząć od socjologicznego spojrzenia na interesujący nas problem. Cytując Grahama Crowa z Uniwersytetu w Southampton, wykluczenie społeczne nierozzerwalnie związane jest

¹ *Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym. Strategiczny dokument ramowy*, Bruksela 2008, s. 4.

² J. Pierson, *Tackling Social Exclusion*, Routledge 2004, s. 2.

z poczuciem solidarności lub jej brakiem w obrębie danej społeczności³. Jego zdaniem, podstawowe więzi społeczne wykształcane są w rodzinie, a następnie w zmodyfikowanej formie tworzą podstawę życia w szerszej grupie. Im są one silniejsze, tym większe poczucie jedności tworzących daną społeczność osób.

W definiowaniu terminu „wykluczenie społeczne” ważną rolę odgrywają także tradycja i religia. W przypadku tej pierwszej za przykład może posłużyć system kastowy w Indiach, który praktycznie uniemożliwia jakikolwiek awans społeczny dla gorzej urodzonych⁴. Z kolei w odniesieniu do religii doskonały przykład daje społeczeństwo polskie, które w ponad 95% deklaruje katolicyzm⁵. W konsekwencji za „swojego” uznaje się nie tyle osobę urodzoną na terytorium Polski czy też mającą polskich rodziców, co przede wszystkim przyznającą się do wiary katolickiej⁶. Jednak problem specjalnych więzi między członkami jednej grupy społecznej nie sprowadza się jedynie do tradycyjnych społeczeństw, takich jak wymienione powyżej. Dla laickiej Francji czynnikiem integrującym będzie system zasad tworzących republikę. Z kolei w Zjednoczonym Królestwie czy Hiszpanii podobną rolę odgrywa (lub odgrywała) monarchia, wokół której jednoczą się poszczególne prowincje królestwa.

Zgodnie z definicją przyjętą w Narodowej Strategii Integracji Społecznej dla Polski, wykluczenie społeczne to *brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla ubogich*⁷. Z racji tego, iż w okresie Polski Ludowej (1945-1989) funkcjonował tzw. podział klasowy, a oficjalna propaganda głosiła równość wszystkich, problem wykluczenia społecznego pojawił się w krajowej debacie tak naprawdę dopiero w okresie naszych starań o członkostwo w Unii Europejskiej. Państwa o dłuższej historii badań nad tym zagadnieniem, jak np. Francja, wprowadziły termin wykluczenia społecznego w użycie już na początku lat 70. XX w. Impulsem do podjęcia tego tematu był gwałtowny wzrost emigracji, spowodowany *boomem* gospodarczym w Zachodniej Europie. Problemem była nie tyle liczba obcokrajowców, co ich odmienność kulturowa i etniczna. Rządzący spodziewali się, iż wzorem Stanów Zjednoczonych uda się stworzyć pewnego rodzaju wspólnotę wartości, łączącą rdzennych mieszkańców oraz emigrantów i ich potomków. Stało się jednak inaczej. Zwłaszcza pierwsze lata XXI w. pokazały, jak bardzo zawiodła polityka asymilacyjna prowadzona przez państwa zachodnioeuropejskie. Miast integracji, nastąpił proces wyobcowania emigrantów, czego przykładem są getta narodowościowe funkcjonujące w większości miast tzw. starej unii. Koniecznym więc stało się wypracowanie nowych mechanizmów

³ *Social Networks and Social Exclusions. Sociological and Policy Perspectives*, (red.) Ch. Phillipson, G. Allan, D. Morgan, Burlington 2004, s. 35.

⁴ Por. E. Singh, *Caste System in India: A Historical Perspective*, New Delhi 2005, s. 57-98.

⁵ Według badań CBOS z 2006 r. aż 96% Polaków przyznawało się do wiary katolickiej, a aż 77% uznało religię za ważny czynnik ich życia. CBOS, *Znaczenie religii w życiu Polaków*, Warszawa, maj 2006, s. 1.

⁶ Dobrze wyraził to swego czasu znany prawnik polityk Henryk Goryszewski, mówiąc, iż „nie ważne, czy w Polsce będzie kapitalizm, nie jest ważne, czy w Polsce będzie wolność słowa, nie jest ważne, czy w Polsce będzie dobrobyt. Najważniejsze, by Polska była katolicka”. Cytat za: M. Suboć, *Dwie twarze H. Goryszewskiego*, „Rzeczpospolita” z dnia 22.02.1999, nr 1628, s. XI.

⁷ Narodowa strategia integracji społecznej dla Polski, Warszawa 2003.

przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu emigrantów i uchodźców. Jak się okazało, ważną rolę w integracji obcokrajowców, ale również innych grup zagrożonych wykluczeniem (np. osoby niepełnosprawne, w podeszłym wieku, żyjące w ubóstwie itp.) odgrywa sport.

Sport jako zagadnienie społeczne towarzyszy polityce wspólnotowej od wczesnych lat 80. XX w⁸. Mimo to wciąż brakuje jednorodnej definicji sportu, która z pewnością ułatwiłaby koordynację działań poszczególnych instytucji Unii Europejskiej. Według Rady Europy sport to *wszelkie formy aktywności fizycznej, które przez uczestnictwo do-razne lub zorganizowane wpływają na wypracowanie lub poprawienie kondycji fizycznej i psychicznej, rozwój stosunków społecznych lub osiągnięcie wyników sportowych na wszelkich poziomach*⁹. Taka definicja funkcjonuje w większości państw europejskich, w tym w Polsce¹⁰. Zdaniem prof. Richarda Parrisha, autora *Sports law and policy in the European Union*¹¹, sport charakteryzuje się m.in.: aktywnością fizyczną, ustalonymi regułami i organizowanymi turniejami, dostępnością uprawiania dla większości społeczeństwa¹². Z kolei w wydanej w 2010 r. Białej księdze na temat sportu można przeczytać, iż sport *przyciąga obywateli europejskich, z których większość regularnie go uprawia. Sport pobudza istotne wartości, takie jak duch solidarności, tolerancję oraz ducha fair play, przyczyniając się do indywidualnego rozwoju i samorealizacji. Propaguje aktywny udział obywateli europejskich w życiu społecznym i przez to pomaga rozwijać aktywną postawę obywatelską*¹³. Jak więc wynika z powyższego, społeczne aspekty sportu (kultury fizycznej) zostały zauważone nie tylko przez Unię Europejską, ale też przez inne organizacje, jak np. Rada Europy, które promują integrację i tolerancję¹⁴.

Wykorzystanie sportu w walce z wykluczeniem społecznym na przykładzie województwa lubuskiego

Uchwalona w czerwcu 2010 r. Ustawa o sporcie większość zadań o charakterze sportowym przekazuje samorządom¹⁵. Cytując Włodzimierza Jastrzębskiego, eksperta od zarządzania kulturą fizyczną: *Państwo nie wycofało się jedynie z utrzymywania szkolenia zawodników wyczynowych o najwyższej klasie sportowej, z budownictwa*

⁸ *The European Community and Sport*, „European File” 1992, nr 2, s. 5-6.

⁹ Definicja sportu w Ustawie o sporcie z dnia 25 czerwca 2010 r. jest literalnym tłumaczeniem definicji Rady Europy.

¹⁰ Współczesne polskie ustawodawstwo marginalizuje pojęcie „kultury fizycznej”, które jest zastępowane przez „sport”, często przymiotnikiem „masowy”.

¹¹ R. Parrish, *Sports law and policy in the European Union*, Manchester 2003.

¹² *Is chess really a sport?*, [Online], dostępne: <http://www.euractiv.com/en/sports/chess-really-sport/article-132002>, 25.09.2010.

¹³ Komisja Europejska, Biała księga na temat sportu, Bruksela, lipiec 2007, s. 6.

¹⁴ Nie można jednak zapominać i o niektórych aspektach sportu, które w niektórych przypadkach można uznać za negatywne. Por. Pindera J., *Godność nie ma ceny*, „Rzeczpospolita” z dnia 31.12.1999, nr 1893, s. XI.

¹⁵ Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie.

*sportowego oraz utrzymywania wyższych uczelni wychowania fizycznego*¹⁶. O ile więc takie rozwiązanie można uznać za słuszne w kontekście ogólnoeuropejskiego trendu regionalizacji¹⁷, o tyle notoryczne niedofinansowanie samorządów utrudnia lub wręcz uniemożliwia realizację wielu powierzonych im obowiązków. Zgodnie z art. 27 wspomnianej ustawy, *tworzenie warunków, w tym organizacyjnych, sprzyjających rozwojowi sportu stanowi zadanie własne jednostek samorządu terytorialnego*¹⁸. Następny artykuł precyzuje zasady finansowania sportu przez samorządy, wśród których wymienia m.in. realizację programów szkolenia sportowego, zakup sprzętu sportowego, pokrycie kosztów organizowania zawodów sportowych, finansowanie stypendiów sportowych i wynagrodzenia kadry szkoleniowej¹⁹. Ustawa o sporcie stwarza ponadto możliwość tworzenia przez samorządy rady sportu jako ciała opiniodawczych w kwestii strategii rozwoju gmin, powiatów i województw w zakresie kultury fizycznej, projektu budżetu dotyczącego kultury fizycznej, programów rozwoju bazy sportowej itp.²⁰.

Decyzją zarządu województwa lubuskiego w 2010 r. na kulturę i sport przekazano 21,6 mln zł. Oznaczało to niemalże dwukrotny wzrost w porównaniu z rokiem wcześniejszym²¹. Środki przeznaczone na sport stanowiły ponad 5% ogólnych wydatków budżetowych, co w skali krajowej stanowiło pozytywny ewenement²². Co jednak najważniejsze, to fakt, iż większość wymienionej sumy – zgodnie z założeniami zarządu – miała zostać rozdysponowana na projekty związane ze sportem masowym. Ponadto należy wziąć pod uwagę znaczną ilość projektów związanych ze sportem w województwie lubuskim, realizowanych z innych środków, w tym z dotacji europejskich. Szczególne znaczenie ma tutaj Program Operacyjny Kapitał Ludzki, dzięki któremu szkoły oraz inne placówki edukacyjne mają możliwość rozszerzenia oferty edukacyjnej w ramach wychowania fizycznego²³. Ponadto osoby w podeszłym wieku mogą skorzystać z bogatej oferty programu Grundtvig, który w województwie lubuskim jest realizowany m.in. przez Uniwersytety Trzeciego Wieku²⁴. Ten ostatni program pełni ważną rolę w „przywracaniu społeczeństwu” starszych osób, które tworzą jedną

¹⁶ W. Jastrzębski, *Zarządzanie kulturą fizyczną w Polsce w latach 1918-2009. Zarys problematyki*, [w:] *Wspomaganie rozwoju i edukacji człowieka poprzez turystykę, sport i rekreację*, (red.) R. Muszkieta, M. Napierała, A. Skaliy, W. Żukow, Bydgoszcz 2009, s. 180.

¹⁷ I. Pietrzyk, *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, Warszawa 2000, s. 153-195.

¹⁸ Art. 27 Ustawy o sporcie...

¹⁹ Art. 28 Ustawy o sporcie...

²⁰ Art. 30 Ustawy o sporcie...

²¹ Źródło: PAP, Projekt budżetu Lubuskiego na 2010 r. – 403,2, mln zł wydatków, depesza z 26 listopada 2009 r.

²² W budżecie na rok 2010 przyjętym przez rząd Donalda Tuska na sport przeznaczono ok. 2,5 mld zł, co stanowiło znaczny wzrost w porównaniu z latami wcześniejszymi. Niemniej znaczna część tej kwoty miała być przeznaczona na działania związane z przygotowaniem Polski do Euro 2012, a więc ze sportem profesjonalnym. Por. PAP, Rekordowe wydatki na sport, depesza z 4 marca 2010 r.

²³ Przykładem wykorzystania Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki do działań związanych ze sportem są liczne szkolenia i projekty realizowane przez Lubuską Federację Sportu.

²⁴ Por. *Osoby starsze motorem rozwoju*, „Biuletyn Zdrowie-UE” 2010, nr 55, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/health-eu/newsletter/55/newsletter_pl.htm, 25.09.2010.

z grup najbardziej zagrożonych wykluczeniem społecznym.

W pierwszej połowie 2010 r. w województwie lubuskim wybudowano cztery boiska sportowe – „orliki”. Ponadto zaangażowano środki na kolejne osiemnaście tego typu kompleksów²⁵. Zgodnie z obowiązującą ustawą jedna trzecia nakładów na powyższe inwestycje pochodzi z budżetu Urzędu Marszałkowskiego. Należy tutaj podkreślić, iż „orliki”, chociaż w powszechnej świadomości funkcjonują jako tylko boiska piłkarskie, spełniają wielorakie funkcje. Jak przyznała Wiceprezydent Gorzowa Wielkopolskiego jednej z dwóch stolic województwa lubuskiego: *Ministerstwo sportu wymaga, żeby tego typu obiekty były wielofunkcyjne. Te boiska przeznaczone są do różnych gier zespołowych, ale nie tylko – z powodzeniem grać można na nich w tenisa ziemnego*²⁶. Dzięki temu młodzież ma możliwość aktywnego spędzania czasu w najbliższej okolicy. Co więcej, ze względu na to, iż większość „orlików” lokalizowana jest przy szkołach, nowego wymiaru nabierają także zajęcia z wychowania fizycznego. Upowszechnianie sportu masowego poprzez udostępnienie boisk od rana do późnych godzin wieczornych²⁷ odgrywa istotną rolę w walce z wykluczeniem społecznym. *Wszyscy obywatele Unii Europejskiej powinni mieć dostęp do sportu* – głosi Komisja Europejska²⁸. Budowa „orlików” wychodzi naprzeciw temu postulatowi, co jest widoczne także w województwie lubuskim.

Sztandarową imprezą sportową w województwie lubuskim w 2010 r. była Ogólnopolska Olimpiada Młodzieży w sportach letnich. Igrzyska, zorganizowane już po raz szesnasty, ponownie stały się okazją do rywalizacji młodych sportowców z poszczególnych regionów państwa w takich dyscyplinach, jak: piłka nożna, kajakarstwo, pływanie, rugby czy tenis ziemny²⁹. Organizatorzy przykładali dużą wagę nie tylko do sprawnego przeprowadzenia zawodów, lecz także do rozwijania w młodych zawodnikach poczucia wzajemnej odpowiedzialności, solidarności i tolerancji. Ekipy składające się z przedstawicieli szesnastu województw miały szansę poznać zwyczaje i kulturę kolegów i koleżanek z innych regionów Polski³⁰. Dzięki temu przełamano wiele barier psychologicznych oraz stereotypów, funkcjonujących w różnych zakątkach Polski³¹. Nie bez znaczenia był także fakt, iż województwo lubuskie musiało wystawić jedną drużynę, składającą się z przedstawicieli południowej i północnej części regionu. Dotychczas sport (profesjonalny), zwłaszcza zaś żużel, dzielił obie stolice – Gorzów Wielkopolski i Zieloną Górę – co nierzadko prowadziło do głosów kwestio-

²⁵ *Rzepiński orlik otwarty*, [Online], dostępne: www.lubuskie.pl, 23.09.2010.

²⁶ Cytat za: M. Cichoń, *W końcu wzięli się za Orliki!*, [Online], dostępne: www.gorzow24.pl, 26.09.2010.

²⁷ Jednym z wymogów Ministerstwa Sportu jest, aby boiska posiadały sztuczne oświetlenie.

²⁸ *Social inclusion, integration and equal opportunities*, [Online], dostępne: www.ec.europa.eu/sport, 10.09.2010.

²⁹ *Zespół do spraw organizacji zawodów*, [Online], dostępne: www.oom.zgora.pl, 26.09.2010.

³⁰ Szyły, rg, af, *Ogólnopolska Olimpiada Młodzieży: Tysiące młodych sportowców walczy w Lubuskiem*, „Gazeta Lubuska” z dnia 25.07.2010, [Online], dostępne: <http://www.gazetalubuska.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20100725/SPORT/6674150>, 20.09.2010.

³¹ Szerzej na temat stereotypów patrz: *Polskie stereotypy i uprzedzenia*, (red.) J. Jarco, G. Dolińska, Wrocław 2002, passim.

nujących zasadność istnienia województwa lubuskiego³². Natomiast walcząc o dobry wynik całego regionu, młodzież w naturalny sposób wyzywała się wzajemnej nieufności i wrogości na rzecz współpracy.

W pierwszej połowie 2010 r. w województwie lubuskim przeprowadzono ponadto szereg mniejszych imprez o charakterze sportowym. Wśród nich warto wymienić XVII Międzynarodowy Festiwal Tańca, który odbył się w dniach 25-30 czerwca. Jednym ze współorganizatorów imprezy był Lubuski Punkt Informacyjny EUROPE DIRECT – Gorzów Wielkopolski, działający w ramach Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego. O główną nagrodę rywalizowało siedemnaście zespołów m.in. z Polski, Niemiec, Ukrainy, Turcji i Grecji³³. Należy tutaj podkreślić, iż dzieci i młodzież z powyższych państw spędzały ze sobą także czas wolny, co pozwoliło na wytworzenie poczucia pewnej wspólnoty, niezależnie od narodowości czy języka. Za symbol udanego procesu integracyjnego może posłużyć gala finałowa festiwalu, podczas której wspólne przedstawienie dały zespoły taneczne z Cypru Północnego i Grecji³⁴. Należy pamiętać, iż oba państwa nie utrzymują ze sobą stosunków politycznych, a status międzynarodowy Cypru Północnego często staje się zarzewiem konfliktów na linii Ateny – Ankara³⁵. Trudno więc o lepszy przykład, kiedy sport wpływa na zmniejszenie napięć międzynarodowych, także na szczeblu lokalnym.

Podsumowanie

Już starożytni Grecy doceniali społeczne aspekty sportu i kultury fizycznej. Na czas igrzysk ogłaszano zawieszenie broni, bezwzględnie respektowane przez wszystkie strony³⁶. Natomiast same zmagania olimpijczyków oprócz walorów rozrywkowych, dostarczały także wielu okazji do wspólnego przeżywania święta przez mieszkańców różnych polis. Podobnie w czasach nam współczesnych sport pełni ważną rolę w integrowaniu członków danej zbiorowości, a w konsekwencji przeciwdziała skutkom wykluczenia społecznego.

Wychodząc naprzeciw powyższym funkcjom sportu, wiele instytucji i organizacji odpowiedzialnych za realizację zadań związanych z Rokiem Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym uwzględniło w swoim harmonogramie imprezy o charakterze sportowym. Także w Polsce rok 2010 obfitował w wydarzenia o charakte-

³² Por. J. Wierchowicz, *Żaden inny region się nie poddaje*, „Gazeta Lubuska” z dnia 22.01.2003, [Online], dostępne: <http://www.gazetalubuska.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20030122/PRAWYBORY/301240006,12.09.2010>.

³³ *Międzynarodowy Festiwal Tańca*, [Online], dostępne: www.festiwal.gorzow.pl, 20.09.2010.

³⁴ K. Wasilewski, *XVII Międzynarodowy Festiwal Tańca w Gorzowie Wlkp.*, [Online], dostępne: www.lubuskie.pl, 25.08.2010.

³⁵ Por. M. Kuczyński, *Krwawiąca Europa. Konflikty zbrojne i punkty zapalne w latach 1990-2000. Tło historyczne i stan obecny*, Warszawa 2001; J. Safuta, *Razem, ale osobno*, „Polityka” 2002, nr 45; W. Pawłowski, *Kwadratura Cypru*, „Polityka” 2005, nr 1.

³⁶ Por. R. Falewicz, *Historia igrzysk olimpijskich*, Swarzędz 2004, passim.

rze sportowym, po części związane z przygotowaniem do mistrzostw Europy w piłce nożnej w 2012 r. Warto jednak podkreślić przesunięcie akcentów z finansowania sportu profesjonalnego na rzecz sportu masowego, dostępnego dla wszystkich chętnych. Za przykład może posłużyć program „Orlik”³⁷. Powstały na fali zainteresowania społeczeństwa piłką nożną, wpłynął on nie tylko na rozbudowę infrastruktury piłkarskiej, lecz także przyczynił się do ogólnej mody na sport³⁸. W świetle ostatnich badań, według których jedynie nieznaczna część społeczeństw Unii Europejskiej uprawia sport regularnie, budowa kolejnych „orlików” jest nie bez znaczenia³⁹.

Jak pokazano powyżej, walka z wykluczeniem społecznym poprzez sport jest najefektywniejsza na szczeblu lokalnym. Zaprezentowane przykłady imprez zorganizowanych w 2010 r. w województwie lubuskim wskazują, iż sport, szczególnie zaś sport masowy, może pozytywnie wpływać na wzmocnienie więzów społecznych oraz przeciwdziałać negatywnym skutkom postępu cywilizacyjnego⁴⁰. Pamiętać też należy o licznych – także w omawianym regionie – działaniach mających za zadanie integrację niepełnosprawnych z resztą społeczeństwa. Funkcjonowanie klubów sportowych, jak np. lubuski oddział Klubu Sportowego Niepełnosprawnych „Start”, przyczynia się do nowego spojrzenia na problemy, ale i sukcesy tych osób⁴¹. Ponadto coraz częstszy aktywny udział w imprezach sportowych osób starszych pozwala sądzić, iż również ta grupa ma szansę „powrócić do społeczeństwa” dzięki kulturze fizycznej.

Unia Europejska zdaje sobie sprawę z pozytywów płynących z popularyzacji sportu masowego. Świadczy o tym decyzja o ogłoszeniu roku 2004 Rokiem Edukacji poprzez Sport⁴². Nie trzeba nikogo przekonywać o emocjach związanych z przeżywaniem spektaklu sportowego lub uczestniczenia w nim. Zwłaszcza w Europie, gdzie narodziła się idea igrzysk olimpijskich i skąd pochodzi większość współczesnych dyscyplin sportowych. Prawidłowa polityka względem kultury fizycznej – tak na szczeblu państw narodowych, jak i całej Unii Europejskiej – może przyczynić się do stopniowego zmniejszenia grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Rządzący winni o tym pamiętać nie tylko w Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym.

³⁷ W wyniku realizacji trzech edycji (2008-2010) programu Ministerstwa Sportu pt. „Moje Boisko – Orlik 2012” do końca września 2010 r. wybudowano w całym kraju 1 300 boisk – „orlików”. Źródło: Ministerstwo Sportu i Turystyki, [Online], dostępne: www.orlik2012.pl, 25.08.2010.

³⁸ P. Wilkowicz, *Przez Londyn do Londynu*, „Rzeczpospolita” z dnia 14.12.2008, nr 8184, s. 27.

³⁹ Według badań Eurobarometru z początku 2010 r.: „40% obywateli UE uprawia sport przynajmniej raz w tygodniu, a 65% podejmuje jakąś formę aktywności fizycznej. 25% Europejczyków jednak prawie zupełnie nie zażywa ruchu, jak wynika ze specjalnego badania Eurobarometru na temat sportu i aktywności fizycznej, opublikowanego dziś przez Komisję Europejską”. Źródło: PAP, Badanie Eurobarometru ujawniło duże różnice w podejściu do sportu i aktywności fizycznej, depesza z 29 marca 2010 r.

⁴⁰ Por. K. Arciszewska, D. Ciepłińska, J. Piotrowicz, M. Szynewska, *Aktywność fizyczna słabą stroną Polaków*, [w:] (red.) R. Muszkieta, W. Żukow, M. Napierała, M. Barczak, *Społeczne i ekonomiczne aspekty turystyki i rekreacji*, Poznań-Bydgoszcz 2009, s. 105.

⁴¹ K. Wasilewski, *Po konferencji „Niepełnosprawni – pełnoprawnymi członkami społeczeństwa”*, [Online], dostępne: www.lubuskie.pl, 30.08.2010.

⁴² Por. Komitet Regionów, *Opinia do propozycji Parlamentu Europejskiego i Komisji Europy o ogłoszeniu roku 2004 Europejskim Rokiem Edukacji poprzez Sport*, Bruksela, maj 2002.

Literatura:

Najważniejsze dokumenty:

- Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym. Strategiczny dokument ramowy, Bruksela 2008.
- Komisja Europejska, Biała księga na temat sportu, Bruksela, lipiec 2007.
- Komitet Regionów, Opinia do propozycji Parlamentu Europejskiego i Komisji Europy o ogłoszeniu roku 2004 Europejskim Rokiem Edukacji poprzez Sport, Bruksela, maj 2002.
- Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, Warszawa 2003.
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie.

Druki zwarte:

- Parrish R., *Sports law and policy in the European Union*, Manchester 2003.
- *Polskie stereotypy i uprzedzenia*, (red.) J. Jarco, G. Dolińska, Wrocław 2002.
- *Social Networks and Social Exclusions. Sociological and Policy Perspectives*, (red.) Ch. Phillipson, G. Allan, D. Morgan, Burlington 2004.
- *Wspomaganie rozwoju i edukacji człowieka poprzez turystykę, sport i rekreację*, (red.) R. Muszkieta, M. Napierała, A. Skaliy, W. Żukow, Bydgoszcz 2009.

Najważniejsze artykuły:

- Pindera J., *Godność nie ma ceny*, „Rzeczpospolita”, 31.12.1999, nr 1893.
- *The European Community and Sport*, „European File” 1992, nr 2.
- Wilkowicz P., *Przez Londyn do Londynu*, „Rzeczpospolita”, 14.12.2008, nr 8184.

RAFAŁ WILLA

WYDZIAŁ POLITOLOGII I STUDIÓW MIĘDZYKRAJOWYCH,
UNIwersytet MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU

Dziesiąty Europejski Fundusz Rozwoju jako jeden z instrumentów pomocowych Unii Europejskiej skierowanych do państw trzecich

Zarys treści: Unia Europejska znajduje się w ścisłej czołówce według wszystkich światowych wskaźników ekonomicznych. Fakt ten jest na tyle oczywisty, że to właśnie do UE przybywają rzesze imigrantów z państw trzecich, a nie na odwrót. Mimo jednak dobrobytu kojarzonego w tą organizacją, nie wszyscy jej obywatele żyją w dostatku. Kilkanaście procent z nich dotkniętych zostało ubóstwem i wykluczeniem społecznym. W porównaniu do m.in. państw Afryki, Karaibów i Pacyfiku, gdzie te wskaźniki są zatrważające, to niewielki odsetek. Stąd też interesującym jest zagadnienie pomocy unijnej świadczonej na rzecz tych właśnie państw.

Oczywistym jest fakt, że Unia Europejska (UE) jest jednym z najbogatszych regionów świata. Świadczyć mogą o tym chociażby dane wskazujące, że PKB w cenach bieżących UE-27 wyniósł w 2008 roku 18 394 mld USD¹. Jest to, trzymając się danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego, nieco ponad 30% globalnego PKB. Wziąwszy pod uwagę, że Unię Europejską zamieszkuje 499,7 mln mieszkańców² (a więc niespełna 1/12 obywateli globu), jest to wynik więcej aniżeli dobry. Warto także podkreślić i inny wskaźnik, mianowicie PKB w cenach rynkowych na jednego mieszkańca UE-27. Według obliczeń Eurostatu wyniósł on w 2009 roku aż 25 100 euro³. Z pewnością jest to wielkość przemawiająca do wyobraźni obywateli państw trzecich.

Mimo jednak wielu wskaźników ekonomicznych, nie tylko tych wskazanych powyżej, podnoszących statystyki gospodarki globalnej, to jednak szacuje się, iż w Unii Europejskiej 17% obywateli ma tak ograniczone dochody, że nie może zaspokoić podstawowych potrzeb życiowych⁴. Jest to zaskakujące, ponieważ ubóstwo utożsamiane

¹ Por.: *Download entire World Economic Outlook database*, [Online], dostępne: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/weodata/download.aspx>, 06.03.2010.

² Por.: *Total population*, [Online], dostępne: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&code=tps00001&plugin=1>, 05.03.2010.

³ Por.: *GDP and main components - Current process*, [Online], dostępne: http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_gdp_c&lang=en, 01.03.2010.

⁴ Por.: *Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=pl&catId=637>, 26.02.2010.

jest raczej z państwami „trzeciego świata”, rozwijającymi się, gdzie bieda, by nie rzecz ubóstwo, i wykluczenie społeczne są na porządku dziennym. Jak się zatem okazuje, Europa także nie jest wolna od tych zjawisk. By temu przeciwdziałać rok 2010 ustanowiono Europejskim Rokiem Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym⁵.

W tym miejscu podkreślić należy jednak fakt, że Unia Europejska nie zapomina o państwach trzecich. O tych miejscach, gdzie sytuacja społeczno-gospodarcza jest dalece gorsza aniżeli w samej UE⁶. Specjalnie dla nich stworzyła ona złożony system instrumentów i programów pomocowych, które przyczyniać się mają do poprawy ich sytuacji wewnętrznej. Jest to inicjatywa tym cenniejsza, jeśli uwzględni się panujący nadal kryzys gospodarczy i recesję w krajach europejskich.

Europejski Fundusz Rozwoju

Gdy bliżej przyjrzeć się funduszom pomocowym Unii Europejskiej, by wskazać tu chociażby Instrument Pomocy Przedakcesyjnej, Europejski Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa, Instrument Finansowy Współpracy na rzecz Rozwoju, Instrument na rzecz Współpracy z Państwami Uprzemysłowionymi, Instrument na rzecz Stabilności, Instrument Współpracy w Dziedzinie Bezpieczeństwa Jądrowego, Europejski Instrument na rzecz Wspierania Demokracji i Praw Człowieka czy Europejski Fundusz Rozwoju (EDF), to zauważyć przyjdzie, iż organizacja ta udziela szerokiego wsparcia państwom trzecim. Warto jednakże szczególną uwagę poświęcić temu ostatniemu, albowiem to właśnie on swym zasięgiem obejmuje najwięcej państw-beneficjentów, a do tego większość z nich dotknięta jest ubóstwem i ułomną gospodarką, co pociąga za sobą także wykluczenie na arenie międzynarodowej.

Europejski Fundusz Rozwoju (EDF) (obecnie jego już 10. edycja) jest najważniejszym instrumentem wsparcia dla 79 państw Afryki, Karaibów i Pacyfiku (AKP) oraz terytoriów zamorskich państw europejskich. Jego genezy doszukiwać należy się w 1957 r., gdy w Traktatach Rzymskich zawarto regulację dotyczącą jego utworzenia. Miał wówczas – swym zakresem działania – objąć wyłącznie państwa Afryki, które były na ten czas koloniami państw europejskich oraz te państwa, z którymi podmioty UE łączyły więzy historyczne⁷. Celem, który postawiono przed EDF, było przyczynienie się do podniesienia poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego państw-beneficjentów, a to poprzez: rozwój handlu, wzrost gospodarczy, rozwój kapitału ludzkiego, promowanie różnorodności kulturowej, reformy administracyjno-instytucjonalne

⁵ Por.: *Strategiczny dokument ramowy oraz Fact sheet – 2010, the European Year for combating poverty and social exclusion*, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=637&langId=pl>, 05.03.2010.

⁶ Por.: *Gross national income per capita 2009, Atlas method and PPP*, [Online], dostępne: <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GNIPC.pdf>, 03.03.2010.

⁷ Pamiętać także należy, iż kraje członkowskie UE są sygnatariuszami wielu umów dwustronnych z krajami rozwijającymi się, a co za tym idzie wdrażają własne inicjatywy, które w żaden sposób nie są finansowane poprzez Europejski Fundusz Rozwoju lub inne fundusze wspólnotowe.

czy ochronę środowiska naturalnego⁸.

O tym, że państwa AKP nie należą do czołówki światowej pod względem rozwoju społeczno-gospodarczego nie trzeba chyba nikogo przekonywać. Jeżeli jednak znajdują się osoby o tym fakcie nie przekonane, to wystarczy przytoczyć dane dotyczące udziałów poszczególnych części świata w globalnym PKB. Według danych z 2004 r. udział UE-25 wynosił 31,2%, Ameryki Północnej natomiast 31%. Były to bezsprzecznie dwa gospodarczo najsilniejsze regiony świata. Cała reszta natomiast pozostaje w tyle: Azja – 13,4%, Ameryka Łacińska – 5,2%, Afryka – 1,9%, Oceania – 0,1%. Dane te, choć z pewnością nie najnowsze, pozwalają jednak wyraźnie podkreślić fakt, że kraje AKP pomocy Unii Europejskiej z pewnością potrzebują⁹.

⁸ Por.: L. Kühnhardt, *African Regional Integration and the Role of the European Union*, „ZEI Discussion Paper”, nr 184 (2008), s. 17-26; A. Kössler, *The Southern African Development Community and its Relations to the European Union. Deepening Integration in Southern Africa?*, „ZEI Discussion Paper”, nr 169 (2007), s. 28-32.

⁹ Por.: G. Faber, J. Orbie, *The EU's insistence on reciprocal trade with the ACP group Economic interests in the driving seat?*, [Online], dostępne: <http://aei.pitt.edu/7991/01/orbie-j-05g.pdf>, 01.03.2010, s. 8-9.

TABELA 1. WYKAZ PAŃSTW I TERYTORIÓW ZAMORSKICH – BENEFICJENTÓW DZIESIĄTEGO EUROPEJSKIEGO FUNDUSZU ROZWOJU

Państwo						
Angola	Dżibuti	Jamajka		Mikronezja	Saint Kitts i Nevis	Togo
Antigua i Barbuda	Erytrea	Kamerun		Mozambik	Saint Lucia	Tonga
Bahamy	Etiopia	Kenia		Namibia	Saint Vincent i Grenadyny	Trynidad i Tobago
Barbados	Fidżi	Kiribati		Nauru	Samoa	Tuvalu
Belize	Gabon	Kongo-Brazzaville	Kongo-Kinszasa	Niger	Senegal	Uganda
Benin	Gambia	Kuba		Nigeria	Seszele	Vanuatu
Botswana	Ghana	Lesotho		Niue	Sierra Leone	Wybrzeże Kości Słoniowej
Burkina Faso	Grenada	Liberia		Palau	Somalia	Wyspy Cooka
Burundi	Gwinea	Madagaskar		Papua-Nowa Gwinea	Sudan	Wyspy Marshalla
Czad	Gwinea Bissau	Malawi		Republika Południowej Afryki	Surinam	Wyspy Salomona
Demokratyczna Republika Konga	Gwinea Równikowa	Mali		Republika Środkowoafrykańska	Suazi	Wyspy Świętego Tomasza i Książęca
Dominika	Gujana	Mauretania		Republika Zielonego Przylądka	Tanzania	Zambia
Domini- kana	Haiti	Mauritius		Rwanda	Timor Wschodni	Zimbabwe

Źródło: Opracowanie na podstawie: ACP Member States, [Online], dostępne: http://www.acpsec.org/en/acp_states.htm, 02.03.2010.

Należy w tym miejscu wskazać, iż EDF od samego początku swego istnienia pozostaje poza budżetem ogólnym Wspólnoty Europejskiej (WE). Jest tak nadal, mimo próby Parlamentu Europejskiego datowanej na 1993 rok, by w ramach wspomnianego budżetu utworzyć jednak specjalną pozycję dla Europejskiego Funduszu Rozwoju. Nie mogła ta prośba zostać spełniona, albowiem zasoby finansowe funduszu pochodzą w dalszym ciągu od państw członkowskich Unii Europejskiej. W swej istocie zatem pozostaje EDF instrumentem międzyrządowym, a nie wspólnotowym i, co więcej,

podlega tylko swoim (specjalnym) zasadom funkcjonowania¹⁰.

TABELA 2. CYKLE EUROPEJSKIEGO FUNDUSZU ROZWOJU¹¹

Program	Okres obowiązywania	Dokument
1 EDF	1959-1964	---
2 EDF	1964-1970	Konwencja z Yaoundé I
3 EDF	1970-1975	Konwencja z Yaoundé II
4 EDF	1975-1980	Konwencja z Lomé I
5 EDF	1980-1985	Konwencja z Lomé II
6 EDF	1985-1990	Konwencja z Lomé III
7 EDF	1990-1995	Konwencja z Lomé IV
8 EDF	1995-2000	Konwencja z Lomé IV I Zreformowana Konwencja z Lomé IV
9 EDF	2000-2007	Porozumienie z Cotonou
10 EDF	2008-2013	Zreformowane Porozumienie z Cotonou

Źródło: Opracowanie na podstawie: *European Development Fund (EDF)*, [Online], dostępne: http://europa.eu/legislation_summaries/development/overseas_countries_territories/r12102_en.htm, 02.03.2010.

10 EDF może udzielać wsparcia za pomocą szeregu instrumentów finansowych, takich jak chociażby granty, kapitał pożyczkowy przeznaczony bądź to na tworzenie nowych przedsiębiorstw, bądź na rozwój przedsiębiorstw już istniejących w sektorze prywatnym. Warto również podkreślić, że do 2000 r. udzielano także wsparcia na sektory rolnictwa i górnictwa, jednakże państwa europejskie jednostronnie zdecydowały o zaprzestaniu udzielania tego typu wsparcia. Porozumienie z Cotonou z 2000 r. wprowadziło także szereg innych zmian w funkcjonowaniu wsparcia finansowego EDF dla państw AKP. Oprócz wspomnianej już optymalizacji sektorów wsparcia wprowadzono również nowy system programowania pomocy, dzięki któremu stała się ona bardziej elastyczna. Ponadto przeniesiono na państwa-beneficjentów większą odpowiedzialność za zgodne z prawem i umowami wydatkowanie środków pomocowych.

¹⁰ „EDF jest najważniejszym finansowym instrumentem pomocowym dla rozwoju współpracy na linii AKP-WE. Rozwijał się on, jednakże, niejako równolegle w stosunku do procesów integracji europejskiej, a w szczególności wobec budżetu ogólnego Wspólnot i międzyinstytucjonalnego podziału zadań wewnątrz UE”, [w:] J. Frederiksen, *The 10th European Development Fund. Development Funding for Economic Partnership Agreements*, s. 1, [Online], dostępne: http://www.acp-eu-trade.org/library/files/Frederiksen_EN_0206_ECDPM_10th-EDF-Development-Funding-for-EPAs.pdf, 27.02.2010.

¹¹ Zreformowane Porozumienie z Cotonou: *Partnership Agreement ACP-EC. Signed in Cotonou on 23 June 2000. Revised in Luxembourg on 25 June 2005*, [Online], dostępne: http://www.europarl.europa.eu/intcoop/acp/03_01/pdf/cotonou_2006_en.pdf, 01.03.2010. Por.: A.Y. Evrensel, *Development Policy of the EU toward the ACP Countries: Effectiveness of Preferential Trade Arrangements and Aid*, s. 2-5, [Online], dostępne: <http://aei.pitt.edu/7815/01/evrensel-a-05g.pdf>, 26.02.2010.

Na 10 Europejski Fundusz Rozwoju, funkcjonujący w latach 2000-2007, przeznaczonych zostało 13 500 mln euro, a także dodatkowo niewykorzystanych 9 900 mln euro z poprzednich edycji EDF¹². Pamiętać przy tym należy, że we wspomnianym okresie pozostało również do dyspozycji 1 700 mln euro z zasobów własnych Europejskiego Banku Inwestycyjnego. 10 EDF, obowiązujący w latach 2008-2013, ma do spożytkowania 22 682 mln euro, co stanowi 0,028% PKB państw członkowskich UE¹³. W kwocie tej aż 21 966 mln euro przeznaczonych zostało na udzielanie wsparcia państwom Afryki, Karaibów i Pacyfiku; 286 mln euro na państwa i terytoria zamorskie państw europejskich. Ponadto 430 mln euro pozostało w gestii Komisji Europejskiej (KE), a środki te wydatkowane są na działania wspierające związane z programowaniem jak i wdrażaniem EDF¹⁴.

W ramach pierwszej, największej puli zdecydowano, iż:

- 17 766 mln euro wydatkowanych będzie na finansowanie krajowych i regionalnych programów indykatywnych;
- 2 700 mln euro wydatkowanych będzie na współpracę międzyregionalną oraz wewnątrz AKP;
- 1 500 mln euro wydatkowanych będzie na finansowanie instrumentu inwestycyjnego¹⁵.

Należy wspomnieć w tym miejscu, iż znacznie powiększono część budżetu przeznaczaną na programy regionalne, podkreślając tym samym znaczenie gospodarczej integracji regionalnej jako podstawowego zrębu narodowego i lokalnego rozwoju. Nowością w 10 EDF są również tzw. kwoty zachęcające (motywuujące)¹⁶. Środki alokowane natomiast na działania w państwach i terytoriach zamorskich członków UE przeznaczono m.in. na finansowanie krajowych i regionalnych programów indykatywnych (256 mln euro) oraz na finansowanie instrumentu inwestycyjnego (30 mln euro). Natomiast ta część funduszy, która pozostała w rękach KE, może być wydatkowana na następujące działania:

- Przygotowanie, kontynuowanie, monitorowanie, rachunkowość, audyt i ocena,

¹² Por.: *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament*, 8 October 2003: *Towards integration of cooperation with ACP countries in the EU budget*, (COM (2003) 590) and COM (2005) 51 and SEC (2005) 242 from 17/02/2005.

¹³ Por.: pkt B i 2 Wspólnego Projektu Rezolucji w sprawie zmiany Umowy z Cotonou oraz określenia kwoty środków Dziesiątego EDF, [Online], dostępne: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?publRef=-//EP//NONSGML+MOTION+P6-RC-2006-0191+0+DOC+PDF+V0//PL>, 27.02.2010.

¹⁴ Art. 1 ust. 2 lit. A) Umowy wewnętrznej między przedstawicielami rządów państw członkowskich zebranych w Radzie w sprawie finansowania pomocy wspólnotowej na podstawie wieloletnich ram finansowych na lata 2008-2013 zgodnie z Umową o partnerstwie AKP-WE oraz w sprawie przydzielenia pomocy finansowej dla krajów i terytoriów zamorskich, do których stosuje się część czwartą TWE, [Online], dostępne: http://www.parlinkom.gv.at/pls/portal/docs/page/PG/DE/XXIII/I/I_00098/imfname_078634.pdf, 25.02.2010 (w dalszej części niniejszego podrozdziału podawana będzie wersja skrócona tytułu: Umowa wewnętrzna AKP-WE).

¹⁵ Art. 2 Umowy wewnętrznej AKP-WE.

¹⁶ Por.: Komunikat Komisji do Rady i Parlamentu Europejskiego: Sprawozdanie roczne 2007 na temat wspólnotowej polityki rozwoju i realizacji pomocy zewnętrznej w 2006 roku, SEK (2007) 840, s. 5-6, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/europeaid/reports/annual_report_2007/europeaid_annual_report_2007_highlights_pl.pdf, 25.02.2010.

a które są niezbędne do programowania i wdrażania zasobów 10 EDF;

- Badania w zakresie polityki rozwoju, opracowania, spotkania, działania informacyjne i związane ze zwiększaniem świadomości społecznej, szkolenia i publikacje;
- Sieci komputerowe służące do wymiany informacji oraz wszelkie inne wydatki na wsparcie administracyjne i techniczne ponoszone przez KE przy zarządzaniu EDF¹⁷.

TABELA 3. WKŁAD PAŃSTW CZŁONKOWSKICH UE W BUDŻET 10 EDF¹⁸

Kraj członkowski	Klucz do ustalenia wkładu (w %)	Wkład (w euro)
Austria	2,41	546 636 200
Belgia	3,53	800 674 600
Bułgaria	0,14	31 754 800
Cypr	0,09	20 413 800
Czechy	0,51	115 678 200
Dania	2,00	453 640 000
Estonia	0,05	11 341 000
Francja	19,55	4 434 331 000
Finlandia	1,47	333 425 400
Grecja	1,47	333 425 400
Hiszpania	7,85	1 780 537 000
Holandia	4,85	1 100 077 000
Irlandia	0,91	206 406 200
Litwa	0,12	27 218 400
Luksemburg	0,27	61 241 400
Łotwa	0,07	15 877 400
Malta	0,03	6 804 600
Niemcy	20,50	4 649 810 000
Polska	1,30	294 866 000
Portugalia	1,15	260 843 000
Rumunia	0,37	83 923 400
Słowacja	0,21	47 632 200

¹⁷ Art. 3 i art. 6 Umowy wewnętrznej AKP-WE. Zasoby przeznaczone na wsparcie administracyjno-techniczne mogą również być wydatkowane na utrzymanie służb centralnych KE i jej przedstawicielstw; nie mogą natomiast być wydatkowane na zadania podstawowe europejskiej służby publicznej, tzn. stałego personelu Komisji.

¹⁸ W przypadku przystąpienia nowego państwa do UE rozdział wkładów określonych w art. 1 ust. 1 lit. a) zmieniający jest przez RUE na podstawie wniosku KE w głosowaniu jednomyślnym. Wskazać również wypada, iż państwo członkowskie może dobrowolnie wnieść większe środki do 10 EDF, [odpowiednio w:] art. 1 ust. 7 i art. 1 ust. 9 Umowy wewnętrznej AKP-WE.

Słowenia	0,18	40 827 600
Szwecja	2,74	621 486 800
Węgry	0,55	124 751 000
Wielka Brytania	14,82	3 361 472 400
Włochy	12,86	2 916 905 200
Razem	100	22 682 000 000

Źródło: Opracowanie na podstawie: art. 1 ust. 2 lit. a) Umowy wewnętrznej AKP-WE.

Ustanowiono przy Komisji Europejskiej (KE) specjalny komitet¹⁹, w skład którego wchodzi przedstawiciele poszczególnych państw Unii Europejskiej, a którego zadaniem jest zajmowanie się tymi zasobami 10 EDF, pozostającymi w gestii właśnie KE. Na jego czele, by nie wyróżniać żadnego państwa UE, stoi reprezentant komisji, obsługę administracyjną sekretariatu zapewnia Sekretariat KE, a w jego pracach uczestniczy także przedstawiciel EBI. Ponadto każde państwo – potencjalny beneficjent – chcące uczestniczyć w EDF musi przygotować dokument pod nazwą Strategia Narodowa, który opisuje planowany sposób wykorzystania przyznawanych funduszy. Środki te, w każdym państwie z osobna, zarządzane są przez tzw. Upoważnionego Narodowego Urzędnika.

Podobnie jak w przypadku innych funduszy europejskich, także i funkcjonowanie 10 EDF poddane zostanie stosownej ocenie efektywności działania. Art. 1 ust. 10 Umowy wewnętrznej AKP-WE mówi bowiem, że: *Zgodnie z ust. 7 protokołu finansowego do Umowy o partnerstwie AKP-WE, Rada wspólnie z państwami AKP przeprowadza przegląd wyników, oceniający stopień wykonania zobowiązań i wypłat oraz rezultaty i oddziaływanie dostarczonej pomocy. Przegląd jest dokonywany na podstawie wniosku, który zostanie przygotowany przez KE w 2010 roku. Wyniki tej oceny będą o tyle istotne, iż będą miały zasadnicze znaczenie dla decyzji o rozmiarach współpracy finansowej po zakończeniu obowiązywania 10 EDF.*

Ponadto dla każdego roku budżetowego KE sporządza i zatwierdza sprawozdania finansowe funduszu i przekazuje je na ręce Parlamentu Europejskiego, Rady UE i Trybunału Obrachunkowego. Komisja ma również obowiązek dostarczać Trybunałowi Obrachunkowemu wszystkie niezbędne informacje tak, by ten mógł na podstawie

¹⁹ System głosów ważonych w Komitecie EDF: Austria – 24, Belgia – 35, Bułgaria – 1, Cypr – 1, Czechy – 5, Dania – 20, Estonia – 1, Francja – 196, Finlandia – 15, Grecja – 15, Hiszpania – 79, Holandia – 49, Irlandia – 9, Litwa – 1, Luksemburg – 3, Łotwa – 1, Malta – 1, Niemcy – 205, Polska – 13, Portugalia – 12, Rumunia – 4, Słowacja – 2, Słowenia – 2, Szwecja – 27, Węgry – 6, Wielka Brytania – 148, Włochy – 129. Komitet EDF stanowi większością kwalifikowaną, a głosowanie ma wynik pozytywny, jeśli za przyjęciem wniosku będą 722 głosy ważne (na 1004) z przynajmniej 14 państw członkowskich. Mniejszość blokująca wynosi 282 głosy. Dla obsługi instrumentu inwestycyjnego zostaje utworzony także specjalny komitet, składający się z przedstawicieli rządów państw członkowskich i komisji (po jednej osobie), natomiast EBI zapewnia sekretariat i obsługę komitetu. Przewodniczący wybierany jest przez i spośród członków komitetu, [odpowiednio w:] art. 8 ust. 2 i art. 9 ust. 1 Umowy wewnętrznej AKP-WE.

stosownych dokumentów przeprowadzać kontrole udzielonej z zasobów EDF pomocy. Natomiast EBI, zgodnie z art. 11 ust. 4-6 Umowy wewnętrznej AKP-WE, zobligowany jest do przygotowywania i przekazywania KE i RUE sprawozdań z realizacji operacji finansowanych przez fundusz, a którymi to właśnie on zarządza. W związku z tym PE udziela KE, zgodnie z zaleceniem rady, absolutorium z zarządzania finansami funduszu, które jej podlegają. Działania finansowane z zasobów EDF zarządzanych przez EBI podlegają procedurom kontroli i absolutorium przewidzianym w statucie banku dla wszystkich jej operacji.

Obecnie trwają rozmowy dotyczące przeglądu umowy z Cotonou i zmiany niektórych jej postanowień. Niestety w proces negocjacyjny nie zostały włączone ani struktury pozarządowe państw AKP i UE, ani nawet Parlament Europejski. Stąd też ten ostatni na posiedzeniu 20 stycznia 2010 r. przyjął rezolucję, w której *jest zdania, że drugi przegląd Umowy z Cotonou powinien stać się okazją do dostosowania jej do niedawnych i bieżących sytuacji kryzysowych, takich jak zmiany klimatyczne, gwałtowny wzrost cen żywności i cen ropy, kryzys finansowy i skrajne ubóstwo w krajach Afryki oraz wyraża ubolewanie, że chociaż większość ludności w krajach AKP żyje na obszarach wiejskich, a walka z ubóstwem stanowi jeden z głównych celów umowy z Cotonou, rolnictwo wciąż jest sektorem, któremu w ramach współpracy AKP-WE nie poświęca się wystarczającej uwagi*²⁰.

W tym miejscu wspomnieć należy także o Biurze Pomocy Humanitarnej Komisji Europejskiej (DG ECHO – *European Commission Humanitarian Aid Office*). Jak sama nazwa sugeruje, celem działalności biura jest udzielanie pomocy humanitarnej państwom i regionom, które ogarnięte są konfliktem zbrojnym bądź też doświadczyły katastrofy naturalnej. Budżet (800 mln euro w 2010 r.)²¹ finansowany jest z dwóch źródeł: przede wszystkim budżetu ogólnego WE i częściowo także przez EDF. ECHO wykonuje swoje zadania poprzez przekazywanie środków finansowych innym podmiotom, takim jak agencje ONZ (37% dotacji), NGO (52% dotacji) i organizacje międzynarodowe (11% dotacji).

W 2008 r. DG ECHO skonfrontowana została ze skutkami gwałtownego wzrostu cen żywności. W wyniku tego procesu oraz wzrostu cen także i ropy naftowej koszty działań podejmowanych w odpowiedzi na potrzeby humanitarne znacząco się wówczas zwiększyły. Ponadto wzrosła podatność ubogich grup społeczeństw AKP na kryzysy, jako że większość swoich ograniczonych zasobów grupy te musiały przeznaczać na kupno właśnie produktów żywnościowych. Aby zaradzić krótkoterminowym skutkom rosnących cen żywności, niemal podwojono budżet przeznaczony na nadzwyczajne wsparcie żywnościowe w ramach DG ECHO, przy czym dodatkowe

²⁰ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 20 stycznia 2010 r. w sprawie drugiego przeglądu Umowy o partnerstwie między członkami grupy państw Afryki, Karaibów i Pacyfiku z jednej strony a Wspólnotą Europejską (Umowy z Cotonou) (2009/2165 (INI)), [Online], dostępne: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2010-0004+0+DOC+XML+V0//PL>, 27.02.2010.

²¹ Szacuje się, że w kolejnych latach budżet ECHO osiągnie następujące pułapy: 2011 rok – 824 mln euro; 2012 rok – 849 mln euro; 2013 rok – 875 mln euro, [w:] *ECHO Budget*, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/echo/pdf_files/finances_2008_2013.pdf, 24.02.2010.

zasoby zostały zaczerpnięte z rezerwy na pomoc nadzwyczajną. Pod koniec roku budżet na pomoc żywnościową wynosił 363 mln euro, dzięki czemu pomoc dotarła aż do ponad 25 mln ludzi. W 2008 r. (brak nowszych danych) pomoc finansowana przez ECHO trafiła do następujących państw i regionów:

- AKP (58,9%);
- Państwa Azji i Ameryki Łacińskiej (20,5%);
- Bliski Wschód, region Morza Śródziemnego i do nowych państw na obszarze północnego Kaukazu (16,3%);
- 4,3% środków przeznaczono na pomoc techniczną, finansowanie działalności partnerów i działania przygotowawcze²².

Podsumowanie

Dopuszczalne jest stwierdzenie, iż skuteczność pomocy świadczonej w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju budzi od lat szereg kontrowersji. Ich źródłem jest przede wszystkim brak w przygotowywanych przedsięwzięciach mierzalnych wskaźników ich osiągnięć oraz, co za tym idzie, wiarygodnej oceny wyników ich realizacji. Inaczej rzecz ujmując trudno jest oszacować realny wpływ pomocy unijnej na sytuację społeczno-gospodarczą w państwach AKP, nie wspominając już o efektach systemowych. Nawet jednak w sytuacji, gdy próbuje się tego typu wskaźniki zawrzeć w projekcie, to okazuje się potem, że skutek opóźnień wynikających m.in. ze zbiurokratyzowania procedur i braku stosownego ustawodawstwa oraz czynników zewnętrznych (np. kryzys gospodarczy) definiowane w fazie programowania wskaźniki osiągnięć często już w momencie rozpoczęcia realizacji projektów są zdezaktualizowane.

Jak się zatem wydaje, należy traktować EDF jako rodzaj szkoły, dającej możliwość poznania procedur i zwyczajów Unii Europejskiej oraz tzw. *know-how*. Jest to swego rodzaju bodziec mający na celu przyspieszenie *primo* rozwoju społeczno-gospodarczego państw AKP i *secundo* wzrostu wymiany handlowej. Wszystko po to, by państwa te mogły włączyć się do głównego nurtu światowych procesów gospodarczych i tym samym wyrwać się z ubóstwa i wykluczenia. Bez wątplenia EDF stwarza także możliwość licznych kontaktów pomiędzy instytucjami unijnymi i państwami beneficjentów, przynosząc oprócz efektów gospodarczych rozwój kontaktów międzyludzkich²³. Ponieważ mamy już do czynienia z dziesiątą edycją EDF, daje to powód, by sądzić, iż jest to instrument przydatny. Do jakiego stopnia jednak, z punktu widzenia efektywności podejmowanych działań, przyjdzie nam ocenić dopiero za jakiś czas.

²² Więcej informacji o działalności ECHO, [w:] *Annual reports on humanitarian aid*, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/echo/media/publications/annual_reports_en.htm, 24.02.2010.

²³ Por.: J. Modrzyńska, *Stan i perspektywy wykorzystania X edycji Europejskiego Funduszu Rozwoju jako instrumentu istotnego dla rozwoju państw Afryki, Karaibów i Pacyfiku*, [w:] *Unia Europejska jako współczesny aktor stosunków międzynarodowych*, (red.) J. Knopek, Toruń 2009.

Literatura:

Dokumenty:

- *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, 8 October 2003: Towards integration of cooperation with ACP countries in the EU budget*, (COM (2003) 590) and COM (2005) 51 and SEC (2005) 242 from 17/02/2005.
- *Fact sheet – 2010, the European Year for combating poverty and social exclusion*, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=637&langId=pl>, 05.03.2010.
- Komunikat Komisji do Rady i Parlamentu Europejskiego: Sprawozdanie roczne 2007 na temat wspólnotowej polityki rozwoju i realizacji pomocy zewnętrznej w 2006 roku, SEK (2007) 840, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/europeaid/reports/annual_report_2007/europeaid_annual_report_2007_highlights_pl.pdf, 25.02.2010.
- *Partnership Agreement ACP-EC. Signed in Cotonou on 23 June 2000. Revised in Luxembourg on 25 June 2005*, [Online], dostępne: http://www.europarl.europa.eu/intcoop/acp/03_01/pdf/cotonou_2006_en.pdf, 01.03.2010.
- *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 20 stycznia 2010 r. w sprawie drugiego przeglądu Umowy o partnerstwie między członkami grupy państw Afryki, Karaibów i Pacyfiku z jednej strony a Wspólnotą Europejską (Umowy z Cotonou) (2009/2165 (INI))*, [Online], dostępne: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2010-0004+0+DOC+XML+V0//PL>, 27.02.2010.
- *Strategiczny dokument ramowy*, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=637&langId=pl>, 05.03.2010.
- Umowa wewnętrzna między przedstawicielami rządów państw członkowskich zebranych w Radzie w sprawie finansowania pomocy wspólnotowej na podstawie wieloletnich ram finansowych na lata 2008-2013 zgodnie z Umową o partnerstwie AKP-WE oraz w sprawie przydzielania pomocy finansowej dla krajów i terytoriów zamorskich, do których stosuje się część czwartą TWE, [Online], dostępne: http://www.parlinkom.gv.at/pls/portal/docs/page/PG/DE/XXIII/1/I_00098/imfname_078634.pdf, 25.02.2010.
- *Wspólny Projekt Rezolucji w sprawie zmiany Umowy z Cotonou oraz określenia kwoty środków Dziesiątego EDF*, [Online], dostępne: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+MOTION+P6-RC-2006-0191+0+DOC+PDF+V0//PL>, 27.02.2010.

Najważniejsze artykuły:

- Evrensel A. Y., *Development Policy of the EU toward the ACP Countries: Effectiveness of Preferential Trade Arrangements and Aid*, [Online], dostępne: <http://aei.pitt.edu/7815/01/evrensel-a-05g.pdf>, 26.02.2010.
- Faber G., Orbie J., *The EU's insistence on reciprocal trade with the ACP group Economic interests in the driving seat?*, [Online], dostępne: <http://aei.pitt.edu/7991/01/orbie-j-05g.pdf>, 01.03.2010.
- Frederiksen J., *The 10th European Development Fund. Development Funding for Economic Partnership Agreements*, [Online], dostępne: http://www.acp-eu-trade.org/library/files/Frederiksen_EN_0206_ECDDPM_10th-EDF-Development-Funding-for-EPAs.pdf, 27.02.2010.
- Kössler A., *The Southern African Development Community and its Relations to the European Union. Deepening Integration in Southern Africa?*, „ZEI Discussion Paper”, Nr 169 (2007).
- Kühnhardt L., *African Regional Integration and the Role of the European Union*, „ZEI Discussion Paper”, Nr 184 (2008).
- Modrzyńska J., *Stan i perspektywy wykorzystania X edycji Europejskiego Funduszu Rozwoju jako instrumentu istotnego dla rozwoju państw Afryki, Karaibów i Pacyfiku*, [w:] *Unia Europejska jako współczesny aktor stosunków międzynarodowych*, (red.) Knopek J., Toruń 2009.

Strony internetowe:

- *Download entire World Economic Outlook database*, [Online], dostępne: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/weodata/download.aspx>, 06.03.2010.
- *Total population*, [Online], dostępne: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00001&plugin=1>, 05.03.2010.

- *GDP and main components – Current process*, [Online], dostępne: http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_gdp_c&lang=en, 01.03.2010.
- *Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*, [Online], dostępne: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=pl&catId=637>, 26.02.2010.
- *Gross national income per capita 2009, Atlas method and PPP*, [Online], dostępne: <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GNIPC.pdf>, 03.03.2010.
- ACP Member States, [Online], dostępne: http://www.acpsec.org/en/acp_states.htm, 02.03.2010.
- European Development Fund (EDF), [Online], dostępne: http://europa.eu/legislation_summaries/development/overseas_countries_territories/r12102_en.htm, 02.03.2010.
- *ECHO Budget*, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/echo/pdf_files/finances_2008_2013.pdf, 24.02.2010.
- *Annual reports on humanitarian aid*, [Online], dostępne: http://ec.europa.eu/echo/media/publications/annual_reports_en.htm, 24.02.2010.

IWONA PIETRZYKOWSKA

FUNDACJA PONAD GRANICAMI
STOWARZYSZENIE „SOS DLA RODZINY”

Osobowościowe uwarunkowania adaptacji kulturowej Polaków żyjących w Wielkiej Brytanii i Irlandii¹

Zarys treści: Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. wielu Polaków wyjechało do pracy do Wielkiej Brytanii i Irlandii. Celem przedstawionych w artykule badań stała się więc analiza cech osobowościowych Polaków w kontekście adaptacji do życia w nowym otoczeniu społeczno-kulturowym. Badaniami objęto 66 imigrantów. Wyniki wskazują na powiązania wskaźników adaptacji kulturowej (szok kulturowy, strategia akulturacji, stosunek do Brytyjczyków/Irlandczyków, identyfikacja z Polakami i przedstawicielami kultury przyjmującej) z wybranymi cechami osobowości (samoskuteczność, ekstrawersja, neurotyzm, ugodowość, otwartość na doświadczenia, sumienność).

Wprowadzenie

Dołączenie Polski do struktur Unii Europejskiej (UE) w 2004 r. ułatwiło Polakom przemieszczanie się na terenie całej unii oraz dało nowe możliwości w zakresie podejmowania pracy zarobkowej za granicą. Polacy wykorzystali tę sposobność masowo szukając zajęcia w państwach lepiej rozwiniętych. Najbardziej popularnymi miejscami emigracji stały się Wielka Brytania i Irlandia. Statystyki wskazują, że w samej tylko Wielkiej Brytanii od 2004 r. liczba Polaków sukcesywnie rosła, by w połowie 2009 roku osiągnąć 541 000. W wyniku kryzysu finansowego liczba ta zmniejszyła się do 484 000, by w drugim kwartale 2010 r. znów wzrosnąć do 537 000². Jednocześnie, liczba badań przeprowadzonych wśród Polaków, którzy wyjechali do Wielkiej Brytanii i Irlandii w celach zarobkowych, szczególnie ta traktująca o psychologicznym aspekcie zjawiska, jest względnie niewielka. Nie ulega jednak wątpliwości, że bardziej precyzyjna charakterystyka psychologiczna emigrantów z pewnością pozwoli lepiej zrozumieć omawiane zjawisko i jego potencjalne implikacje w przyszłości. Może też mieć znaczenie aplikacyjne w kontekście faktu, iż emigracja niezmiennie pozostaje

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej *Osobowość a adaptacja kulturowa Polaków w Wielkiej Brytanii* autorstwa Iwony Pietrzykowskiej. Praca przygotowana została pod kierunkiem dr hab. Anny Suchańskiej, prof. UAM.

² K. Iglicka, M. Ziolek-Skrzypczak, *EU Membership Highlights Poland's Migration Challenges, Migration Information Source*, [Online], dostępne: <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?id=800>, 09.01.2011.

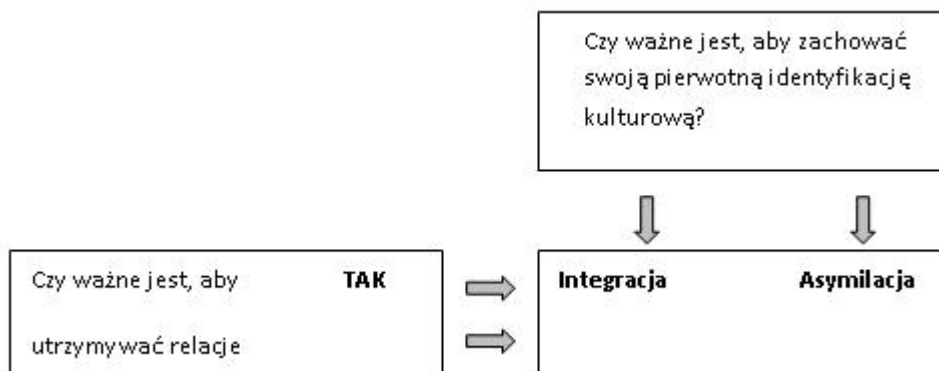
czynnikiem ryzyka wykluczenia społecznego. Zjawisku temu przeciwstawia się Unia Europejska, która w 2010 r. walkę z ubóstwem uznała za priorytet swoich działań ogłaszając ten rok Europejskim Rokiem Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym.

Adaptacja społeczno-kulturowa (akulturacja)

Akulturacja to wynik sytuacji, w której dochodzi do dłuższej interakcji między dwoma lub więcej grupami osób pochodzących z różnych kultur. W efekcie następują zmiany we wcześniejszych wzorcach kulturowych jednej lub wszystkich grup³. Są to zmiany natury ekonomicznej, społecznej i psychologicznej⁴.

Proponowany przez Johna Berry'ego podział adaptacji rozróżnia adaptację psychologiczną, społeczno-kulturową i ekonomiczną. Adaptacja psychologiczna odnosi się do wewnętrznych, psychologicznych skutków procesu przystosowania, włączając w to poczucie własnej i kulturowej tożsamości, dobre zdrowie psychiczne i osiągnięcie osobistej satysfakcji w nowym kontekście kulturowym. Adaptacja społeczno-kulturowa związana jest z interakcją pomiędzy jednostką a otoczeniem. Adaptacja ekonomiczna natomiast odnosi się do statusu ekonomicznego jednostki osiągniętego przez nią w nowym państwie⁵.

RYSUNEK 1. DWA PYTANIA ZWIĄZANE Z ADAPTACJĄ. ODPOWIEDZI NA NIE DETERMINUJĄ PRZYJĘCIE DANEJ STRATEGII AKULTURACJI

Źródło: J. Berry, U. Kim, *Acculturation and Mental Health*, [w:] *Health and Cross-Cultural Psychology. Toward Applications*, (red.) P. Dasen, J. Berry, N. Sartorius, Beverly Hills 1988, s. 211.

³ J. Berry, *Immigration, Acculturation, and Adaptation*. "Applied Psychology: an International Review", nr 46 (1), 1997, s. 7.

⁴ J. Berry, U. Kim, *Acculturation and Mental Health*, [w:] *Health and Cross-Cultural Psychology. Toward Applications*, (red.) P. Dasen, J. Berry, N. Sartorius, Beverly Hills 1988, s. 208.

⁵ J. Berry, *op.cit.*, s. 14.

Ze względu na znaczenie dla procesów adaptacji - z jednej strony - i utrzymania własnej tożsamości kulturowej a z drugiej – nawiązania i utrzymania kontaktu z innymi grupami kulturowymi wyróżnia się formy adaptacji w zależności od sposobu interakcji tych czynników. Są to integracja, separacja, asymilacja i marginalizacja (Rysunek 1.)⁶.

Z asymilacją mamy do czynienia w sytuacji ustępowania własnej tożsamości kulturowej i przemieszczenia się w kierunku tożsamości charakteryzującej większość kulturową. Zarówno grupowe, jak i jednostkowe zachowania upodabniają się a mniejszość włącza się w społeczne i ekonomiczne systemy większości kulturowej⁷. Stwierdzono, że silna identyfikacja z nową kulturą wiąże się z niższym poziomem problemów społeczno-kulturowych⁸.

Strategię integracji charakteryzuje chęć utrzymania własnej tożsamości i jedności kulturowej przy jednoczesnym dążeniu do stania się integralną częścią całego społeczeństwa⁹. Taka podwójna tożsamość jest opcją preferowaną i zwykle jest związana z niższym poziomem stresu psychologicznego¹⁰. Wymaga ona jednakże określonych kompetencji psychologicznych, ponieważ próba łączenia dwóch tożsamości oraz napięcie pomiędzy normami i wartościami związanymi z każdą z nich mogą prowadzić do konfliktu wewnętrznego¹¹.

Marginalizacja związana jest z lękiem oraz brakiem wzajemnego zrozumienia. Cechuje ją utrata podstawowych charakterystyk własnej kultury w połączeniu z poczuciem alienacji, marginalizacji i utraty tożsamości. Mniejszość nie tylko nie nawiązuje kulturowych i psychologicznych kontaktów z grupą zewnętrzną, ale również jej własne tradycje kulturowe dezorganizują się i nie pełnią funkcji wspierającej podczas procesu adaptacji¹². Ludzie rzadko „wybierają” ten rodzaj adaptacji¹³.

Separacja odnosi się do rezygnacji z kontaktów z przedstawicielami większości kulturowej przy jednoczesnym kultywowaniu własnych tradycji. Może to wynikać albo z faktu, że mniejszość, pozostając we własnym, tradycyjnym sposobie życia, dąży do całkowitej niezależności, albo z presji większości kulturowej zmuszającej do utrzymania mniejszości „na swoim miejscu”. Ta druga ewentualność może w konsekwencji prowadzić do sytuacji wykluczenia społecznego czy segregacji¹⁴.

⁶ C. Ward, A. Rana-Deuba, *Acculturation and adaptation revisited*. “Journal of Cross-Cultural Psychology”, nr 30, 1999, s. 422–442.

⁷ J. Berry, U. Kim, op.cit., s. 211–212.

⁸ C. Ward, A. Keenedy, *Acculturation strategies, psychological adjustment, and socio-cultural competence during cross-cultural transitions*. “International Journal of Intercultural Relations”, nr 18, 1994, s. 332.

⁹ J. Berry, U. Kim, op. cit., s. 212.

¹⁰ C. Ward, A. Keenedy, op. cit., s. 332.

¹¹ K. Luijters, K. Van der Zee, S. Otten, *Acculturation Strategies Among Ethnic Minority Workers and the Role of Intercultural Personality Traits*. “Group Processes and Intergroup Relations”, nr 9 (4), 2006, s. 564.

¹² J. Berry, U. Kim, op.cit., s. 212.

¹³ J. Berry, op. cit., s. 10.

¹⁴ J. Berry, U. Kim, op.cit., s. 212.

Badania Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową¹⁵ wskazują, że to właśnie strategia separacji jest wśród Polaków przebywających na emigracji w Wielkiej Brytanii i Irlandii wiodąca. Jest to też raczej styl życia wybrany przez samych Polaków niż z góry im narzucony wzorzec postępowania. Większe zróżnicowanie postaw wystąpiło w wynikach badania Krystyny Iglickiej¹⁶ przeprowadzonego wśród polskich imigrantów w Wielkiej Brytanii, gdzie prawie 53% ankietowanych utrzymuje relacje towarzyskie z Brytyjczykami, co wskazywałoby na strategię integracji lub asymilacji w procesie akulturacji. W omawianym badaniu nie brano pod uwagę relacji imigrantów z innymi Polakami.

Szok kulturowy

Szok kulturowy jest definiowany jako nagłe, nieprzyjemne uczucie, które wynika z niespełnienia oczekiwań związanych z nową kulturą i powoduje, że jednostka ocenia tę kulturę negatywnie. Jest to także emocjonalna reakcja na niemożność zrozumienia, kontroli i przewidywania zachowań, które wiążą się z nowym językiem, zasadami wychowania, jedzeniem, strojem czy klimatem¹⁷. Szok kulturowy wywołany jest przez lęk, który wynika z utraty znajomych znaków i symboli wymiany społecznej. Określone słowa, gesty, mimika twarzy, zwyczaje czy normy internalizowane w trakcie socjalizacji w obcej kulturze nie spełniają już swojej funkcji¹⁸.

Doświadczany szok kulturowy wiąże się nie tylko z trudnościami i zmartwieniami związanymi z zaadaptowaniem się, ale i z poczuciem straty, braku przyjaźni, zawodu, utraty własności czy obniżonego statusu społecznego. Poczucie bycia odrzuconym i/lub odrzucenie ze strony członków kultury przyjmującej oraz brak jednoznaczności w rolach społecznych, oczekiwaniach, wartościach, uczuciach i własnej tożsamości to kolejne aspekty omawianego zjawiska. Możliwe jest też pojawienie się reakcji zaskoczenia, lęku lub nawet obrzydzenia i poczucia niesprawiedliwości po zdaniu sobie sprawy z różnic kulturowych¹⁹.

¹⁵ D. Blachnicka, *Najnowsza fala emigracji – szansa czy zagrożenie dla modernizacji Polski*, Gdańsk 2008, s. 10.

¹⁶ K. Iglicka, *Kontrasty migracyjne Polski. Wymiar transatlantycki*, Warszawa, 2008, s. 143.

¹⁷ D. Bhugra, O. Ayonrinde, *Depression in migrants and ethnic minorities*, "Advances in Psychiatric Treatment", nr 10, 2004, s. 14.

¹⁸ K. Oberg, *Cultural Shock: Adjustment to New Cultural Environments*. "Practical Anthropology", nr 7, 1960, s. 178.

¹⁹ A. Furnham, S. Bochner, *Culture Shock*, London 1986, s. 48.

Stres adaptacyjny (*acculturative stress*)

Stres adaptacyjny odnosi się do reakcji stresu mającej swoje źródło w procesie adaptacji kulturowej²⁰. Gdy mowa o negatywnych konsekwencjach stresu, Josepha Hovey i Cristina Magana²¹ zwracają uwagę na kulturowe i psychologiczne czynniki, które mogą modyfikować reakcje na stres. Będą to przede wszystkim wsparcie ze strony rodziny, ale i nowej społeczności, status ekonomiczny, wcześniejsze kompetencje adaptacyjne, znajomość obcego języka i kultury, poczucie kontroli, niektóre cechy procesów poznawczych (np. nadzieja), religijność, przygotowanie do wyjazdu oraz charakterystyka nowej kultury (stopień tolerancji, akceptacji dla różnorodności kulturowej)²².

Poczucie własnej skuteczności a akulturacja

Właściwością osobowościową której przypisać można szczególne znaczenie w procesach adaptacji jest poczucie samoskuteczności²³, a więc „przekonanie jednostki, że poradzi sobie z konkretną sytuacją”²⁴. Poczucie skuteczności nie jest bezpośrednio związane z liczbą umiejętności, którymi osoba dysponuje, ale z tym, na ile wierzy, że może zrobić coś wykorzystując to, co posiada w danej sytuacji²⁵. Poczucie skuteczności ma swój udział w wyborze celów, ilości wysiłku, jaki człowiek jest gotów włożyć, oraz czasu w jakim utrzymuje swoją aktywność w przypadku trudności i porażek²⁶.

Poczucie skuteczności jest jednym z mediatorów pomiędzy szokiem kulturowym a adaptacją społeczno-kulturową²⁷.

Cechy osobowości a akulturacja

Zaproponowany przez Paula Costę i Roberta McCrae Pięcioletniowy Model Osobowości, określany inaczej Wielką Piątką, jest jedną z koncepcji wyjaśniających

²⁰ J. Hovey, *Psychosocial Predictors of Acculturative Stress in Central American Immigrants*, „Journal of Immigrant Health”, nr 1 (4), 1999, s. 192.

²¹ J. Hovey, C. Magana, *Acculturative stress, Anxiety, and Depression among Mexican Immigrant Farm-workers in the Midwest United States*, „Journal of Immigrant Health”, nr 2 (3), 2000, s. 119–120.

²² D. Bhugra, O. Ayonrinde, op. cit., s. 13; J. Lee, G. Koeske, E. Sales, *Social support buffering of acculturative stress: a study of mental health symptoms among Korean international students*, „International Journal of Intercultural Relations”, nr 28, 2004, s. 409.

²³ A. Bandura, *Self-Efficacy. The Exercise of Control*, New York 1997, s. 39.

²⁴ P. Zimbardo, *Psychologia i życie*. Warszawa 1999, s. 539.

²⁵ A. Bandura, *Self-Efficacy. Mechanism in Human Agency*. „American Psychologist”, nr 37 (2), 1982, s. 123.

²⁶ A. Bandura, *Self-Efficacy. The Exercise of Control*, New York 1997, s. 39.

²⁷ A. Zlobina, N. Basabe, N. Paez, A. Furnham, A. *Socio-cultural adjustment of immigrants: Universal and group – specific predictors*, „International Journal of Intercultural Relations”, nr 30, 2006, s. 207.

strukturę i mechanizmy funkcjonowania osobowości. Model ten zakłada istnienie pięciu cech osobowości do których zalicza się neurotyczność, ekstrawersję, otwartość na doświadczenia, ugodowość i sumienność.

Wskazuje się, że dobra społeczno-kulturowa adaptacja wiąże się z wysokim poziomem ekstrawersji, sumienności i ugodowości oraz niskim poziomem neurotyzmu²⁸.

BADANIE

Problemy badawcze

Celem badań była odpowiedź na pytanie o związki osobowości polskich imigrantów w Wielkiej Brytanii i Irlandii z takimi przejawami adaptacji kulturowej, jak: strategie adaptacji, szok kulturowy, ustosunkowanie się wobec Brytyjczyków/Irlandczyków oraz identyfikacja z rodakami i Brytyjczykami/Irlandczykami.

Narzędzia badawcze

Zastosowane narzędzia badawcze określające zmienne osobowościowe to Inwentarz Osobowości NEO FFI Paula Costy i Roberta McCrae w polskiej adaptacji Bogdana Zawadzkiego, Jana Strelaua, Piotra Szczepanika i Magdaleny Śliwińskiej (1998), Skala Uogólnionej Własnej Skuteczności autorstwa Ralfa Schwarzera i Matthiasa Jerusalem w polskiej adaptacji Jakuba Zakrzewskiego (1987) oraz Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych CISS Nicka Endlera i Michell Parkera w polskiej adaptacji Piotra Szczepaniaka, Jana Strelaua i Kazimierza Wrześniewskiego.

Shok kulturowy badano przy wykorzystaniu Culture Shock Questionnaire autorstwa Davida Mumforda²⁹. Kwestionariusz jest używany do mierzenia natężenia doświadczanego szoku kulturowego wśród imigrantów w świetle teorii szoku kulturowego Kalervo Oberg. Wykorzystano część A kwestionariusza: „Core” culture shock items. The Acculturation Index, którego autorami są Collen Ward i Arzu Rana-Deuba³⁰, który używany jest w celu identyfikacji stosowanej przez imigrantów strategii akulturacji (obydwie skale w polskiej wersji eksperymentalnej przygotowała do badań autorka artykułu). Postawy polskich imigrantów wobec Brytyjczyków/Irlandczyków badano prosząc respondentów o ustosunkowanie się do trzech twierdzeń, dotyczących ich uczuć („Złości mnie, że Brytyjczycy/Irlandczycy są faworyzowani.”), przekonań („Sądzę, że przeciętny Brytyjczyk/Irlandczyk jest tak samo inteligentny i wykształ-

²⁸ A. Kossic, *Personality and individual factors in acculturation*, [w:] D. Sam, J. Berry, *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*, Cambridge 2006, s. 121-122.

²⁹ D. Mumford, *The measurement of culture shock*. „Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology”, nr 33, 1998, s. 149.

³⁰ C. Ward, A. Rana-Deuba, *Acculturation and adaptation revisited*, „Journal of Cross-Cultural Psychology”, nr 30, 1999, s. 439.

cony jak przedstawiciele innych narodowości.”) i zachowań („Zachowanie Brytyjczyków/Irlandczyków sprawia, że zachowuję się wobec nich nieuprzejmie.”) wobec miejscowej ludności. Poproszono także o wyrażenie na skali szacunkowej oceny ogólnej satysfakcji z życia na emigracji pod kątem sytuacji osobistej oraz zawodowej.

Dobór grupy i procedura badań. Badanie przeprowadzone zostało w Wielkiej Brytanii i Irlandii. Kwestionariusze wypełniały osoby przebywające w kawiarni przy polskim kościele w Dublinie, w kawiarni w Domu Polskim w Londynie oraz w siedzibie Stowarzyszenia Polaków w Irlandii Północnej w Belfaście. Niektóre osoby (n=8) zostały dobrane do grupy metodą „kuli śniegowej”; kwestionariusze rozesłano do znajomych autorki i poproszono o przesłanie dalej do osób będących obecnie na emigracji. Badania prowadzono od czerwca do września 2008 r.

Wyniki³¹

Ogólna charakterystyka badanej grupy

Analizie poddano kwestionariusze 66 osób, w tym 42 kobiet i 24 mężczyzn. Wiek osób badanych wahał się w przedziale 18-57 lat przy średniej wieku 29,64 (SD=8,611). Większość osób badanych (40,9%) deklarowała posiadanie wyższego wykształcenia. 19,7% osób to studenci a 30,3% badanych miało wykształcenie średnie. Znacznie mniej, bo 6,1% respondentów ukończyło szkołę zawodową, a najmniej, bo jedynie 3%, deklaroowało posiadanie wykształcenia podstawowego. Ponadto znaczącą większość osób badanych można zakwalifikować do tzw. nowej emigracji. Tylko 9,1% przebadanych mieszka w Wielkiej Brytanii/Irlandii dłużej niż 5 lat. Jeśli chodzi o deklarowany poziom znajomości języka angielskiego, to tylko 3% osób twierdzi, że nie zna go wcale. Poziom podstawowy deklaruje 12,1% respondentów. W większości przypadków badani określają swój poziom językowy jako średnio zaawansowany (37,9%). 28,8% emigrantów określa swój poziom znajomości języka jako zaawansowany, a 18,2% osób włada angielskim biegle.

Opisowa charakterystyka zmiennych osobowościowych

Średnie poczucie skuteczności respondentów znajduje się na poziomie 19,56 (SD=4,004), a więc blisko górnej granicy normy. Za to średnie wyniki na skali cech osobowości Wielkiej Piątki to dla neurotyczności 4,54 (SD=2,131), dla ekstrawersji 5,95 (SD=1,862), dla otwartości 5,16 (SD=1,969), dla ugodowości 5,41 (SD=2,619), a dla sumienności 6,17 (SD=1,931), gdzie wyniki poniżej 3 stenów uważa się za niskie a powyżej 7 stenów za wysokie. U ponad połowy (53%) osób nie stwierdzono dominującego stylu radzenia sobie ze stresem, jednak wśród osób u których udało się taki styl wyróżnić aż 28,8% stosuje styl zorientowany na zadanie. Styl zorientowany na

³¹ Szczegółowe tabele analizy regresji w zbiorach autorki.

unikanie charakteryzuje 12,1% osób, a styl zorientowany na emocje 6,1%.

W badanej grupie Polaków stosowane strategie akulturacji to integracja (37,9%) i separacja (36,4%). Nieco mniej powszechna jest marginalizacja (16,7%), a najrzadziej stwierdzano asymilację (7,6%).

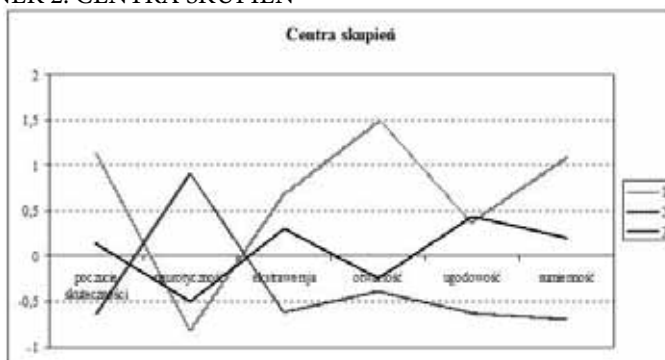
Poziom szoku kulturowego osób badanych jest zróżnicowany, przy średniej wyniku wynoszącej 4,71 punktów ($SD=2,63$) na skali od 0 do 14. Najwyższy uzyskany wynik to 12 punktów. Postawy Polaków wobec Brytyjczyków/Irlandczyków również są zróżnicowane. Na pięciostopniowej skali (od 1=nigdy do 5=zawsze) badani oceniali swoje zachowanie średnio na 1,78 punktów ($SD=0,888$), przekonania na 2,9 punktów ($SD=1,011$) a reagowanie emocjonalne na 2,59 punktów ($SD=1,227$). Warto jednak pamiętać, że ujawnianie negatywnych zachowań najsilniej podlega czynnikowi aprobaty społecznej, stąd nie dziwi najniższy jego wskaźnik. Jeśli chodzi o ogólną satysfakcję z sytuacji ekonomiczno- zawodowej i osobistej, to na sześciostopniowej skali (od 0=wcale do 5=bardzo) średnia wynosi odpowiednio 3,76 ($SD=0,953$) i 3,95 ($SD=1,09$).

Analiza związków zmiennych osobowościowych ze wskaźnikami adaptacji kulturowej

Porównanie za pomocą analizy wariancji grup o odmiennych stylach akulturacji pod względem wyróżnionych cech osobowości nie pozwoliło na sformułowanie rozstrzygających wniosków. Założono więc, że być może dla tak ogólnej charakterystyki funkcjonowania jak styl adaptacji ważniejsza, aniżeli poszczególne cechy, jest ich konfiguracja w profilu osobowości. W celu sprawdzenia tej tezy przeprowadzono analizę skupień metodą k-średnich. Otrzymano 3 skupienia osób o różnych konfiguracjach sześciu zmiennych: cech Wielkiej Piątki oraz poczucia samoskuteczności.

Skupienie 1. liczy 11 osób charakteryzujących się wysokim poczuciem skuteczności, otwartością, sumiennością, wyższą niż pozostałe osoby ekstrawersją i ugodowością oraz najniższym wskaźnikiem neurotyzmu. Skupienie 2. to grupa 25 osób wyróżniających się najwyższym poziomem neurotyczności. Wszystkie pozostałe zmienne mają najniższe wskaźniki. Skupienie 3. liczy 27 osób stabilnych emocjonalnie, o średnim poczuciu samoskuteczności, otwartości i sumienności oraz nieco silniej zaznaczonej ekstrawersji i ugodowości (Rysunek 2).

RYSUNEK 2. CENTRA SKUPIEŃ

Źródło: Opracowanie własne.

Kolejnym krokiem było sprawdzenie, czy różniący się konfiguracją cech osobowości badani wykazują odmienne preferencje w zakresie akulturacji.

Zgodnie z przesłankami teoretycznymi w skupieniu 1. najczęściej pojawia się strategia integracji, rzadziej występuje separacja i tylko w pojedynczych przypadkach – asymilacja (1 osoba) i marginalizacja (1 osoba). Wśród badanych ze skupienia 2. dominuje strategia separacji oraz, w porównaniu z pozostałymi skupieniami, wyjątkowo często pojawia się strategia marginalizacji. W skupieniu 3. układ jest zbliżony do skupienia 1. przy nieco słabszej reprezentacji strategii integracyjnej na rzecz separacji a nawet marginalizacji. Z punktu widzenia kompetencji sprzyjających integracji z nowym środowiskiem zdecydowanie najkorzystniejszy jest obraz struktury osobowości reprezentowany w 1. skupieniu. Układ cech w skupieniu 2. uznać można za czynnik ryzyka niepowodzeń adaptacyjnych.

Następnie porównano uzyskane skupienia pod względem innych wskaźników adaptacji kulturowej.

Okazało się, że wskaźnikiem adaptacji istotnie różnicującym grupy skupień jest poziom doświadczanego szoku kulturowego. Badani zaklasyfikowani do 2. skupienia charakteryzują się znacząco wyższym jego poziomem niż badani z 1. i 3. skupienia.

W przypadku szoku kulturowego analiza jego korelatów (Zestawienie 1.) wskazuje, że koreluje on dodatnio z poziomem neurotyczności ($r=.486$; $p<0,01$) a ujemnie z poziomem sumienności ($r=-.289$; $p<0,05$) i poczuciem skuteczności ($r=-.275$; $p<0,05$) osób badanych. Oznacza to, że osobowościowym czynnikiem ryzyka przeżywania szoku kulturowego jest podwyższony wskaźnik neurotyzmu, przy jednocześnie niskim poziomie sumienności i poczucia samoskuteczności. Duże nasilenie szoku kulturowego ma również związek z małym poczuciem identyfikacji z Brytyjczykami/Irlandczykami ($R^2 = .297$).

Kolejnym wyróżnionym wskaźnikiem adaptacji było ustosunkowanie się Polaków

do Brytyjczyków/Irlandczyków. Respondentów zapytano o stopień zgodności z twierdzeniami dotyczącymi przekonań, emocji i zachowań wobec nich. Neurotyczność, otwartość na doświadczenie i ugodowość po raz kolejny okazały się być znaczącymi predyktorami adaptacji, dwie pierwsze zmienne pozostają bowiem w istotnym związku ($r=.263$ i $r=.309$; $p<001$) z emocjonalnym aspektem ustosunkowania się Polaków wobec Brytyjczyków/Irlandczyków. Ugodowość to cecha znacząca ($r=.330$; $p<0.01$) dla sposobu myślenia naszych rodaków o przedstawicielach kultury przyjmującej. Uwzględniając kierunek obserwowanych zależności, uściślijmy: im wyższy poziom neurotyzmu i niższy – otwartości na doświadczenia, tym większa skłonność do negatywnych postaw emocjonalnych (złość, irytacja) we wzajemnych kontaktach. Otwarość wyjaśnia ten aspekt postawy w 9%, a ugodowość w 10,9%.

Przejawem adaptacji było również ogólne zadowolenie z własnej sytuacji na emigracji. Za wskaźniki tej zmiennej uznano odpowiedzi na pytania o stopień zadowolenia z życia osobistego i zawodowego. Dwie cechy okazały się tu znaczące: ekstrawersja i sumienność. Analiza regresji związku poziomu ekstrawersji z ogólnym poczuciem zadowolenia z obecnej sytuacji osobistej wskazuje, iż zmienna ta istotnie wiąże się z ogólną satysfakcją osobistą i może w 11,6% tłumaczyć wariancję poziomu tej zmiennej. Z kolei satysfakcja z sytuacji ekonomiczno-zawodowej jest najlepiej wyjaśniana (9,3%) przez cechę sumienności.

Ostatnim wyróżnionym aspektem adaptacji było poczucie podobieństwa/identyfikacji, z mieszkańcami kraju przyjmującego. Analiza regresji wskazuje, że poziom sumienności koreluje dodatnio i istotnie z identyfikacją z innymi Polakami, i może taką postawę tłumaczyć w 11,1%. Identyfikację z Brytyjczykami/Irlandczykami wyjaśnia w 6,8% poziom ugodowości.

Uzyskane wyniki stanowią potwierdzenie roli zmiennych osobowościowych w regulacji wyróżnionych w przeprowadzonym badaniu procesów adaptacyjnych. Brak związków wyróżnionych strategii radzenia sobie ze stresem ze wskaźnikami adaptacji kulturowej pozostawia otwartym pytanie o ich wartościowanie.

Wybrane czynniki kontekstowe a adaptacja kulturowa. Końcowe zestawienie zmiennych psychologicznych i zmiennych ubocznych korelujących istotnie ze wskaźnikami adaptacji opisuje interakcje różnych czynników istotnych w procesie akulturacji (Zestawienie 1.). Długość pobytu istotnie ($p<0,05$), lecz w zaskakująco małym stopniu ($R^2=.067$), wyjaśnia poziom identyfikacji Polaków z Brytyjczykami. Sprzyja jej też, co zrozumiałe, znajomość języka angielskiego. W pewnym stopniu decyduje również ona, wraz z wykształceniem, o ustosunkowaniu się wobec rdzennej ludności kraju. Stwierdzono istotną ujemną korelację pomiędzy poziomem znajomości angielskiego a emocjonalnym stosunkiem do Brytyjczyków/Irlandczyków – dobra znajomość języka sprzyja pozytywnemu nastawieniu emocjonalnemu do mieszkańców kraju oraz identyfikacji ze społeczeństwem przyjmującym.

ZESTAWIENIE 1. WSKAŹNIKÓW ADAPTACJI Z WSPÓŁWYSTĘPUJĄCYMI Z NIMI ZMIENNYMI

Wskaźniki adaptacji	Zmienne osobowościowe	Inne zmienne
Satysfakcja z sytuacji osobistej	<u>Korelacja dodatnia:</u> Ekstrawersja <u>Korelacja ujemna:</u> Neurotyczność	
Satysfakcja z sytuacji ekonomiczno-zawodowej	<u>Korelacja dodatnia:</u> Sumienność	<u>Korelacja dodatnia:</u> Poczucie podobieństwa do Brytyjczyków/Irlandczyków
Szok kulturowy	<u>Korelacja dodatnia:</u> Neurotyczność <u>Korelacja ujemna:</u> Sumienność Poczucie skuteczności	
Poczucie podobieństwa do innych Polaków	<u>Korelacja dodatnia:</u> Sumienność <u>Korelacja ujemna:</u> Neurotyczność	<u>Korelacja dodatnia:</u> Emocjonalny element postawy <u>Korelacja ujemna:</u> Poczucie podobieństwa do Brytyjczyków/Irlandczyków
Poczucie podobieństwa do Brytyjczyków/Irlandczyków	<u>Korelacja dodatnia:</u> Ugodowość	<u>Korelacja dodatnia:</u> Długość pobytu na emigracji Znajomość języka angielskiego Satysfakcja z sytuacji ekonomiczno-zawodowej <u>Korelacja ujemna:</u> Szok kulturowy
Emocjonalny element postawy	<u>Korelacja dodatnia:</u> Neurotyczność <u>Korelacja ujemna:</u> Otwartość	<u>Korelacja dodatnia:</u> Wiek Szok kulturowy <u>Korelacja ujemna:</u> Znajomość języka angielskiego
Behawioralny element postawy		<u>Korelacja ujemna:</u> Wiek Poznawczy element postawy
Poznawczy element postawy	<u>Korelacja dodatnia:</u> Ugodowość	<u>Korelacja dodatnia:</u> Wykształcenie <u>Korelacja ujemna:</u> Element behawioralny postawy

Źródło: Opracowanie własne.

Wnioski z badań i dyskusja

Głównym problemem badawczym pracy była odpowiedź na pytanie o to, czy i w jakim stopniu zmienne osobowościowe wpływają na adaptację Polaków do życia w Wielkiej Brytanii i Irlandii, ich postawy wobec Brytyjczyków/Irlandczyków, doświadczany szok kulturowy, satysfakcję z życia na emigracji oraz identyfikację z rodakami i społeczeństwem przyjmującym.

Badana grupa polskich emigrantów charakteryzuje się relatywnie wysokim poczuciem samoskuteczności a dominującą strategią radzenia sobie ze stresem jest strategia zorientowana na zadanie. Znaczna grupa osób stosuje też wiele strategii nie ograniczając się do żadnej z nich, co uważa się za optymalne podejście do radzenia sobie ze stresem. Satysfakcja badanych z ich obecnej sytuacji osobistej i ekonomiczno-zawodowej sytuuje się nieco powyżej ocen średnich.

Spśród stosowanych strategii akulturacji to nie separacja była jedyną dominującą, co sugerowały wyniki przytaczanych w części teoretycznej badań. Emigranci również często integrowali się ze społeczeństwem przyjmującym, raczej rzadko wykorzystując strategię marginalizacji i asymilacji. Wszystkie osoby badane stosujące strategię asymilacji mieszkały poza granicami Polski dłużej niż trzy lata. Oznaczać to może, że utrzymywanie swojej tożsamości jako Polaka jest dla naszych rodaków wartością istotną. Z drugiej strony nie bez znaczenia może tu być fakt, iż większość kwestionariuszy została wypełniona w miejscach ściśle związanych z polskością.

Jeśli idzie o osobowościową charakterystykę badanej grupy, obserwuje się trzy różne konfiguracje cech. Pierwszą grupę cechuje wysoki poziom poczucia skuteczności, ekstrawersji, ugodowości, sumienności i otwartości przy niskim poziomie neurotyczności. W przypadku drugiej grupy ta cecha osobowości jest wyraźnie nasiloną, przy obniżonych wynikach pozostałych cech. Trzecią grupę opisują zasadniczo średnie poziomy większości cech. Wszystkie podgrupy okazały się różnić poziomem doświadczanego szoku kulturowego oraz preferencją strategii akulturacji. Podgrupa 1. spośród strategii akulturacji najczęściej stosowała strategię integracji, rzadziej separacji. Druga podgrupa charakteryzuje się podwyższonym poziomem doświadczanego szoku kulturowego przy jednoczesnej preferencji separacji jako strategii akulturacji oraz stosunkowo częściej, w porównaniu z pozostałymi podgrupami, marginalizacji. W przypadku trzeciej podgrupy najczęściej spotykaną strategią akulturacji jest integracja, a w drugiej kolejności – separacja.

Poziom doświadczanego przez Polaków szoku kulturowego nie jest specjalnie wysoki. Na kryzysy związane z szokiem kulturowym narażone są głównie osoby o podwyższonych wskaźnikach neurotyczności oraz niskiej sumienności i samoskuteczności (podgrupa 2.). Dodatkowo korelują z nim: negatywna emocjonalna postawa wobec Brytyjczyków/Irlandczyków i brak identyfikacji z przedstawicielami kultury przyjmującej. Wbrew oczekiwaniom stwierdzono brak związku pomiędzy doświadczanym szokiem kulturowym a strategiami radzenia sobie ze stresem. Zastanawia, jakie znaczenie ma w tym kontekście poziom sumienności. Być może osoby mniej wytrwałe, skrupulatne, a za to bardziej niecierpliwie, gorzej odnajdują się w nowej rzeczywisto-

ści, której zrozumienie i nauczenie się wymaga systematycznego wysiłku.

Postawa Polaków wobec Brytyjczyków/Irlandczyków wydaje się być wypadkową wielu czynników. Pozbawione uprzedzeń przekonania idą w parze z poziomem wykształcenia i ugodowością. Skłonności do irytacji i poczucia bycia dyskryminowanym sprzyja mniejsza otwartość na doświadczenia, niska samoskuteczność, neurotyzm oraz słabsza znajomość języka angielskiego. Osoby neurotyczne mają ogólnie podwyższony poziom lęku i obniżone poczucie własnej wartości, co sprawia, że mogą odreagowywać napięcie poprzez wyrażanie złości na inną grupę społeczną. Nawet jeżeli w pewnych wypadkach rzeczywiście zdarzają się przejawy faworyzowania „swoich”, to jest to dla takich osób szczególnie drażniące i przykre.

Satysfakcja ze swojej obecnej sytuacji jest istotnie powiązana z ekstrawersją i sumiennością. Pierwsza ułatwia nawiązywanie nowych relacji i podtrzymywanie kontaktów towarzyskich, co dostarcza różnych gratyfikacji w nowym środowisku. Druga obejmuje cechy silnie nagradzane w pracy. Obydwa wspomniane rodzaje aktywności są od siebie niezależne i stymulowane są przez odmienne cechy osobowości. Tak cechy endogennie zdeterminowane (neurotyzm, sumiennność, ekstrawersja), jak i cechy nabyte (samoskuteczność) mają swój udział zarówno w sposobie przeżywania szoku kulturowego, jak i postrzegania mieszkańców kraju przyjmującego, czy wreszcie – zadowolenia z własnej sytuacji życiowej. Poza samym tylko wnioskowaniem o rodzaju akulturacji przyjrano się: jak bardzo poszczególne osoby badane identyfikują się z innymi Polakami oraz – jak bardzo identyfikują się z Brytyjczykami/Irlandczykami. Okazało się, że identyfikacja z Polakami istotnie i dodatnio koreluje z poziomem sumienności badanych, zaś identyfikacja z Brytyjczykami/Irlandczykami koreluje z ugodowością, czasem pobytu na emigracji oraz z poziomem znajomości języka angielskiego.

Uzyskane wyniki wskazują, że struktura osobowości determinuje w sposób istotny to, jak polscy emigranci adaptują się do życia w Wielkiej Brytanii i Irlandii. Konfiguracje określonych cech (poczucie własnej skuteczności, otwartość na doświadczenia, sumiennność, ugodowość, ekstrawersja i stabilność emocjonalna) mogą predysponować do dobrego funkcjonowania na emigracji, podczas gdy konfiguracje innych cech (niskie poczucie samoskuteczności, brak otwartości, ugodowości i sumienności oraz introwersja i neurotyzm) zwiększają prawdopodobieństwo wystąpienia szeroko rozumianych trudności i problemów, które w konsekwencji mogą prowadzić do sytuacji wykluczenia społecznego. Wskazane są dalsze badania w celu uzyskania odpowiedzi na powstałe podczas analizy wyników pytania i wątpliwości.

Literatura:

Druki zwarte:

- Bandura A., *Self-Efficacy. The Exercise of Control*, New York 1997.
- Berry J., Kim U., *Acculturation and Mental Health*, [w:] (red.) Dasen P., Berry J., Sartorius N., *Health and Cross-Cultural Psychology. Toward Applications*, Beverly Hills 1988.
- Iglicka K., *Kontrasty migracyjne Polski. Wymiar transatlantycki*, Warszawa 2008.
- Kossic A., *Personality and individual factors in acculturation*, [w:] Sam D., Berry J., *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*, Cambridge 2006.
- Strelau J., Jaworowska A., Wrześniewski K., Szczepaniak P., *Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych CISS*, Warszawa 2005.
- Zawadzki B., Strelau J., Szczepaniak P., Śliwińska M., *Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae. Adaptacja polska*, Warszawa 1997.
- Zimbardo P., *Psychologia i życie*, Warszawa 1999.

Dokumenty:

- Blachnicka D., *Najnowsza fala emigracji – szansa czy zagrożenie dla modernizacji Polski*, Gdańsk 2008.
- Iglicka K., Ziółek-Skrzypczak, M., *EU Membership Highlights Poland's Migration Challenges, Migration Information Source*, [Online], dostępne: <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?id=800>, 09.01.2011.
- Pietrzykowska I., *Osobowość a adaptacja kulturowa Polaków w Wielkiej Brytanii, praca magisterska przygotowana pod kierunkiem dr hab. Anny Suchańskiej, prof. UAM, Poznań 2009.*

Artykuły:

- Bandura A., *Self-Efficacy. Mechanism in Human Agency*, "American Psychologist", nr 37 (2), 1982.
- Berry, J., *Immigration, Acculturation, and Adaptation*, "Applied Psychology: an International Review", nr 46 (1), 1997.
- Bhugra D., Ayonrinde O., *Depression in migrants and ethnic minorities*, "Advances in Psychiatric Treatment", nr 10, 2004.
- Hovey, J., *Psychosocial Predictors of Acculturative Stress in Central American Immigrants*, "Journal of Immigrant Health", nr 1 (4), 1999.
- Hovey, J., Magana, C., *Acculturative stress, Anxiety, and Depression among Mexican Immigrant Farm-workers in the Midwest United States*, "Journal of Immigrant Health", nr 2 (3), 2000.
- Krishnan, A., Berry, J., *Acculturative stress and acculturation attitudes among Indian immigrants to the United States*, "Psychology & Developing Societies", nr 2, 1992.
- Luijters K., van der Zee K., Otten, S., *Acculturation Strategies Among Ethnic Minority Workers and the Role of Intercultural Personality Traits*, "Group Processes and Intergroup Relations", nr 9 (4), 2006.
- Mumford D., *The measurement of culture shock*, "Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology", nr 33, 1998.
- Oberg K., *Cultural Shock: Adjustment to New Cultural Environments*, "Practical Anthropology", nr 7, 1960.
- Ward C., Keenedy A., *Acculturation strategies, psychological adjustment, and socio-cultural competence during cross-cultural transitions*, "International Journal of Intercultural Relations", nr 18, 1994.
- Idem, Rana-Deuba A., *Acculturation and adaptation revisited*, "Journal of Cross-Cultural Psychology", nr 30, 1999.
- Zlobina A., Basabe N., Paez N., Furnham A., *Socio-cultural adjustment of immigrants: Universal and group – specific predictors*, "International Journal of Intercultural Relations", nr 3, 2006.

JUSTYNA M. KRZYŻANIAK

ZESPÓŁ ROZWOJU WSI
FUNDACJA PROGRAMÓW POMOCY DLA ROLNICTWA FAPA

**RECENZJA KSIĄŻKI KATARZYNY ZAWALIŃSKIEJ
„INSTRUMENTY I EFEKTY WSPARCIA
UNII EUROPEJSKIEJ DLA REGIONALNEGO ROZWOJU
OBSZARÓW WIEJSKICH W POLSCE”¹**

Próba zmierzenia się ze stosunkowo nowym tematem, jakim jest wpływ akcesji Polski do Unii Europejskiej na rozwój obszarów wiejskich, to z pewnością zadanie ambitne, ale jednocześnie bardzo trudne. Większość z tych, którzy je dotychczas podejmowali koncentrowała się na przedstawieniu dosyć ogólnych danych dotyczących wielkości i sposobów rozdysponowania unijnych dotacji kierowanych na wieś i do rolnictwa, bez wnikania w sedno sprawy, jakim jest pokazanie ich wpływu na proces rozwoju tego ważnego segmentu życia społecznego i gospodarczego naszego kraju.

Przedmiotem książki Katarzyny Zawalińskiej jest właśnie ten bardziej pożądanym i skomplikowanym aspektem oceny realizacji programów unijnego wsparcia, a więc *przeanalizowanie instrumentów i efektów wsparcia Unii Europejskiej dla rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem aspektów regionalnych* [s. 13], wynikających z wszystkich działań finansowanych w latach 2004-2006, zarówno w ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich, jak i Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich”. W swojej pracy autorka traktuje pozyskiwane fundusze jako instrument rozwoju o charakterze prorodnościowym lub proefektywnościowym, prezentując dokonujące się pod ich wpływem zmiany nie tylko w rolnictwie, lecz we wszystkich działach gospodarki, a także analizując regionalne zróżnicowania w ich pozyskiwaniu i wydatkowaniu, przekładające się bezpośrednio na rozwój województw.

Pierwszy rozdział pracy przedstawia teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju obszarów wiejskich od początku XXI wieku. Z jednej strony pokazuje wieś jako zaplecze miast, swego rodzaju ostoję, do której ludzie migrują, by odpocząć i pozyskać zdrową żywność. Z drugiej strony, jako miejsce intensywnych przemian społeczno-gospodarczych, w coraz większym zakresie stymulowanych założeniami rozwoju zrównoważonego.

¹ K. Zawalińska, *Instrumenty i efekty wsparcia Unii Europejskiej dla regionalnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2009, ss. 369.

Jej kolejna część przynosi rozważania nad zróżnicowanym znaczeniem subsydiowania obszarów wiejskich i inwestowania w obszary wiejskie oraz zadaniami wybranymi w Polsce do realizacji w pierwszym okresie poakcesyjnym, dzieląc je na prórównościowe i proefektywnościowe. Zawalińska wskazuje na ogromną wagę procesu ewaluacji [s. 135], który powinien dostarczyć informacji o: skuteczności, efektywności/sprawności, celności, użyteczności, ekonomiczności, trwałości, adekwatności oraz jakości uczestnictwa i świadomości beneficjentów projektu; a także określić jego faktyczne efekty. Łączą się one zazwyczaj z odpowiedzią na kilka pytań o charakterze fundamentalnym: czy rzeczywiście w czasie i miejscu realizacji programu doprowadzono do rozwiązania problemu, czy też tylko został on odroczony w czasie (efekt przemieszczenia); jak środki finansowe skierowane do jednego sektora gospodarki czy konkretnej grupy ludzi wpłynęły pozytywnie na inne (efekt mnożnikowy); w jaki sposób udzielona pomoc finansowa wpłynęła na poziom konkurencyjności instytucji i grup, które się o nią ubiegały (efektu substytucji); czy doszło do ich wzajemnego oddziaływania i w jaki sposób przyczyniło się ono do uzyskania zaplanowanego rezultatu (efekt synergii).

Trzeci rozdział stanowi prezentację warsztatowych (metodologicznych i metodycznych) podstaw książki, w której po raz pierwszy w Polsce skorzystano z modelu RegPOL, zaadoptowanego z Finlandii. Jego innowacyjność polega na możliwości porównywania i poniekąd sprowadzania do wspólnego mianownika wyników uzyskiwanych dotąd wieloma różnymi metodami, zarówno o charakterze ilościowym i jakościowym, oraz z wielu różnych źródeł. Do pierwszej grupy danych (ilościowych) wykorzystanych przez Zawalińską należały wyniki badań ankietowych o charakterze on-line, przeprowadzonych wśród pracowników regionalnych ośrodków Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR); do tej drugiej (jakościowej) liczne dokumenty – zaczynając od dyrektyw unijnych, przez dokumenty dotyczące programów wsparcia, na materiałach szkoleniowych dla pracowników Ośrodków Doradztwa Rolniczego skończywszy. Pozyskano także dane z innych źródeł: ARiMR, Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Głównego Urzędu Statystycznego. Niektóre dane (na przykład te dotyczące przepływów międzygałęziowych w całej gospodarce, stymulowanych funduszami unijnymi kierowanymi na wieś i do rolnictwa) zostały specjalnie opracowane. Wielowymiarowa procedura badawcza, która pozwoliła na przedstawienie nieznanych dotychczas obszarów problemowych i ukazanie regionalnego zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, zyskała wzmocnienie przez sposób prezentacji uzyskanych wyników. Bogactwo wykresów, tabel, schematów i rysunków map z podziałem na województwa znacząco ułatwia odbiór niekiedy bardzo skomplikowanych treści.

W kolejnych dwóch częściach swojej pracy autorka przedstawiła wyniki własnych badań, koncentrując się głównie na ocenie skutków ekonomicznych kierowanych na polską wieś środków unijnych, rozpatrywanych w wielu różnych perspektywach: wzrostu gospodarczego, efektu konsumpcyjnego i dochodowego, handlu zagranicznego, efektu cenowego, zatrudnienia, a także całościowej perspektywie rozwoju regionów. Wykazała, że pomimo tego iż biedniejsze województwa Polski pozyskały

więcej funduszy unijnych niż bogatsze, co miało bezpośredni i na ogół pozytywny wpływ na tempo i zakres dokonujących się tam zmian, to jednak większe efekty przyniosło ich wykorzystanie w tych, które dla porównania Bański określa mianem obszarów o znaczącym endogenicznym potencjale rozwojowym, determinującym osiąganie kolejnych poziomów rozwoju obszarów wiejskich². Zawalińska dokonała także oceny działań w zależności od charakteru uzyskanej kwoty, wskazując, iż subsydiowanie czyli dofinansowanie działań przyniosło większe korzyści niż transfery bezpośrednie, które w wielu przypadkach były wydatkowane na cele konsumpcyjne. W większości województw najbardziej efektywne okazały się fundusze wspierające rozwój infrastruktury, nieco mniej te – kierowane w kapitał ludzki.

Analizy międzygałęziowe pozwoliły także na uchwycenie wielu wskaźników mnożnikowych będących efektem zwiększonego transferu środków kierowanych przede wszystkim na rolnictwo. Jego dokapitalizowanie stymuluje inne działy gospodarki, co przejawia się chociażby w rosnącym odsetku ludności wiejskiej znajdującej pracę w lokalnym przemyśle i budownictwie. Autorka wskazała jednak na brak pożądanych kierunków zmian przy analizie ruchów migracyjnych czy zmniejszeniu bezrobocia. Pozytywne, choć w sumie niewielkie zmiany (na poziomie 1,5%), dokonały się w poziomie PKB, eksportu i konsumpcji.

Generalnie w latach 2004-2006 dzięki środkom unijnym tereny wiejskie i rolnicze zyskały znaczenie więcej niż zurbanizowane, chociaż nadal aktualnym pozostaje pytanie: jak sterować obszarami wiejskimi i rolniczymi, by doprowadzić do zmniejszenia udziału znaczenia rolnictwa w polskiej gospodarce i polepszenia możliwości zatrudnienia ludności wiejskiej?

Odpowiadając na to ważne pytanie Zawalińska proponuje dokonanie kilku zmian w kierunkach i zasadach transferowania środków unijnych na obszary wiejskie, dzięki którym można zwiększyć skuteczność podejmowanych zadań rozwojowych.

Po pierwsze, Polska powinna *przejsć z zasilania obszarów wiejskich na inwestowanie w obszary wiejskie* [s. 237]. Subsydiowanie tylko części kosztów podejmowanych inicjatyw na ogół mobilizuje zarówno samorządy terytorialne, jaki i osoby fizyczne do podejmowania większego wysiłku i staranności dla pozyskania dodatkowego kapitału, a jednocześnie skłania do bardziej racjonalnego wydawania pozyskanych środków.

Po drugie, konieczne jest uproszczenie procedur administracyjnych w pozyskiwaniu środków. Jak wskazują dotychczasowe doświadczenia, im większe dofinansowanie, tym trudniejsze i dłuższe procedury biurokratyczne, co ogranicza liczbę aplikujących. Dobrze byłoby, aby na podstawie już uzyskanych doświadczeń dokonać korekt w sposobach pozyskiwania funduszy unijnych w kolejnych edycjach programu PROW, a także by wspierać mniejszą liczbę projektów za to większymi środkami, co przełoży się na większe korzyści ekonomiczne.

Po trzecie, okazało się, że im większa liczba projektów finansowanych z budżetu Unii Europejskiej, tym mniejsze środki trafiają ostatecznie do beneficjentów, ponie-

² J. Bański (red.), *Analiza różnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku*, Warszawa 2009, s. 55.

waż znaczną ich część pochłaniają koszty administracyjne.

Po czwarte, Zawalińska zgłasza liczne zastrzeżenia, co do trafności kryteriów podziału pieniędzy unijnych. Władze powinny w dalszym ciągu kontynuować prace nad poprawą przejrzystości ich alokacji, zarówno na poziomie regionalnym, jak i indywidualnych beneficjentów.

Po piąte, ponieważ jednym z najtrudniejszych zadań polityki rozwoju obszarów wiejskiej jest inwestowanie wpływające na zmiany struktury zatrudnienia ludności odchodzącej od rolnictwa, należy w jeszcze większym zakresie wspierać programy umożliwiające dywersyfikację źródeł dochodów, zachowując jednak odpowiednie proporcje między obszarami lepiej i słabiej rozwiniętymi.

Książka Katarzyny Zwalińskiej jest pierwszą polską próbą kompleksowej ewaluacji skutków objęcia polskiej wsi i polskiego rolnictwa funduszami unijnymi, a więc oceny ilościowo-jakościowej, uwypuklającej przyczyny i wartość efektu wynikającego z zastosowanych instrumentów wsparcia oraz sformułowania wniosków do wykorzystania w kolejnych latach realizacji Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich³. Wskaźniki, którymi operowała Autorka mają charakter głównie ekonomiczny: zmiany w wartościach Produktu Krajowego Brutto i Produktu Regionalnego Brutto itp. i w niewielkim stopniu odzwierciedlają zmiany społeczne. Byłoby dobrze, aby w kolejnych badaniach uzupełnić je o tzw. miękkie wskaźniki rozwoju, dające również obraz jakości życia na wsi, szansę poznania indywidualnych odczuć jej mieszkańców, a w konsekwencji uzyskać obraz postępu społecznego, jaki bez wątpienia dokonał się w środowiskach wiejskich naszego kraju po akcesji z UE. Chociaż Autorka wskazuje, że te zagadnienia wykraczają poza ramy jej opracowania, z pewnością zbudowała solidne podwaliny również do badań, w których fundusze europejskie traktuje się jako wartości instrumentalne, a więc tylko środki do realizacji wartości autotelicznych, uprzedmiotowionych w procesie wyrównania warunków i jakości życia na obszarach wiejskich.

Literatura:

- Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, *Trzy lata po akcesji. Raport Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa*, Warszawa 2007.
- Bański, J. (red.), *Analiza różnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku*, Warszawa 2009.
- Olejniczak K., *Mechanizmy wykorzystania ewaluacji. Studium ewaluacji średniookresowych INTERREG III*, Warszawa 2008.
- Olejniczak K., Ferry M., *Ewaluacja w praktyce sektora publicznego*, [w:] Pietras-Goc B. (red.), *Ewaluacja jako standard zarządzania w sektorze publicznym*, Kraków 2008.

³ K. Olejniczak, M. Ferry, *Ewaluacja w praktyce sektora publicznego*, [w:] B. Pietras-Goc (red.), *Ewaluacja jako standard zarządzania w sektorze publicznym*, Kraków 2008, passim.

AFILIACJE

PROF. ZW. DR HAB. RYSZARD BOROWICZ

Opis: profesor zwyczajny od roku 1991, obecnie zatrudniony na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz w Wyższej Szkole Gospodarki w Bydgoszczy (wcześniej m.in. pracownik PAN, UAM).

Zainteresowania badawcze: koncentrują się wokół socjologii edukacji i młodzieży, a także kwestii społecznych. Udział w kilku dużych projektach badawczych, m.in. w badaniach longitudinalnych (prowadzonych od blisko 40 lat) nad drogami żywotnymi 7,5 tys. osób. Realizator wielu grantów naukowych (m.in. na badania samorządów; FAPA).

Dorobek naukowy: autor kilkunastu książek: „Selekcje społeczne w toku kształcenia w szkole wyższej” (1976), „Zakres i mechanizmy selekcji w szkolnictwie” (1983), „Równość i sprawiedliwość społeczna. Studium na przykładzie oświaty” (1988), „Nierówności społeczne w dostępie do wykształcenia” (2000), „Kwestie społeczne: trudne do rozwiązania czy nierozwiązywalne?” (2008), „Współobecne dyskursy” (2009, redakcja naukowa) oraz około dwustu innych naukowych opracowań. Jako nauczyciel akademicki porusza się w obszarze pedagogiki (zwłaszcza społecznej) oraz socjologii (edukacji młodzieży).

DR HAB. HANNA SOLARCZYK-SZWEC

Opis: doktor habilitowany nauk humanistycznych, zatrudniony na stanowisku adiunkta (Wydział Nauk Pedagogicznych UMK w Toruniu); dyscyplina naukowa: pedagogika, specjalność naukowa: andragogika, pedagogika porównawcza.

Zainteresowania badawcze: edukacja ustawiczna, uczenie się dorosłych, andragogika porównawcza.

Dorobek naukowy: 8 publikacji, w tym m.in. 3 monografie, 5 publikacji pod redakcją oraz liczne artykuły naukowe poświęcone edukacji dorosłych w kraju i za granicą.

Dodatkowe osiągnięcia: wiceprezes Akademickiego Towarzystwa Andragogicznego; zastępca redaktora naczelnego „Rocznika Andragogicznego”.

DR KAROLINA MARCHLEWSKA

Opis: doktor nauk humanistycznych z zakresu nauk o polityce, Dyrektor Ośrodków Komisji Europejskiej Europe Direct – Bydgoszcz i Inowrocław oraz Centrum Europejskiego im. Roberta Schumana przy Wyższej Szkole Gospodarki. Naukowo związana z Wyższą Szkołą Gospodarki w Bydgoszczy. Członek Team Europe (Polska).

Zainteresowania badawcze: Welfare State oraz społeczno-ekonomiczny wymiar Unii Europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem rynków pracy w UE i polityki flexicurity.

Dorobek naukowy: ok. 30 publikacji, w tym 8 druków zwartych (prace pod redakcją naukową) oraz liczne artykuły naukowe poświęcone polityce regionalnej i socjalnemu wymiarowi Unii Europejskiej.

DR ANNA PLUSKOTA-LEWANDOWSKA

Opis: doktor nauk humanistycznych, zatrudniona na stanowisku adiunkta (Instytut Socjologii, Wydział Humanistyczny UMK w Toruniu); dyscyplina naukowa: socjologia, specjalność naukowa: socjologia obszarów rustykalnych.

Zainteresowania badawcze: wykluczenie społeczne, uczenie się przez całe życie, psychologia pozytywna.

Dorobek naukowy: 12 publikacji, w tym m.in. 2 publikacje – fragmenty w monografiach, 5 artykułów w punktowanych czasopismach naukowych.

DR MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA

Opis: doktor nauk humanistycznych, zatrudniona na stanowisku adiunkta (Wydział Społeczno-Ekonomiczny WSG w Bydgoszczy); dyscyplina naukowa: socjologia, pedagogika społeczna, specjalność naukowa: socjologia biedy, praca socjalna, polityka społeczna.

Zainteresowania badawcze: praca socjalna, socjologia rodziny.

Dorobek naukowy: autor książek, współautor ponad 20 prac zbiorowych, licznych recenzji oraz opracowań, analiz i prac badawczych o tematyce społeczno-ekonomicznej i edukacyjnej w państwach Europy Środkowej.

Dodatkowe osiągnięcia: członek Polskiego Towarzystwa Socjologicznego; laureat wielu wyróżnień władz uczelnianych oraz podziękowań władz regionalnych; Członek Komitetu Redakcyjnego „Społeczeństwo-Gospodarka-Kultura” (od 2006 roku); Członek Rady Naukowej w „Kultura i Edukacja” (od wrzesień 2009); promotor ponad 200 prac dyplomowych (licencjackich oraz magisterskich i podyplomowych).

DR RAFAŁ WILLA

Opis: doktor nauk humanistycznych, zatrudniony na stanowisku adiunkta (Centrum Studiów Europejskich im. Jeana Monneta Wydziału Politologii i Studiów Międzynarodowych UMK w Toruniu); dyscyplina naukowa: nauka o polityce, specjalność naukowa: europeistyka.

Zainteresowania badawcze: polityka spójności UE, system instytucjonalny UE, lobbying w UE, relacje międzynarodowe UE.

Dorobek naukowy: współautor 3 monografii, autor 14 artykułów naukowych i 2 recenzji.

Dodatkowe osiągnięcia: 1) Nagroda Zespołowa III stopnia przyznana przez Rektora

Uniwersytetu Jagiellońskiego za publikację Unia Europejska. Wybrane aspekty ustrojowe, 2009 rok. 2) Targi Wydawnictw Ekonomicznych (SGH, Warszawa 2009): Leksykon funduszy Unii Europejskiej wyróżniony w konkursie na najlepszą publikację ekonomiczną roku akademickiego 2008/2009 w kategorii Nauki Polityczne.

MGR DOROTA DOKTÓR

Opis: magister administracji publicznej, zatrudniona na stanowisku starszego inspektora kontroli w K-P OW NFZ w Bydgoszczy, wykładowca na Wydziale Pedagogicznym Wyższej Szkoły Informatyki w Łodzi (Ośrodek Zamiejscowy w Bydgoszczy), dyscyplina naukowa: gerontologia, pedagogika opiekuńczo-wychowawcza.

Zainteresowania badawcze: poziom i jakość życia ludzi starych w Polsce i Europie, polityka społeczna państwa, praca socjalna jako instrument polityki społecznej państwa.

Dodatkowe osiągnięcia: Wiceprzewodnicząca Demokratycznej Unii Kobiet w Bydgoszczy, realizator projektów socjalnych w zakresie wspomaganie polityki opiekuńczej państwa.

MGR KATARZYNA GĘBAROWSKA

Opis: doktorantka Gender Studies na Uniwersytecie Humboldt w Berlinie, absolwentka Filologii Angielskiej oraz Gender Studies na Uniwersytecie Humboldt w Berlinie oraz Fotografii na PWSFTiT w Łodzi; dyscyplina naukowa: gender studies, specjalność naukowa: kulturoznawstwo, postkolonializm, socjologia agrarna z perspektywy genderowej.

Zainteresowania badawcze: feministyczna teoria sztuki i filmoznawstwa, fotografia z perspektywy gender.

MGR BEATA JURKOWSKA

Opis: doktorantka Uniwersytetu Łódzkiego Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego. Uzyskała stopień magistra na kierunku Stosunki Międzynarodowe w 2009 r.; praca magisterska dotyczyła integracji Turcji z Unią Europejską.

Zainteresowania badawcze: integracja europejska i problemy akcesji Turcji do UE.

Dorobek naukowy: *Globalny rynek świeżych oraz mrożonych ryb*, „Magazyn Przemysłu Rybnego” nr 5 (65), 2008, ss. 17.; *Negocjacje Turcji z Unią Europejską – stan i perspektywy*, „Wspólnoty Europejskie” nr 6 (199), 2009, ss. 11, a także 2 publikacje internetowe na Portalu Spraw Zagranicznych.

Dodatkowe osiągnięcia: stypendystka programu Erasmus w Turcji 2008/2009, laureatka konkursu Punktu Informacyjnego Komisji Europejskiej Europe Direct – Bydgoszcz i Wyższej Szkoły Gospodarki na najlepszą pracę magisterską z zakresu współczesnych stosunków międzynarodowych Unii Europejskiej (edycja 2009).

MGR JUSTYNA M. KRZYŻANIAK

Opis: magister geografii (specjalizacja: planowanie i zagospodarowanie przestrzenne) UMK w Toruniu – Wydział Biologii i Nauk o Ziemi, magister socjologii UMK w Toruniu – Wydział Humanistyczny, zatrudniona w Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA w Zespole Rozwoju Wsi. Fundacja FAPA jest odpowiedzialna za organizację szkoleń, konferencji, konkursów w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013, zleconych przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Zainteresowania badawcze: socjologia obszarów wiejskich, aktywizacja społeczności lokalnej, ewaluacja, rozwój zrównoważony, Leader, Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich.

Dodatkowe osiągnięcia: członek Polskiego Towarzystwa Geograficznego, wyróżnienie Marszałka Województwa Warmińsko-Mazurskiego za pracę magisterską pt. „Rozwój Gminy Grodziczno w warunkach akcesji Polski do Unii Europejskiej” w ramach konkursu na najlepszą pracę magisterską dotyczącą rozwoju obszarów wiejskich w województwie warmińsko-mazurskim.

MGR IWONA PIETRZYKOWSKA

Opis: magister psychologii, psycholog w Ośrodku Pomocy dla Osób Pokrzywdzonych Przystępstwem Stowarzyszenia „SOS dla Rodziny”.

Zainteresowania badawcze: psychologia międzykulturowa.

MGR KRZYSZTOF WASILEWSKI

Opis: magister stosunków międzynarodowych, doktorant w Instytucie Historii Uniwersytetu Zielonogórskiego, zatrudniony w Ośrodku Badań Euroregionalnych Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Gorzowie Wielkopolskim oraz w Punkcie Informacyjnym EUROPE DIRECT – Gorzów Wielkopolski; dyscyplina naukowa: historia, specjalność naukowa: historia najnowsza Polski, historia prasy.

Zainteresowania badawcze: dzieje PRL, historia prasy, prasoznawstwo, media lokalne.

Dorobek naukowy: autor ponad 25 artykułów naukowych, współredaktor trzech publikacji zwartych (w przygotowaniu).

Dodatkowe osiągnięcia: członek Stowarzyszenia Naukowego „Polska w Świecie”, współzałożyciel i sekretarz redakcji rocznika pt. „Przegląd Polsko-Polonijny”, współpracownik tygodnika „Przegląd”.

HANNA SOLARCZYK-SZWEC

Education as a factor of social inclusion and exclusion

Good education is a chance for living within the main social stream, whereas qualifications irrelevant to the needs of the job market may result in social exclusion. In order to probe into these correlations the author of this article refers to some empirical data concerning the subject: the value of the human intellectual capital of different generations of Poles compared to 16 European countries and the extent of the popularization of the key education stages i.e. pre-school education, higher and adult education, the values of the education at the job market, the relation between the extent of literacy in childhood and the quality of adult life. The article ends with some conclusions and recommendations.

ANNA PLUSKOTA-LEWANDOWSKA

Lifelong learning as the chance for living at the social margins – problems and restrictions of the implementation of the idea within the practice of inclusion

The aim of this article is to identify and point out the sources of difficulties, restrictions of the implementation of inclusion policy based on lifelong education in the rural areas. The question about the relation between the theory, ambitious plans of action (the principles of inclusion policy based on the assumed possibilities, potential of leaning and teaching through the entire life) and the practice (their implementation) seems to be relevant in the context of the ended European Year for Combating Poverty and Social Exclusion. Although the data presented in this article is not the newest (2007), the decisions made on its basis seem to be very current (it appears that the highlighted problems and the barriers are still the main restrictions to the inclusion activities based on lifelong education).

MARZENA SOBCZAK-MICHAŁOWSKA

European Year of Social Exclusion – Polish anti-exclusion

More than 80 million people, which means every sixth European Union citizen, live below the level of poverty. 2010 was the European Year for Combating Poverty and Social Exclusion. The main aim of 2010 was to make societies, governments as well as public opinion aware of the problem of poverty and social exclusion and at the same time inspire EU citizens and social partners to actively participate in the combat against this problem. Another goal of the European Year was to struggle against stereotypes and the general perception of poverty. On the base of the European principles of solidarity and partnership, 2010 calls for combat against the sources of poverty so that all members of society could actively and fully get involved in social life. Poverty is diversified and has many different faces, the face of a child, elderly person, sometimes it is rural poverty, sometimes urban, and sometimes so called high-rises. Poverty can

be seen with the naked eye at stations, but there is also poverty that can not be seen, as people are ashamed even of talking about it – as assured by Małgorzata Lelonkiewicz from Federation of Polish Food Banks and Polish EAPN Committee. It is important to educate such people as very often they do not know where to go to get help, what help they can get and many of them are helpless. It is about showing them the way, positive perspective. The unemployed, older or disabled person does not have to be condemned to social exclusion if conscious that he/she can be a rightful member of social life. The article presents institutional proposals of help with the hope that the knowledge about them will rich the interested parties and will at east a little improve their difficult situation.

KATARZYNA GĘBAROWSKA

Poverty and Social exclusion – gender perspective

Gender analysis, (which takes sex differences into account), referring to the problem of poverty and social exclusion is vital as both men and women experience and react to poverty in a different way. Thanks to such analysis it is clear that restrictions and possibilities resulting from prejudices based on gender influence the access to income and resources, housing, transport, education and health service. One of the characteristics of poverty in the contemporary world is its feminization - as gender analysis shows.

BEATA JURKOWSKA

The discrimination of women at the Polish job market

Women in Poland become more and more active in their professional life. They have high qualifications, experience and very often work as senior managers. On the way to the success they face many obstacles which very often are difficult to overcome as companies adopt discriminatory policies. The problem of discrimination against sex does not concern only Poland, but many European countries as well. The subject of this article is inequality of genders at the Polish job market and pointing out the differences separating men and women.

DOROTA DOKTÓR

The criterion of social minimum – theory versus reality

The author of this article tries to explain basic notions which are essential for the proper understanding of the system of social care, social minimum, minimum of existence, income criterion, the threshold of social intervention, poverty and absolute poverty. The author tries to explain the correlation between reality and law, between the needs and the resources expected to be shared.

KRZYSZTOF WASILEWSKI

Sport as a tool for minimizing the effects of social exclusion

European Parliament and The Council of Europe established 2010 European Year for Combating Poverty and Social Exclusion. Without any doubt the decision was made based on a difficult economic situation, which was faced by the end of the last decade of the XXIst century by the majority of EU members. Even in countries commonly referred to as rich an increasing number of citizens face job loss or impossibility of living at the same material level. As written in the strategic frame document: “international economic and financial crisis (...) may have long-lasting effects on the growth and development of the employment in the EU, which in our societies will be probably mostly felt by the socially weakest citizens” . Sport plays an important role in minimizing the effects of social exclusion as its universal rules are favorable for the processes of integration in ethnical, religious, and wealth diversified communities.

KAROLINA MARCHLEWSKA

European strategies for combating poverty and social exclusion versus Polish social policy

The aim of this article is to bring closer the process of creating social policy in Great Britain as well as describe its main tools for combating poverty and social exclusion. Great Britain considers itself one of the EU countries with the oldest and the richest experience in this matter. Apart from the historical perspective it is crucial to mention present state and challenges which Great Britain has to face in the forthcoming years.

RAFAŁ WILLA

The 10th European Development Fund as one of the EU instruments of help for the third countries

European Union remains at the top of all world economic indexes. The fact seems to be obvious as it is EU that attracts immigrants from third countries not the other way round. Despite prosperity which is associated with this organization not all of its citizens live in wealth. Several percent of EU citizens faced poverty and social exclusion. In comparison to third countries i.e. African, the Caribbean or Pacific countries, the indexes are not terrifying, the percentage is small. Thus the issue of the EU help for those countries is very interesting.

IWONA PIETRZYKOWSKA

Personal traits as determinants of cultural adaptation of the Polish living in Great Britain and Ireland

After Poland joined European Union in 2004 a number of the Polish went to work in Great Britain or Ireland. The aim of the research presented in the article was the analysis of personal traits of Poles in the context of adaptation to living in a new social and cultural environment. Sixty-six immigrants took part in the research. The results show connection between the indicators of cultural adaptation (culture shock, strategy of acculturation, relations with the British/Irish, identification with Poles and the representatives of the adapting culture) and some traits of personality (self-effectiveness, extraversion, neuroticism, tendency to compromise, openness to new experience, diligence).

PUNKTY INFORMACYJNE KOMISJI EUROPEJSKIEJ EUROPE DIRECT W POLSCE

Dążąc do ujednoczenia swoich kanałów informacyjnych, w roku 2005 Komisja Europejska powołała do życia sieć punktów o nazwie EUROPE DIRECT, których głównym zadaniem jest udzielanie informacji i porad związanych z funkcjonowaniem Unii Europejskiej. W roku 2009 sieć ta została rozszerzona o nowe punkty, których obecnie w Unii Europejskiej jest około 500, zaś w Polsce 26.

Punkty informacyjne Komisji Europejskiej Europe Direct to ośrodki, które odwiedzić można osobiście lub kontaktować się za pośrednictwem telefonu czy poczty elektronicznej. Ponadto oferują one:

- bezpłatne publikacje, broszury informacyjne i przewodniki;
- bezpłatne połączenie z centrum Europe Direct pod numerem **00 800 67891011**;
- odpowiedzi na pytania dotyczące kwestii europejskich;
- komputery z dostępem do serwisu Europa – portalu internetowego UE;
- mechanizm informacji zwrotnej, umożliwiający obywatelom poinformowanie Brukseli o ich problemach, wątpliwościach i uwagach na dowolny temat związany z działalnością UE i jej wpływem na życie obywateli;
- aktywne działania informacyjne skierowane do społeczności lokalnych.

	Nazwa punktu	Adres	Telefon, faks	www, mail
Województwo podlaskie				
1	Europe Direct – Białystok	ul. Lipowa 14, Białystok	tel.: (85) 744 24 43	europe-direct@bialystok.bia.pl www.europe-direct.bialystok.pl
Województwo kujawsko-pomorskie				
2	Europe Direct przy Wyższej Szkole Gospodarki w Bydgoszczy	85-229 Bydgoszcz ul. Garbary 3	tel.: (52) 567 00 60 /61 wew. 30/31 fax: (52) 567 00 69	europe.direct@byd.pl www.europe_direct_bydgoszcz.byd.pl
3	Europe Direct Inowrocław przy Wydziale Zamiejscowym Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy	88-100 Inowrocław ul. Poznańska 43/45	tel.: (52) 567 00 90 wew. 406 fax: (52) 567 00 90 wew. 406	europe_direct_inowroclaw@byd.pl www.europe_direct_inowroclaw.byd.pl
Województwo śląskie				
4	Punkt Informacji Europe Direct – Katowice	ul. Kościuszki 6, Katowice	tel.: (32) 209 17 01	europe-direct@europe-direct.katowice.pl www.europe-direct.katowice.pl

5	Książnica Beskidzka – Punkt Informacyjny Europe Direct	ul. Słowackiego 17a, Bielsko-Biała	tel.: (33) 812 35 20	europe_direct@bielsko. biala.pl www.europe-direct.bielsko. sko.pl
Województwo lubelskie				
6	Punkt Informacyjny Europe Direct – Lublin	ul. Leszczyńskiego 14/1-3, Lublin	tel.: (81) 534 61 91	europe-direct@europe-di- rect.lublin.pl www.europe-direct.lublin.pl
7	Centrum Informacji Europejskiej Europe Direct w Zamościu	ul. Akademicka 4, Zamość	tel.: (84) 677 67 76	europe_direct@zamosc.pl www.europedirect.za- mosc.pl
Województwo lubuskie				
8	Lubuski Punkt Informacyjny Europe Direct – Gorzów Wiel- kopolski	ul. Jagiellończyka 8, Gorzów Wielkopolski	tel.: (95) 722 38 66	europe-direct-gorzow@ lubuskie.pl www.europe-direct.lubu- skie.pl
9	Lubuski Punkt Informacyjny Europe Direct – Zielona Góra	ul. Podgórna 7, Zielona Góra	tel.: (68) 456 52 36	europe-direct-zielonago- ra@lubuskie.pl www.europe-direct.lubu- skie.pl
Województwo warmińsko-mazurskie				
10	Europe Direct – Olecko	ul. Kolejowa 31, Olecko	tel.: (87) 520 10 60	europedirect_olecko@ wmirol.org.pl www.europe-direct.olecko.pl
11	Europe Direct – War- mia i Mazury	al. Piłsudskiego 32/208, Olsztyn	tel.: (89) 535 48 43	europe_direct@olsztyn. wmirol.org.pl www.europe-direct.olsz- tyn.pl
Województwo mazowieckie				
12	Punkt Informacji Eu- rope Direct – Ostro- łęka	ul. Kuklińskiego 4a, Ostrołęka	tel.: (29) 760 30 45	arrmpw@arrmpw.org.pl; eud@europe-direct.ostro- leka.pl www.europe-direct.ostro- leka.pl
13	Punkt Informacyjny Europe Direct – War- szawa	pl. Konstytucji 4, Warszawa	tel.: (22) 331 72 20	europe-direct@um.war- szawa.pl http://europedirect. um.warszawa.pl
Województwo pomorskie				
14	Europe Direct – Gdańsk	ul. Jaśkowa Dolina 4, Gdańsk	tel.: (58) 344 41 11	morena@morena.org.pl http://www.europedi- rectgdansk.morena.org.pl/ news.php
Województwo zachodniopomorskie				
15	Punkt Informacyjny Europe Direct – Ko- łobrzeg	ul. Ratuszowa 13, Kołobrzeg	tel.: (94) 355 15 33	europe-direct.kolobrzeg@ europe-direct.kolobrzeg.eu

Województwo wielkopolskie				
16	Punkt Informacyjny Europe Direct – Południowa Wielkopolska	ul. ks. kard. M. Ledóchowskiego 36, Ostrów Wielkopolski	tel.: (62) 736 10 27	europe-direct.ostrow@ctiw.pl www.europe-direct.ostrow.ctiw.pl
17	Punkt Informacyjny Europe Direct – Poznań	Al. Niepodległości 2, Poznań	tel.: (61) 853 71 32	europe-direct.poznan@ir-poznan.com.pl www.europe-direct.poznan.pl
Województwo małopolskie				
18	Małopolski Punkt Informacji Europejskiej – Europe Direct w Krakowie	ul. Warszawska 24, Kraków	tel.: (12) 628 25 87	europe-direct.krakow@transfer.edu.pl http://www.europe-direct-krakow.pl
19	Europe Direct Tuchów	ul. Chopina 10, Tuchów	tel.: (14) 652 54 36 wew. 25	europe-direct@tuchow.pl www.europe-direct.tuchow.pl
Województwo opolskie				
20	Punkt Informacyjny Europe Direct – Opole	Punkt Informacyjny Europe Direct – Opole	tel.: (77) 40 33 641	europe-direct.Opole@ocrg.opolskie.pl www.europe-direct.ocrg.opolskie.pl
Województwo łódzkie				
21	Punkt Informacyjny Europe Direct – Pabianice	ul. św. Jana 10, Pabianice	tel.: (42) 2121326	europe-direct@europe-direct.pabianice.pl www.europe-direct.pabianice.pl
22	Punkt Informacyjny Europe Direct – Piotrków Trybunalski	ul. Dąbrowskiego 20, Piotrków Trybunalski	tel.: (44) 649 76 62	europe-direct@piotrkow.pl www.europe-direct.piotrkow.info.pl
Województwo podkarpackie				
23	Punkt Informacyjny Europe Direct w Przemyślu	pl. Dominikański 3, Przemyśl	tel.: (16) 678 50 54 wew.266 i 285	europe-direct@powiat.przemysl.pl www.europe-direct.powiat.przemysl.pl
24	Punkt Informacyjny Europe Direct – Rzeszów	ul. Sokoła 4a/2, Rzeszów	tel.: (17) 853 27 24	ed-rzeszow@europe-direct.rzeszow.pl www.europe-direct.rzeszow.pl
Województwo dolnośląskie				
25	Dolnośląski Punkt Informacyjny Europe Direct we Wrocławiu	ul. Strzegomska 47, Wrocław	tel.: (71) 355 45 65	europedirect@europedirect-wroclaw.dsw.edu.pl www.europedirect-wroclaw.dsw.edu.pl
26	Punkt Informacyjny Europe Direct – Legnica	ul. Macieja Rataja 32, Legnica	tel.: (76) 862 07 27	biuro@europe-direct-legnica.pl www.europe-direct-legnica.pl